

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

den jyske historiker 1

Ole Marquardt

**Konjunkturforløb
og klassebevidsthed**

historieteoretisk tidsskrift 1974

DEN JYSKE HISTORIKER

REDAKTIONSKOMITE

Steen Busck
Jens Christensen
Asger Werner Hansen
Jørn Hansen
Henrik Horstböll
Asger Jepsen

Henning Højlund Knap
Håkon Löe
Ole Marquardt
Hans Jørn Nielsen
Peter Sørensen (ansvh.)
Uffe Østergård

ABONNEMENT

Årgang 1974/75 (7. årgang):

4 numre, ialt ca. 520 sider

Kr. 40,00

Gamle numre:

Nr. 4 - 1973

Kr. 5,00

Nr. 2 - 1973/74, Videnskabsteori

Kr. 11,00

Nr. 3/4 - 1973/74, Klassestrukturen

i Danmark 1870-1920

Kr. 15,00

ABONNENTER MEDDELER SELV ADRESSEFORANDRING
TIL POSTVÆSNET.

EFTERTRYK MED TYDELIG KILDEANGIVELSE TILLADT.

den jyske historiker 1

Ole Marquardt

**Konjunkturforløb
og klassebevidsthed**

historieteoretisk tidsskrift 1974

INDHOLDSFORTEGNELSE

INDLEDNING	7
I. DEN UMIDDELBARE OVERFLADEBEVIDSTHED	12
I.1. Revisionismen og reformismen i arbejder-	
I. bevægelsen	12
I.2. Revenuformer og revenubevidsthed	15
II. OVERFLADEBEVIDSTHEDENS KAMPFORMER	21
II.1. Fagforeningerne som ordens- eller antimagt	21
Ekskurs: Massestrejkedebatten i SPD	28
III. OVERFLADEBEVIDSTHEDEN OG DEN	
ØKONOMISKE CYKLUS	34
III.1. Kapitalens akkumulationscyklus	34
III.2. Krisen som socialpartnerskabets brudflade	38
IV. OVERGANGEN TIL EN ANALYSE AF DEN	
SAMFUNDSMÆSSIGE PRODUKTIONSPROCES	41
V. PRODUKTIONSPROCESSEN, LØNFORMEN OG	
ARBEJDERKLASSENS INTERNE STRUKTURE-	
RING	43
V.1. Arbejderklassens interne strukturering	43
V.2. Lønformen og cirkulationssfæreideologi	45
V.3. De produktive arbejdere	48
Dokumentationsmateriale	57
V.4. De uproduktive arbejdere	62
V.5. Arbejdere indenfor den tjenesteydende sektor	68
Ekskurs: Til Cogoy	74
VI. DEN KLASSETEORETISKE BETYDNING AF	
VÆKSTEN I DET UPRODUKTIVE ARBEJDE	83

VII. OVERGANGEN TIL ANALYSEN AF STATSINTERVENTIONISMEN	93
VIII. STATENS ROLLE OG MULIGHEDER I FORHOLD TIL DEN KLASSISKE ØKONOMISKE CYKLUS	96
VIII.1. Den borgerlige statistik	96
VIII.2. Statens muligheder mellem fuld beskæftigelse og stagnerende økonomisk vækst: Inflation og indkomstpolitik	102
VIII.3. Staten og det „effektive behov”	117
IX. ANSKUELIGHEDSMATERIALE TIL BORGERLIGT KRISEMANAGEMENT: NÆRLÆSNING AF PP II	123
X. SAMMENFATNING OG PERSPEKTIVER	128
NOTER	135

INDLEDNING.

Det er i det følgende arbejde den tilgrundliggende opfattelse, at den marxiske akkumulations- og kriseteori samtidigt må ses som en klasse- og klassebevidsthedsteori. Forstået på den måde, at et spørgsmål som: „på hvilken måde forholder arbejderklassen sig til det borgerlige samfund?” på forhånd må give et misvisende svar, i og med spørgsmålet er forkert stillet. Det korrekte spørgsmål må nærmere lyde: „på hvilken måde forholder dele af arbejderklassen sig til det borgerlige samfund under specifikke faser i kapitalens akkumulationsproces?”.

Det er endvidere en tilgrundliggende opfattelse i arbejdet, at arbejderens forhold til samfundet og kapitalen i eminent grad er materielt bestemt. Det er ikke fremmedgørelsen, den ulige fordeling af „de sociale goder” eller eksistensen af arbejdsfri indtægter, der bestemmer arbejderens konjunkturt bestemte oppositionsforhold til kapitalen og det kapitalistiske samfund. Men det er i det væsentligste samfundets evne til at garantere arbejderens hans eksistensgrundlag som arbejder, samt samhørigheden af en stigende intensivering af arbejdet og en voksende materiel levestandard (ikke nødvendigvis en højere værdi for arbejdskraften), der er bestemmende for arbejderens indstilling til det samfund, de lever i, og som udelukkende eksisterer i kraft af udbytningen af arbejderklassen i den samfundsmæssige produktionsproces.

Dette er med vilje polemisk formuleret for dermed at understrege den altafgørende betydning de rent materielle faktorer som levestandard og opretholdelsen af eksistensen gennem modtagelsen af en fast (ugentlig) løn har for udviklingen af arbejderbevidstheden. Der har iøvrigt i en ofte korrekt kritik af den supermaterialistiske „elendighedsteori” - ofte været en farlig klasseteoretisk tendens til at overpointere betydning af mere immaterielle faktorer som f.eks. fremmedgørelsen, når man har beskæftiget sig med skabelsen af en klassebevidsthed. Jeg mener ikke, at de mere immaterielle faktorer ikke har betydning - endog ofte stor betydning - for udformningen af arbejderens bevidsthed. Men jeg mener, at det stadig er en materialistisk elendighedsteori - blot forstået konjunkturt - der må udgøre basis for en teori om klassebevidstheden.

Når jeg anvender begrebet konjunkturt elendighedsteori, er det fordi jeg mener, at krisen - som en fase i en konjunktur - med nødvendighed må medføre en materiel forringelse af arbejderklassens eksistensvilkår. Og dette er af afgørende betydning for en teori, der søger at udsi-

ge noget om arbejderklassen og klassebevidsthedens muligheder i det kapitalistiske samfund.

Thi omend det er en realitet, at arbejderklassen i det kapitalistiske samfund bliver udbyttet i produktionsprocessen, og omend det er en kendsgerning, at arbejderne er fremmedgjorte i forhold til deres produkt, og omend det er en kendsgerning, at arbejderklassens andel af de samfundsmæssige værdier formindskes igennem kapitalismens historie, - ja så er det ikke desto mindre en kendsgerning, at intet af disse opremsede forhold bevirker, at arbejderne umiddelbart opfatter sig som i direkte opposition til det borgerlige samfund. Skal man sige noget konkret om arbejderens forhold til kapitalismen og det kapitalistiske samfund, må man nødvendigvis spørge dem selv. Jeg er ikke blind for de farer, der ligger i en eksklusiv interviewmetode, men ikke desto mindre er det kun igennem på interview-vis direkte at spørge arbejderne om deres stillingtagen og forventninger til det borgerlige samfund, at man bliver i stand til at sige andet end dårlige almenheder om arbejderklassens bevidsthed.

Jeg er heller ikke blind for, at arbejderklassen i sig selv - hvad angår en teori om arbejderens samfundsopfattelse - er en dårlig almenhed. Thi denne klasse er internt opdelt i mange grupper, der har højst forskellige forventninger til det samfund, de lever i. Det er i dette arbejde bl.a. intentionen at vise, at de forskellige „arbejdergrupperingers” (industriarbejdere, servicefagsarbejdere o.s.v.) samfundsopfattelse nivelleres tendentielt i takt med den materielle „Verelendung”, som tendentielt alle medlemmer af arbejderklassen oplever i krisen. Polemisk udtrykt kan man sige, at et - eller rettere to - forhold har alle lønmodtagere fælles, - så være de sig nok så hyllede i den borgerlige ideologi -, og det er deres eksistens som lønmodtagere og den deraf følgende materielle eksistensforringelse, de gennemlever i kapitalens kriseperioder.

Når jeg ovenfor postulerende har hævdet, at arbejderklassens indstilling til det borgerlige samfund var præget af, at hverken den faktiske udbytning, fremmedgørelsen eller den voksende forskel mellem „rig” og „fattig” gav anledning til direkte oppositionel holdning til samfundet, er dette begrundet i de interview-analyser, der er foretaget for arbejderne i den tyske industri i september 1969 (x).

Ved evalueringen af de resultater denne undersøgelse har givet må man selvfølgelig være klar over, at industriarbejderne ikke er identisk med arbejderklassen som sådan, - endsiges at deres samfundsopfattelse kan siges at være dækkende for alle lønmodtageres. Imidlertid må det antages, at industriarbejderne tilhører de grupper i samfundet (nemlig:

(x) Til de flg. procentangivelser, jf. SOFI: Am Beispiel der Septemberstreiks, (EVA) s. 49 ff. og s. 200-204.

de produktive arbejdere, jf. nedenfor), der mest direkte erfarer bagside af den kapitalistiske produktionsmåde i form af udpresning af merarbejde og merværdi, og at de udgør den gruppering indenfor arbejderklassen, der mest direkte er udsat for såvel fysisk som psykisk slid. Derfor kan man meningsfyldt antage, at industriarbejdernes aspirationsniveau overfor det borgerlige samfund må være ret lavt i forhold til hvad f.eks. en statstjenestemand vil kræve af dette samfund, - f.eks. „selvstændighed” i arbejdet o.s.v. Som sådanne „beskedne krav” kan industriarbejdernes krav til samfundet siges at udgøre de **mindstekrav**, som den umiddelbare ikke-revolutionære arbejderbevidsthed stiller til det borgerlige samfund.

Her er det væsentligt at industriarbejdernes forventninger (og dermed arbejderklassens minimalfordringer) i forhold til det borgerlige samfund primært er orienteret imod **materielle konsummuligheder**. Man forventer sig ikke nogen nivellering af de sociale forskelle mellem „rig” og „fattig”, man forventer ingen lettelse af arbejdspresset og akkord„ræset” i produktionsprocessen, og man forventer sig ikke nogen forbedring af ens relative status i samfundet (d.v.s. at man betvivler muligheden af den såkaldte „sociale mobilitet”). Men på to punkter stilles der afgørende fordringer

- 53% af de adspurgte krævede, at en stigende arbejdsindsats skulle modsvares af en vækst i den materielle levestandard. Hertil kom yderligere 38%, der forventede en vækst i materiel levestandard i takt med øget arbejdsindsats, men som ikke direkte krævede det. Kun 9% antog, at en voksende arbejdsproduktivitet ikke ville medføre en fremgang i det materielle konsum.

- 73% af de adspurgte krævede, at arbejdsløsheden ikke blev større. (Dette skal sammenholdes med, at da analysen blev gennemført, var der boom i Tyskland, og arbejdsløsheden var som følge deraf ekstrem lav.)

Disse resultater godtgør, at man kan gå ud fra, at opfyldelsen af en **stigende materiel velstand** i takt med en stigende arbejdsindsats, samt en **fuld beskæftigelse**, er de centrale mindstefordringer, arbejderklassen stiller til det borgerlige kapitalistiske samfund. Det primære sigte med dette arbejde er derfor at vise i hvilken udstrækning, kapitalen er i stand til igennem sin akkumulationscyklus at tilfredsstille disse fordringer og dermed sikre roen på arbejdspladserne. Som vi skal se, er kapitalens muligheder for at indfri disse mindstekrav i høj grad forskellige igennem de forskellige konjunkturfaser, for sluttelig i krisen at terminere i en åbenlys modsætning mellem kapitalens objektive behov og arbejderklassens sociale minimalfordringer. Udviklingen og radikaliseringen af kampen mellem lønarbejde og kapital - og dermed udviklingen af klassebevidstheden - må derfor ses under den synsvinkel, der udgøres af udviklingen af den materielle levestandard og arbejdsløshe-

den igennem en akkumulationscyklus.

Det følgende arbejde er derfor bredt anlagt som et forsøg på at følge udviklingen af arbejderklassens materielle konsummuligheder, arbejdsløsheden og kapitalakkumuleringen igennem en konjunktur. Som sådant indbefatter det almene fremstillinger af specifikke arbejdsformers (produktive og uproduktive arbejdsformers) udvikling igennem en konjunktur samt konkret-empirisk dokumentationsmateriale. Som et sådant arbejde hverken kan eller vil det inddrage alle de faktorer, der meningsfyldt kan siges at være af betydning for den konkrete udformning af arbejderklassens bevidsthed, og f.eks. ser jeg bort fra vigtige faktorer som betydningen af et revolutionært partis arbejde, fra politisk arbejderuddannelse og fra etableringen af en såkaldt proletarisk offentlighed. Dette er gjort bevidst, ikke fordi jeg underkender betydningen af disse faktorer, men dels af analytiske årsager og dels fordi intentionen bag arbejdet er at reaktualisere betydningen af de **eksklusivt materielle faktorer** for dannelsen af en radikal-oppositionel arbejderbevidsthed. Denne empiriske fokusering på de rent materielle faktorer skyldes i sidste instans, at jeg mener, at kun en undersøgelse af arbejderklassens konsummuligheder igennem udviklingen af en konjunktur kan udgøre det virkeligt materialistiske, - og dermed, om man vil, videnskabelige -, grundlag for en teori om klassebevidsthedens udviklingsproces og konstitutionsformer.

Sluttelig et par råd og vink til læsningen af det følgende:

-I I. afsnit (s. 12-20) har jeg søgt at fremstille, hvorledes den umiddelbare bevidsthed (revenubevidstheden/socialpartnerbevidstheden) konstitueres som en bevidsthed med gyldighed for såvel kapitalister som arbejdere, og som en bevidsthed, der lader kapitalen indtage en rolle i produktionsprocessen som en evig og ahistorisk naturgivet produktionsfaktor. Dermed fremstilles samtidigt, hvorfor arbejderklassen **umiddelbart** ikke kan forestille sig en anden produktionsmåde end den kapitalistiske.

-I II. afsnit (s. 21-33) søger jeg at vise, hvorledes fagforeningerne som socialpartnerbevidsthedens vigtigste kampform nødvendigvis kommer i et dilemma, i og med de søger at gennemføre realiseringen af såvel en stigende materiel levestandard og fuld beskæftigelse, som de holder sig indenfor socialpartnerbevidsthedens rammer og dermed anerkender kapitalens naturnødvendighed.

- i III. afsnit og fremover søger jeg at påvise, hvorledes udviklingen af socialpartnerbevidstheden og af den fagpolitiske kamp igennem en akkumulationsproces nødvendigvis må lede til et punkt, der kræver en sprængning af den umiddelbare bevidstheds kapitalaffirmative rammer. Her søger jeg overalt at holde påvisningen af denne sprængning af den umiddelbare socialpartnerbevidsthed indenfor rent materialistiske rammer, og mener at kunne påvise at udviklingen af arbejderklassens rent

materielle kår med nødvendighed leder til et punkt, hvor socialpartnerbevidsthedens eksklusivt kapitalbekræftende manifestationsformer må afløses af en anderledes bevidsthed, der manifesterer sig i direkte politisk-radikaliseret opposition til det borgerlige samfund.

Hvorvidt denne radikaliserede oppositionelle bevidsthed tager form af en socialistisk klassebevidsthed kan imidlertid ikke afgøres ud fra eksklusivt materialistiske bestemmelser. Her spiller faktorer som indsats fra politisk-revolutionære partier o.a. en afgørende rolle. Der påvises blot en nødvendighed af, at der på basis af selve den materielle udvikling igennem en akkumulationsproces sker en transformation af arbejderbevidstheden fra at være mere eller mindre kapitalaffirmativ socialpartnerbevidsthed til at blive radikaliseret-oppositionel „antikapitalistisk” bevidsthed. Men de former denne bevidsthed antager - socialistiske eller evt. for en kort tid populistiske - kan ikke bestemmes ud fra rent materialistiske bestemmelser, men afhænger som sagt af faktorer som politiske partier, graden af forudgående „skoling i solidaritet” i produktionsprocessen o.s.v.

Århus, august '74

Ole Marquardt.

I. DEN UMIDDELBARE OVERFLADEBEVIDSTHED.

I. 1. Revisionisme og reformisme i arbejderbevægelsen. -

„Efter min mening er der en større garanti for varige resultater i den stadige fremmarch, end i de muligheder en katastrofe giver.”

Med disse ord fra ærkerevisionisten Eduard Bernstein, der er taget fra hans bog om socialismens forudsætninger og det tyske socialdemokratis opgaver (1), er der samtidigt angivet et centralt punkt i det teoretiske og praktiske kompleks, man kalder revisionismen i arbejderbevægelsen. Konfronterer man dette udsagn med den følgende udtalelse fra den østrigske marxist Max Adler, har man dermed også på et væsentligt punkt pointeret forskellen mellem den reformistiske og den revolutionære del af arbejderbevægelsen (2). „Men den revolutionære socialist indser (...), at indenfor den borgerlige kapitalistiske verden kan proletariatet hverken opnå varige fremskridt eller virkelig befrielse.” (3) Gennem disse citater har vi nu søgt at fastlægge det vigtigste skillepunkt mellem revisionisme og revolutionær socialisme: tilliden til og troen på arbejderbevægelsens muligheder indenfor rammerne af det borgerlige samfund. I det følgende bliver det opgaven at opspore såvel de objektive forhold, der har virket og virker betingende for de to forskellige retninger, samt så vidt muligt at afdække hvilken af dem, der bedst er i overensstemmelse med den objektive udviklingstendens indenfor den empiriske virkelighed (4).

Fra den marxske kritik af den politiske økonomi lærer vi, at arbejderklassens objektive interesser er at ændre den samfundsorden, den lever i og under, for dermed samtidigt at ophæve sig selv som klasse og som udbytningsobjekt. For den ud fra en klassebevidsthed organiserede arbejderklasse må denne ophævelse af klassesamfundet derfor kategorialt set anses for at være det primære mål. Samtidigt må man ud fra en analyse af den organiserede arbejderbevægelses historie igennem de sidste ca. 100 år erkende, at arbejderklassens primære organisationsformer i denne periode - fagforeninger og socialdemokratiske arbejderpartier - i overvejende grad har taget afstand fra gennemførelsen af denne samfundsomvæltning. Det primære mål for alle de vesteuropæiske socialdemokratier har ikke været at afskaffe det borgerlige demokrati,

men langt snarere at udbygge dette. Det borgerlige samfund, og i særlig grad dets politiske organisationsform: det formelle borgerlige demokrati og parlamentarismen, har været anset for at være en fuldt ud tilstrækkelig ramme for arbejderklassens politiske og økonomiske selvudfoldelse. I fuld tillid til den borgerlige stats muligheder har revisionismen opfattet det parlamentariske system og den almindelige valgret som indicier på, at det borgerlige demokrati og den borgerlige stat på ingen måde udgjorde et klasseherredømme (5). At der stadigvæk eksisterer klasser, erkender også den revisionistiske del af arbejderbevægelsen - med undtagelse af rabiate højresocialdemokrater -, men den almindelige valgets politiske muligheder betyder principielt absolut demokrati, og „(...) demokrati er i princippet fravær af klasseherredømme, selvom det ikke er ophævelsen af klasserne.” (6)

Gennem de styringsmekanismer, som det borgerlige statsapparat sidder inde med, stræber revisionismen efter at forbedre arbejderklassens materielle og andre kår **INDENFOR** rammerne af det bestående system. Det er netop akcepten af det bestående system og det formelle demokrati - og dermed akcepten af den grundlovssikrede private ejendom -, der for de forskellige revisionistiske partier i deres egen selvforståelse berettiger dem til betegnelsen „ansvarlige partier” (7). Den „organiske vækst ind i socialismen” (Bernstein) sker på empirisk konstaterbar vis gennem væksten i de socialdemokratiske stemmer (8), og indtil den absolutte stemmemajoritet - der er forudsætningen for gennemførelsen af socialismen ad parlamentarisk vej - er etableret, søger man udfra teorien om „klassernes ligevægt” (9), hvor arbejderklassen og kapitalistklassen numerisk og materielt er lige stærke, at opnå det bedst mulige i samarbejde med socialradikale borgerlige partier (10).

Problemet for en klasseteori bliver nu at finde formidlingen mellem arbejderklassens objektive interesse i socialismen, og de interesser majoriteten af arbejderbevægelsen dagligt artikulerer via de revisionistiske arbejderpartier. For mig at se, har de marxistiske forklaringer af årsagerne til „ansvarlighedspartiernes” talmæssige succes ofte svigtet på dette punkt. Man har i bedste fald reduceret de socialdemokratiske partiprogrammer til det rene nonsens på ideologikritisk vis, men ikke udledt dette „nonsens” af den empiriske virkelighed, endsige forklaret hvorfor dette „nonsens” har været i stand til at blive den kvantitativt dominerende teori for arbejdermassen (11). Imod dette må fastholdes, at det ikke kan være problemet for en klasseteori idag at påvise, at arbejderklassens og socialdemokratiets interesser ikke falder sammen; dette ved vi siden afslutningen på den klassiske revisionismedebat i SPD. Problemet idag må være at påvise, på hvilken måde og gennem hvilke formidlinger den empirisk konstaterbare arbejderinteresse står i forhold til den væsenslogisk udledte klasseinteresse. Her må man tage afstand fra revisionismeforklaringer, som dem svenskeren Bo Gustafs-

son anvender i forbindelse med revisionismen omkring århundredeskiftet, hvor han metodisk sammenblander rene psykologiseringer med politologiske forklaringsmodeller som Michels berømte bureaukratiseringsmodel (12). At opbygningen af et partihierarki i såvel SPD som i fagforeningerne kan have spillet en afgørende rolle for pacificeringen af arbejderklassen I EN VIS PERIODE, skal jeg ikke drage i tvivl. Men at bureaukratiseringstesen („magt korrumperer”) skulle udgøre hele forklaringen, endsiges kunne forklare den socialdemokratiske revisionismes dominans i arbejderbevægelsen siden Bernstein, er ganske enkelt umuligt. Det ville være identisk med at hævde, at nogle få ledende personligheder i en ellers revolutionær massebevægelse, alene i kraft af deres personlighed, skulle være i stand til at påtvinge de ellers revolutionære arbejdere en kvalitativ anderledes, reformistisk, bevidsthed. Selvfølgelig kan gunstige konjunkturer i det politiske liv for en kort tid medføre, at der kommer et rationelt indhold i Michels berømte diktum: „Organisationen (læs: partihierarkiet, O.M.) er moderen til de valgte herredømme over vælgerne, til repræsentanternes herredømme over de repræsenterede og til de delegeredes herredømme over de, der delegerer.” (13) Men efter at Gustafsson har påvist, at arbejdernes andel af partiposterne falder jævnt i procent i perioden op til I. verdenskrig, står det væsentlige teoretiske spørgsmål stadig uløst: **HVORFOR VÆLGER REVOLUTIONÆRE ARBEJDERE DA REFORMISTISKE LEDERE TIL AT VARETAGE DERES INTERESSER?** Dette kan Gustafsson ikke svare på, netop fordi hans politologiske præmis er, at arbejderne pr. definition har en revolutionær bevidsthed, hvormod deres politiske repræsentanter iflg. repræsentationssystemets egen logik nødvendigvis må udvikle en modsat og reformistisk bevidsthed. En sådan modsætning kan som nævnt være operativ for en kort tid, hvilket bl.a. den østrigske januarstrejke i 1918 bærer vidnesbyrd om (14), men det er pjattet at hævde, at partitoppen i den grad kan emancipere sig fra den vælgermæssige basis, at den i længere tid er i stand til at føre en politik, der er diametralt modsat vælgerkorpsets interesser.

Skal man derfor søge at begribe, hvorfor en reformistisk politik trods alt har været den dominerende lige op til idag i den vesteuropæiske arbejderbevægelse, må man altså frafalde de rene overfladeforklaringer, og i stedet erkende problematikken som den er: **NÅR ARBEJDERPARTIERNE I EN LANG ÅRRÆKKE HAR KUNNET FØRE EN REFORMISTISK POLITIK, KAN DET IKKE ALENE SKYLDES EN KORRUPT OG AUTONOMISERET PARTITOP, MEN MÅ SØGE SIN FORKLARING I ARBEJDERNES TILSYNELADENDE REFORMISTISKE BEVIDSTHED.** Fremstiller man samtidigt revisionismen som dobbeltsporet, i og med den er præget af to teoretiske og praktiske hovedsynspunkter, må man også forklare, hvorfor disse to syns-

punkter tilsyneladende kan vinde gehør i arbejderklassen. De to nævnte hovedsynspunkter er:

a. Revisionismen hævder, at en forudsætning for socialismen ikke kan være et økonomisk kaos (som er en socialdemokratisk eufemisme for en økonomisk krise), men en rolig og stabil økonomisk vækst (15).

b. Samtidigt hævder revisionismen, at en økonomisk vækst automatisk garanterer en mere **LIGELIG FORDELING** af de samfundsmæssige goder og værdier (lønkageideologien), i og med arbejderpartiet gennem sin parlamentariske styrke kan omfordele den sociale rigdom gennem skatter og sociale ydelser, så den kommer arbejderbefolkningen til gavn. En implicit forudsætning for denne opfattelse er, at staten uafhængigt af produktionslivet kan distribuere den samfundsmæssige rigdom (16).

Hertil kommer flere væsentlige punkter i den revisionistiske ideologi, som bl.a. teorien om statens krisemanagement, der ikke skal kommenteres her, men gemmes til et senere afsnit.

Problemet er altså klart nok: Hvordan kan det være, at den almindelige opfattelse i arbejderklassen kan være, at en krisefri kapitalisme kan være en forudsætning for forbedringen af arbejdernes materielle kår, samt at staten som medium for de politiske styrkeforhold kan omfordele de skabte værdier i en mere „socialt retfærdig” retning? Man bliver ganske enkelt nødt til at gå ud fra, at denne opfattelse må være den dominerende i arbejderklassen, thi ellers vil de sidste 70 års historie være uforståelig, og man vil blive nødt til at forklare socialdemokratiets og andre revisionistiske partiers uomtvistelige greb om vælgerne med rene borgerlige skinforklaringer som f.eks. Per Hækkerups personlighed, Staunings folkelighed og autoritet o.s.v.

I. 2. Revenuformer og revenubevidsthed. -

Spørgsmålet om, hvad der bestemmer de revisionistiske partiers store vælgeropbakning over relativt lange perioder, er som nævnt identisk med spørgsmålet om, hvad der bestemmer arbejderbevidstheden i revisionistisk retning. Det er i dette arbejde den tilgrundliggende opfattelse, at de revisionistiske partier ikke som sådan er klasseforrædere o.s.v., der mere eller mindre velovervejede forråder arbejderklassens revolutionære muligheder, men at de må anses for at være politisk-organisatoriske fremtrædelsesformer for objektive bevidsthedsstrukturer i det kapitalistiske samfund. Som deres egen vælgermæssige basis, arbejderklassen, argumenterer de revisionistiske organisationer ud fra den umiddelbare bevidsthed, de nu engang har om det borgerlige samfund og dets funktionalitet. Som vi skal se, kan de derfor ikke - med deres aktuelle bevidsthedsniveau - handle og argumentere anderledes end de

gør, da enhver ægte revolutionær politik pr. definition og på forhånd vil forekomme dem at være urealistisk politik og fantasi. De vælger ikke mellem alternativerne „reform” eller „revolution” det reformistiske alternativ, fordi de er „bange for revolutionen”, eller fordi de går kapitalisternes ærinde. De vælger reformen, fordi det for deres, og for tiden for størsteparten af arbejderklassens bevidsthed, forekommer at være det eneste realistiske alternativ. Man skal vogte sig for, at man ikke kommer til at gøre arbejderklassens indstilling til revolution/reformisme til et spørgsmål om et eksistentialistisk valg mellem to lige mulige alternativer. Arbejderklassen vælger ikke reformismen ud fra to virkelige alternativer. For dens feticherede bevidsthed har revolutionen hidtil ikke været nogen realistisk mulighed i og med en socialistisk produktionsmåde forekommer at være en ren utopi og en urealistisk mulighed. Det vi nu skal søge at påvise, er hvorfor den umiddelbare bevidsthed nødvendigvis må opfatte socialismen som et makværk, og hvilke bevidsthedsbestemmende mekanismer, der bevirker, at for arbejderklassens umiddelbare bevidsthed er revolution ikke forkastelig ud fra et decideret reaktionært standpunkt a la „Vi har det jo godt, og vi er ikke bange for at bestille noget ... ”, men fordi revolution er synonymt med ren utopi (18).

a) På det borgerlige samfunds overflade fremtræder det hele væsensforhold i fordrejet form for bevidstheden. Til trods for at profitten blot er en forvandet form for den merværdi, som kapitalisten i produktionsprocessen presser ud af arbejderne, bevirker lønformen som den irrationelle fremtrædelsesform for arbejdskraftens værdi, at det som i virkeligheden er **ARBEJDSKRAFTENS PRIS** (værdi), - nemlig lønnen -, fremtræder som om det var selve det i produktionsprocessen leverede **ARBEJDES PRIS** (værdi). Det politøkonomiske vigtige forhold, at arbejdskraften har en bestemt værdi (nemlig værdien af sine reproduktionsomkostninger = v), men igennem sin anvendelse som leverandør af levende arbejde (værdisubstans) skaber en ny værdi i produktionsprocessen, - en værdi, der nødvendigvis må være større end v (og som er $v + m$), da kapitalismen ellers ikke kunne eksistere som produktionsmåde, er her i lønformen totalt udslettet. Det kapitalisten køber, når han køber arbejderens person for f.eks. en uge, er arbejdskraftens brugsværdi, som er evnen til at skabe værdi og merværdi; men det synes for den umiddelbare bevidsthed at være mængden af det levende arbejde - og dermed størrelsen af den værdi - som arbejdereren har leveret (skabt) i produktionsprocessen, som er det, der bliver betalt i lønnen. Dette vigtige skel mellem betalingen for arbejdskraftens brugsværdi og selve den mængde værdi, som forbruget af arbejdskraften terminerer i, går ikke ind som et moment i den umiddelbare bevidsthed. For den umiddelbare bevidsthed synes der ikke at være nogen som helst forskel på f.eks. bomuldets pris og prisen på det arbejde, der i løbet af

produktionsprocessen er størknet i varerne (19).

Hvor bestemmelsen: **arbejdskraftens værdi** antyder, at forbruget af denne arbejdskraft sandsynligvis sætter større værdi end den har kostet, så antyder den irrationelle lønbestemmelse: **arbejdets pris** (værdi), at al den værdi der i løbet af produktionsprocessen er skabt af de respektive arbejdere er blevet betalt til disse af kapitalisten igennem lønnen. I lønformen adskilles det betalte arbejde (v) og det ubetalte arbejde (merarbejdet/m) ikke længere, og resultatet bliver for den umiddelbare bevidsthed, at **ALT ARBEJDE FREMTRÆDER SOM BETALT** (20).

Men hvis alt arbejde synes at være betalt, er det pr. definition umuligt, at der kan eksistere noget merarbejde respektive merværdi, der har sin genesis i en økonomisk udbytning af arbejdskraften. Hvis alt arbejde er betalt, kan der ikke eksistere noget arbejde (værdi), som kapitalisten ikke gennem lønnen har givet arbejderen betaling for, Og dermed følger spørgsmålet: **HVORFRA STAMMER PROFITTEN?** Under samlebegrebet „den trinitariske formel” (21) påviser Marx, at lønformens udsletning af skellet mellem betalt og ubetalt arbejde nødvendigvis må bidrage til at tilkende kapitalen (og jorden) mystiske overjordiske egenskaber. Når profitten ikke kan stamme fra arbejdet, ja da må den nødvendigvis stamme fra den anden produktionsfaktor, kapitalen, der er den økonomiske form, det døde arbejde har antaget under kapitalismen. (Jeg ser bort fra jordens rolle som produktionsfaktor og dermed fra jordrentens rolle som „produktionsfaktoraflønning” i denne omgang). Profitten stammer fra kapitalen og tilflyder denne p.g.a. mysteriøse egenskaber, der nu engang er kapitalen medfødte, og som den umiddelbare bevidsthed end ikke problematiserer. Thi for den umiddelbare bevidsthed synes **omfanget af den nyværdi**, der er skabt i samfundet i årets løb af „produktionsfaktorerne” jord, arbejde og kapital, at være identisk med **summen af de tre revenuindkomster**: løn til arbejdskraften, profit til kapitalen samt jordrente til jord(besidderne). Lønnen tilflyder produktionsfaktoren arbejde som betaling for dens indsats, ganske som det synes, at profitten og jordrenten tilflyder de naturgivne produktionsfaktorer kapital og jord som aflønning for deres indsats. Den umiddelbare bevidsthed er nok klar over, at det er størrelsen af den samlede (ny)værdi, der er bestemmende for, hvor store dele heraf, der kan tilflyde renumodtagerne som henh. løn, profit og jordrente. Men samtidigt laver den den teoretiske kortslutning, at den videre - sammen med sit talerør, den borgerlige økonomi - antager, at **summen af de tre revenuier (løn profit rente) tilsammen udgør summen af værdi i samfundet** (22). Hvis dette var ment tautologisk ville det selvfølgelig være korrekt i og med, at hvis A opdeles i a_1 , a_2 og a_3 , - ja så må summen af a_1 , a_2 og a_3 nødvendigvis give A. Men dette er ikke den egentlige mening i det borgerligt-økonomiske

diktum, at summen af revenuernes udgør værdisummen. I stedet har man løsrevet værdisummen og værdidelene fra deres nødvendige bestemmelsessammenhæng, hvor vi vil se, at det er størrelsen af nyværdi (summen), der er afgørende for størrelsen af løn, profit og rente. For den umiddelbare bevidsthed bliver resultatet (størrelsen af revenuernes) til forudsætningen, og forudsætningen (den samlede skabte nuværdi) til resultatet (23). Hvordan det? Det gør den, fordi den borgerlige bevidsthed og økonomi arbitrært antager, at det er størrelsen af de tre revenuere, der er afgørende for størrelsen af den samlede værdi. Det er ikke længere værdisummen, der har primat og er tilstede først, som den størrelse der opdeles, men omvendt synes det at være revenuerne, der først har eksistens, og tilsammen gennem deres addition udgør den samlede værdimasse. Her bliver det revenuernes størrelse, der værdimæssigt har primatet og spiller den aktive rolle, i og med deres addering først danner værdisummen, hvor det virkelig forholder sig på den vis, at de selv først bliver dannet ved, at den værdimængde, der er skabt i forvejen i produktionsprocessen, bliver opsplittet til renumerformer (24) (jf. note 32).

På samfundets overflade fremtræder arbejdere, kapitalister (og jordbesiddere) derfor som tre formelt ligestillede vareejere (hvor kapitalisterne så igen kan opdeles internt i rente- og profitmodtagende kapitalister) (25), der er ejere af de tre varer arbejde, kapital (og jord), der er kvalitativt ens, i og med de hver for sig har den egenskab, at de afkaster en revenu. For så vidt er der for den umiddelbare bevidsthed ikke nogen kvalitativ forskel mellem de tre renumerpartnere, men blot en kvantitativ, indtægtsmæssig forskel, der beror på størrelserne af de respektive revenuere de forskellige renumergrupper modtager. Denne afvisning af kvalitative klasseforskelle til fordel for kvantitative indtægtsmæssige forskelle er udtrykt ganske godt i den følgende leder fra Jyllandsposten: „På den politiske front spiller partierne højt spil om indflydelse, og de højst råbende i venstre side af tabernaklet lægger op til konflikt, bl.a. ved (...) at operere med klasser, hvor der i virkeligheden kun er tale om **INDTÆGTSGRUPPER**. Sådant laves klassekamp uden klasser.” (26) Den borgerlige bevidsthed registrerer blot, at de tre renumermodtagende „indtægtsgrupper” hver for sig er ejere af en vare, der indgår i den samfundsmæssige produktionsproces som en produktionsfaktor; den kvalitative forskel på disse „varer”, der ligger i forskellen på at eje produktionsmidlerne og blot at eje sin arbejdskraft, registreres ikke i sin klassekonstituerende betydning. Derfor bestemmer den umiddelbare bevidsthed heller ikke den indbyrdes størrelsesforskelle mellem løn og profit udfra den kvalitative forskellighed imellem de to „varer”, men eksklusivt udfra udbud/efterspørgselsforholdet mellem de to varer, - er der meget „arbejde” er lønnen lav, og er der lidt „kapital” er profitten tilsvarende høj (26 a).

b) Den trinitariske formel bevirker derfor, at merværdien synes at udspringe fra kapitalen selv (27) (28), og med fuld ret kan Marx derfor sige, at den trinitariske formel „har alle den samfundsmæssige produktionsproces hemmeligheder indbegrebet i sig.” (29) Denne mystifikation af de væsentlige forskelligheder mellem reвенуpartnerne i den trinitariske formel er nu i ProKla nr. 7 blevet anvendt af Flatow/Huiskens (30) til et forsøg på at lave en statsteori. Imod en sådan eksklusivt bevidsthedsteoretisk statsudledning gælder selvfølgelig J. Hirschs indvending, at enhver statsteori, der overser statens rolle for den materielle reproduktion og eksklusivt bevæger sig på et bevidsthedsteoretisk plan, næppe kan siges at være materialistisk (31). Det er klart, at en således bevidsthedsteoretisk statsteori må suppleres med analyser af forhold som f.eks. statsinterventionismen; men derfor rummer artiklen alligevel ansatser, der med fordel kan anvendes i en klasseteori, på trods af at man må afvise artiklens universalforklaringsintention. I det følgende anvendes Flatow/Huiskens derfor i den udstrækning, de kan udsige noget om den revisionistiske bevidstheds konstitutionsfelter og -former.

Udgangspunktet for Flatow/Huiskens er den kapitalfeticerede bevidsthed, som såvel kapitalist som arbejder ligger under for, og som reelt lader arbejderne fremstå som EN af de samfundsmæssige værdiproducenter i stedet for som værdiens **ENESTE PRODUCENT** (32).

Når arbejderklassen defor på nogen måde kan solidarisere sig med det borgerlige samfund, der kun eksisterer i kraft af udbytningen af denne arbejderklasse, skyldes det at arbejderklassen i sin egen selvforståelse blot er en af de værdiskabende faktorer, og ikke den eneste værdiskabende faktor overhovedet. Hver af reвенуgrupperne har en materiel interesse i at hæve sin reвенуandel. Men overfladebevidstheden virker blokerende for proletariatets revolutionære praksis, i og med det nok har en interesse i at hæve sin reвенуandel (løn), men ikke kan trumfe sin krav igennem på en måde, der destruerer den anden reвенуgruppe, kapitalisterne. Hvorfor ikke? Fordi proletariatet opfatter kapitalen og kapitalisterne som en **NØDVENDIG FORUDSÆTNING** for værdiproduktion og produktion overhovedet, og derfor pr. definition ikke kan forestille sig et samfund, der materielt er i stand til at overleve (at producere), såfremt „socialpartneren” kapital ikke også eksisterer. For proletariatets bevidsthed er kapitalen som sådan en nødvendig forudsætning for produktion og dermed for proletariatets eksistens. Og dermed er det a priori utopi, urealisme og hvad værre er, en ophævelse af sit eget eksistensgrundlag, såfremt man socialistisk vil ophæve kapitalismen og afskaffe kapitalen som økonomisk potens. De tre reвенумodtagende socialpartnere opfatter hinanden som en naturgiven og ahistorisk treenighed, hvor ingen kan undvære de to andre som produktionsfaktor, såfremt der da

skal produceres og dermed ens eksistens skal sikres. Derfor må sikringen af ens egen revenu ikke dødeligt ramme de andre socialpartnere, og „der er i interessen for sikringen af ens egen eksistens samtidigt en anerkendelse af de andres ejendom.”(33) De politiske og økonomiske modsætninger, der findes mellem reвенupartnere, er derfor også bundet snævert indenfor rammerne af socialpartnerskabets treenighed. De tre reвенumodtagende socialpartnere opfatter sig umiddelbart som knyttet sammen i et modsætningsfyldt skæbnefællesskab, hvor fællesskabet bunder i en fælles erkendelse af hinandens nødvendige eksistens som produktionsfaktorer, og hvor modsætningerne bunder i, at partnerne hver for sig har en materiel interesse i en maximering af sine respektive reвенuer. Da socialpartnerskabet imidlertid udgør den ramme disse modsætninger må udfolde sig på, er det klart at de økonomiske og politiske kampe mellem socialpartnere på intet tidspunkt må bringe selve perpetueringen af dette partnerskab i fare. Modsætningerne imellem partnerne er sat, i og med hver reвенugruppe har en objektiv interesse i at tilegne sig en så stor del af de samlede værdier som muligt. Og rammerne for radikaliteten, hvormed disse modsatte krav kan blive ført igennem, er givet med nødvendigheden af socialpartnerskabets fortsatte eksistens. (Da jordrentens størrelse i sidste instans er afhængig af merværdimassens størrelse slår jeg - trods interne interessemodsætninger - i det flg. kapitalisternes og jordbesiddernes interesser sammen under et).

Til varetagelsen af sine reвенumæssige interesser konstituerer socialpartnere sig henholdsvis som en økonomisk organisation (Arbejdsgiverforening og fagforeninger) og som en politisk organisation (borgelige partier og arbejderpartier, der tilkender kapitalen en status som naturnødvendig produktionsfaktor). (34) Årsagerne hertil er væsentligst, at fordelingen af den samlede samfundsmæssige værdi sker på et „økonomisk” plan i selve forhandlingerne om delingen af nyværdien i løn og profit (tarifforhandlingerne/overenskomstforhandlingerne), og på et „politisk” plan, hvor der dels fastlægges en økonomisk politik i parlamentet og dels søges - via socialpolitik - at ændre den basisopdeling af nyværdien, der allerede er sket i overenskomstforhandlingernes økonomiske kamp.

De socialpartnerbestemte partier („borgelige” og „socialistiske” partier) repræsenterer hver for sig en reвенuinteresse og -gruppe, og vil på bedste vis søge at varetage disse gennem såvel den økonomiske fagpolitik som den mere etatistiske parlamentspolitik. Trods deres modsatte reвенuinteresser har de dog en tresporet fællesinteresse, nemlig dels en fælles interesse i en fort-

sættelse af produktionen og dermed en fælles interesse i hinandens særskilte eksistens, dels en interesse i en stabil økonomisk vækst, da denne vækst - alt andet lige - er en garanti for en højere levestandard og en større akkumulation, og endelig, som følge af de to første, en interesse i et friktionsfrit og krisefrit samfund. Da hver gruppe imidlertid også har en særegen interesse i maximering af sin revenuindtægt, er der sat en mulighed for stridigheder og dermed for mulige disfunktionelle udviklingstendenser.

Den optimale samfundsmæssige udvikling vil derfor, set under socialpartnerbevidsthedens synsvinkel, være en udviklingslogik, der dels garanterede en rolig og stabil økonomisk vækst uden tendensielle afbrydelser af produktionen, og dels samtidigt gav mulighed for at socialpartnerne hver for sig kan få indfriet deres krav: fuld beskæftigelse og stigende materiel levestandard i forbindelse med stigende profitmasse og stigende profitter for enkeltkapitalerne, hvorved de objektive forudsætninger for såvel en kvalitativt bedre reproduktion af arbejdskraften som for en fortsat akkumulation af kapital bliver skabt.

En sådan stabil og varig økonomisk vækst er imidlertid en umulighed i den kapitalistiske produktionsmåde, hvor det, som vi skal se i det følgende afsnit, er umuligt over en vedvarende periode at samordne lønarbejderne og kapitalisternes socialpartnerinteresser, uden at det kommer til friktioner. Hvorfor arbejderklassens og kapitalens interesser ikke i længden kan blive samtidigt indfriet, skal vi nu undersøge ud fra en analyse af socialpartneren „arbejdes” primære organisationsform: fagforeningerne.

II. OVERFLADEBEVIDSTHEDENS KAMPFORMER.

II. 1. Fagforeningerne som ordens- eller antimagt.

Den primære kamp- og organisationsform for den arbejderklasse, der er bestemt af socialpartnerbevidstheden, er fagforeningerne. I forhold til arbejderpartierne indtager de en kvalitativt anderledes position, der bl.a. historisk har vist sig i, at fagforeningerne i strid med arbejderpartierne altid har formået at trække det længste strå (35), og som i sidste instans skyldes, at hvor partierne bygger på den illusion, at staten i det borgelige samfund er autonom i forhold til produktionslivet (36), bygger fagforeningerne på den samfundsmæssige realitet, der udgøres af bytningen imellem arbejdskraft og kapital. I denne forskellige fundering påhenholdsvis en illusion og en væsentlig realitet begrundes fagforeningernes overlegenhed som kampform i forhold til de parlamentariske partier, der repræsenterer socialpartneren „arbejde”.

Deres væsentligste rolle har fagforeningerne som en **kollektiv organisation af salget af arbejdskraften** til kapitalen, for dermed at hindre at arbejdskraften p.g.a. intern konkurrence kan blive trykket i pris og tvunget til at sælge sig til under sin værdi. Marx siger selv i „Resultater af den umiddelbare produktionsproces”, at „der er en stor forskel imellem den arbejdslønshøjde, der er bestemt af udbud og efterspørgsel, d.v.s. den højde, der er resultatet af en ærlig varebytningsoperation, som tilfældet er, når **KØBER OG SÆLGER FORHANDLER PÅ LIGE FOD**, og den arbejdslønshøjde som sælgeren, arbejderne, må finde sig i, hvis kapitalisten forhandler **ISOLERET** med hver enkelt mand, og dikterer en trykning af lønnen ved at udbytte enkelte arbejderes tilfældige nød (som er uafhængig af det almene forhold mellem udbud og efterspørgsel). Arbejderne **INDGÅR I EN KOMBINATION** for til en vis grad at stille sig **PÅ LIGE FOD** med kapitalisten i kontrakten om salget af deres arbejde.” (37) Som en sådan garant for at arbejdskraftens pris ikke kan trykkes under dens værdi (de materielle reproduktionsomkostninger, hvilke som bekendt indeholder såvel et fysisk som et historisk aspekt), er fagforeningerne den form, hvorigennem socialpartneren „arbejde” tilkæmper sig sin del af det samlede værdiprodukt (lønnen), og som sådan er de det optimale udtryk for den umiddelbare socialpartnerbevidsthed (38). De skal sikre arbejdskraftens reproduktion, og er, som Marx siger, forsikringsselskaber, som arbejderne selv har stiftet med dette formål (39).

Som sådanne garantier for socialpartneren „arbejdes” reproduktion søger fagforeningerne imidlertid ikke at ophæve værdiloven og den kapitalistiske produktionsmåde, men intenderer tværtimod at garantere, at værdiloven også bliver udstrakt til at gælde for arbejdskraftens vedkommende. Fagforeningerne er ikke en organisation, der gennem sit arbejde er ødelæggende for de kapitalistiske system, men søger tværtimod for, gennem sikringen af arbejdskraftens eksistens, at der altid findes en arbejdsduelig menneskemasse i samfundet som eksploitationsreservoir for den akkumulerende kapital. I og med, at „arbejdsevnen værdi udgør bevidste og udtalte grundlag for fagforeningern” (40), opfylder de dermed en rolle, der er systembevarende og alt andet end kapitalnegerende, og som sådan må de i deres aktuelle udformning ikke vurderes som en socialistisk-revolutionær organisation, hvis mål det er at ophæve lønarbejdet og dermed klassesamfundet, men en organisation hvis formål det er at opretholde og så vidt muligt forbedre den givne lønhøjde (41).

At arbejderne selv vurderer deres fagforeninger højt fremgår af den flg. interview -test der blev foretaget i forbindelse med de

septemberstrejker i BRD i 1969, vi senere skal beskæftige os med. Spørgsmålet til de tyske industriarbejdere lød: „Hvem repræsenterer bedst arbejdernes interesser i samfundet?“ og selvom der er forskelle i de forskellige landes forhold mellem partier og fagforening, må interviewet dog tages som en tendens.

Gallup-interview I:

„Hvem repræsenterer efter Deres mening arbejdernes interesser bedst her i samfundet?“

1. Fagforeningern	81%
2. SPD	55%
3. Staten	14%

(kilde : SOFI: Am Beispiel des Septemberstreiks (EVA) s. 220; at der er tale om langt over 100% skyldes at listen var prioriteret, d. v.s. at man kunne prioritere op til 1,2 og 3. Tallene skal derfor tydes på den måde, at af de 100% mente 81% at Fagforeningerne var den bedste organisation og 55% at SPD var den næstbedste etc. M.a.o. stemmer man først om hvilken org., der er den bedste? Det mener 81% at fagforeningerne er. Derefter om hvilken der er den næstbedste og ved denne afstemning er fagforeningerne på forhånd gledet ud, o.s.v.)

En klar følge af denne høje prioritering af fagforeningernes rolle er også arbejdernes stærke fornemmelse af, at fagforeningerne vedvarende er absolut nødvendige som midler til at sikre egne interesser i den socialpartnerstat, der ellers praler af at ville nivellere de sociale forskelle. For arbejderklassen er fagforeningerne stadig et våben i kampen for bedre vilkår i samfundet, som ikke kan undværes i den moderne „velfærdsstat“.

Interview nr. 2

„Er fagforeningerne nødvendige for at sikre og forbedre arbejdernes opnåede resultater?“

Fagforeningerne er ikke længere nødvendige	9%
- - stadigvæk -	87%

(kilde: SOFI: Am Beispiel..... s. 221)

Som socialpartnerbevidsthedens stærkeste organisation søger fagforeningerne at leve op til de aspirationer, arbejderbevægelsen stiller til fagforeningerne. Som nævnt i indledningen er disse aspirationer væsentligst af den karakter, at arbejderne kræver, at fagforeningerne skal være i stand til at sikre den fulde beskæftigelse, samt at sikre en stigende realløn og materiel levestandard for sine medlemmer, i takt med den øgede arbejdsindsats disse leverer i selve produktionsprocessen.

Interview nr. 3

„Hvilke er efter Deres mening for øjeblikket (hvor arbejdsløsheden var meget lav, O.M.) fagforeningernes vigtigste opgave?“

Højere lønninger	62%
Bedre sociale ydelser (uspecificeret)	30%
Bedre arbejdsløshedsbeskyttelse	27%
Mere ferie	19%
Bedre arbejdsmiljø	16%
Sikring af prisstabilitet	14%
Større medlemsindflydelse i fagforeningerne	9%
Mere retfærdig formuedeling	6%
Kortere arbejdstid	6%

(kilde: SOFI: Am Beispiels. 213. Som nr. 1 er også dette interview prioriteret).

Det er altså ikke krav om „bedre livskvaliteter“, medlemsindflydelse, eller endog en større andel af formuen i samfundet, der stilles til fagforeningerne, men i langt overvejende krav af eksklusiv materiel karakter. Da fagforeningerne imidlertid bygger på den umiddelbare revenubevisthed, er der samtidigt sat et uomgængeligt krav om, at indfrielsen af arbejderbevægelsens krav på ingen måde kan blive ødelæggende for socialpartnerskabet, men tværtimod må udfolde sig på en måde, der sikrer systemets materielle reproduktion og eksistensen af de tre produktionsfaktorer: arbejde, kapital og jord. Men dermed er fagforeningernes evige dilemma også givet, thi omend indløsningen af arbejderbevægelsens socialpartnerbestemte krav i en vis periode kan trives sammen med indløsningen af socialpartneren „kapital“s krav, så er dette også kun muligt for en vis periode.

I den parti- og fagpolitiske kamp mellem lønarbejdets og kapitalens organisationer er kapitalens **profitkrav en residualstørrelse**, som enhver form for praksis, der hviler på en socialpartnerbevidsthed, må indordne sig under. En arbejderbevidsthed og -organisation, der er bestemt på den ovenfor skitserede vis, vil i tilfælde af en økonomisk krise altid være nødsaget til at give op overfor kapitaltrusler om små profitter og deraf følgende kommende fabrikslukninger. Som umiddelbar socialpartnerorganisation kan fagforeningen ikke konfrontere truslerne om produktionsstop og arbejdsløshed med et socialistisk alternativ, thi det vil være identisk med kravet om en produktionsmåde, der ikke inkluderer, at kapitalen eksisterer som produktionsfaktor. Og den socialpartnerfikserede bevidsthed, som er operativ i den umiddelbare arbejderbevidsthed, opfatter netop eksistensen af kapitalen som produktionsfaktor som en ultimativ betingelse for videreførelse af produktionen.

I en fase hvor profitterne er flotte og profitraten er stigende, vil

det være muligt for fagforeningerne at sikre såvel en udvidelse af beskæftigelsesgraden som at sikre en stigende materiel levestandard, samtidigt med at de voksende profitter garanterer den fortsatte kapitalakkumulation. I en sådan periode vil fagforeningerne manifestere sig stærkt i arbejdernes bevidsthed som en effektiv kamporganisation. I denne fase gælder det blot om for fagforeningerne at føre en balancepolitik, hvor de dels skal søge at hæve lønningerne og beskæftigelsesniveauet så meget som muligt, og dels ikke gennem „uansvarligt høje” lønkrav barbære profitterne så meget, at selve produktionens fortsættelse bringes i fare. I denne fase (prosperiteten) gælder, at fagforeningerne må føre en politik, således at de hverken giver deres medlemmer anledning til utilfredshed - d.v.s. at de må sørge for at lønningerne vokser -, men samtidigt må de, under hensyntagen til kapitalens naturnødvendige eksistens som evig socialpartner, ikke give efter for evt. opskruede krav fra medlemmernes side, hvorved de blot vil nedsætte profitternes størrelse så meget, at de igangsætter en faldende vækstproces i og med de „dæmper fabrikanternes investeringslyst.” (42)

Som et våben i kampen for højere lønninger har fagforeningerne primært strejken, der indtager en stærk position i arbejdernes bevidsthed. Til trods for at den borgelige presse i september 69 indledte en hetz mod strejkevåbenet med argumenter som „Vil I strejke den hårde D-Mark svag?” (43), fastholdt langt størstedelen af arbejderne stadigvæk strejkens nødvendighed.

Interview nr. 4

„Skal arbejdernes krav stadigvæk sættes igennem ved hjælp af strejke, såfremt andre midler ikke bringer resultater?”

Ja	79%
dels/dels	3%
nej	18%

(kilde: SOFI: Am Beispiels. 218)

De muligheder en strejke har at virke under, er imidlertid af forskellig karakter op igennem en akkumulationscyklus. Som nævnt i note 32 påviser Marx i III. bind af „Kapitalen”, at udgangspunktet for lønkampen mellem lønarbejde og kapital er den samlede nyværdi, der er sat af arbejdskraften i løbet af en given periode. Denne værdi opdeles nu i og med den variable kapital fratrækkes nyværdien, hvorefter resten udgør den merværdi, der igen skal opdeles til profit, jordrente o.l. renteformer. Såfremt arbejdskraften er i stand til at hæve sin værdi, er effekten ikke - som den borgelige tænkning antager - at den samlede årlige værdimasse stiger dermed, men derimod at merværdien,

og dermed også - kategorialt sagt - profitterne, falder. En stagnerende eller faldende profitråde virker dæmpende på „investeringslysten”, og en effekt af en dæmpet investeringslyst er et dæmpet behov for den produktive kapitalens bestanddele: arbejdskraft og produktionsmidler. En dæmpet efterspørgsel på arbejdskraft er identisk med en begyndende arbejdsløshed, og dermed er fagforeningernes onde cirkel givet: Den traditionelle lønforhøjelsespolitik, som er rationaliteten i socialpartnerskabet og i arbejderklassens deltagelse i et sådant partnerskab, leder med nødvendighed over i en situation, der udgør en direkte trussel for den anden socialpartner: kapitalen. Derfor må fagforeningen følgelig disciplineres, således at dens egen selvudfoldelse ikke med logisk nødvendighed medfører dens egen undergang. Midlerne hertil er forskellige, men som kapitalistisk idealtype står den vesttyske „samordnede aktion” (konzertierte Aktion), hvor parlamentet efter recessionen i midten af tresserne lod arbejdsgivere og fagforening i fællesskab styre den lønmæssige udvikling. Såfremt de to socialpartnere imidlertid ikke uden alvorlige gnidninger - evt. en generalstrejke - kunne ordne deres interne anliggender, fik staten (regeringen) fuldmagt til suverænt at intervenere i det økonomiske liv med midler som indkomstpoltik o.s.v., og i tilfælde af strejker med **tvungen voldgift**. (44) Dermed er fagforeningernes traditionelle kampvåben blevet svækket afgørende, for „med læren om (...) at kun samfundsmæssigt acceptable strejker er legale, skal fagforeningernes handlefrihed begrænses. Om det lovlige eller ulovlige i fagforeningsmæssig forholdsregler er det ikke længere medlemmerne der afgør i en fri urafstemning, men derimod domstolene.” (45)

Hvad enten voldgiften er tvungen eller ej, er det dog givet, at fagforeningernes og strejkernes muligheder er stærkt begrænsede i en krisesituation, såfremt den bevidsthed de fagpolitiske aktioner udfolder sig på, vedvarende er socialpartnerbevidstheden. Thi hvis kapitalen er i en krise og samtidigt udsættes for krav om højere løn (eller, hvilket i denne forbindelse er det samme, stiller krav om løntryk, og ikke kan få dem gennemført uden kamp), står den i kampen mellem lønarbejde og kapital altid stærkere end lønmodtagernes organisationer. Thi en fastholdelse af lønkravene - de være sig så enten offensive krav om højere løn eller defensive om en fastholdelse af den aktuelle løn - vil i vores tilfælde være ensbetydende med en minimering af kapitalprofitterne. Stiller fagforeningerne krav om højere løn, vil det betyde, at det for kapitalen bliver direkte uprofitabelt at videreføre produktionen, da en større kapital (*c* er den samme, men *v* vil vokse) vil give mindre profit end før. Kapitalen vil der-

for i en sådan situation „indskrænke produktionen”, evt. helt standse den, og følgen vil være en vækst i arbejdsløsheden. Her ser vi altså en situation, hvor socialpartnerbevidstheden bliver hæmmende for arbejderbevægelsens udfoldelsesmuligheder, da opfattelsen af kapitalens nødvendighed som produktionsfaktor medfører at lønkampens øverste grænse altid vil være der, hvor kapitalen truer med at standse produktionen og ophøre med at agere vedvarende i produktionen som „produktionsfaktor”. Lønnens øverste grænse er altså fastlagt af den profit som kapitalen finder nødvendig for at videreføre produktionen, og dette er en nødvendighed, thi så længe arbejderklassens bevidsthed er bestemt af socialpartnerillusionen, kan arbejderklassens politiske praksis aldrig blive revolutionær-kapitalomstyrtende (gennem selv at sætte sig i besiddelse af produktionsmidlerne, og blot producere videre uden kapitalisterne), men må altid - reformistisk - sikre kapitalens eksistens for dermed vedvarende at sikre sig egeneksistensen.

I en situation hvor den nationale kapital er i vanskeligheder med stagnerende profitmasse ved fuld beskæftigelse, er fagforeningernes lønkamp apriori dømt til at mislykkes, så længe den ikke er omfunktioneret fra at være en kamp om merværdien (d.v.s. højere løn) til at være en socialistisk kamp mod merværdien og for lønarbejdets afskaffelse (46). Presset på merværdien kan ikke tåle eftergiveness og dermed højere lønninger, og fagpolitikken omfunktioneres fra at være offensiv og kræve højere løn til at blive defensiv og blot søge at fastholde den givne lønhøjde. Den revisionistiske, socialpartnerbestemte illusion i arbejderbevægelsen er kendetegnet ved troen på varig materiel fremgang for arbejderklassen (47), men krisen og den defensive lønkamp viser, at arbejderklassens fremskridt aldrig er varige men cyklisk bestemte. Grossman rammer her argumentatorisk i centrum, når han bestemmer elendighedsteorien (48) historisk og konjunkturtelt: „Værdiøgningen kan fra dette punkt (krisen, O.M.) kun opretholdes hvis lønningerne bliver trykket nedad. Fra dette punkt må lønningerne derfor, trods deres oprindelige vækst, falde periodisk vedvarende.” (49) ”**ELENDIGHEDEN** kan og må (...) være resultatet af kapitalakkumulationens sene fase (...) Den er det nødvendige slutpunkt for udviklingen, som den kapitalistiske akkumulation uundgåeligt tilstræber. Her findes den objektive grænse for den fagforeningsmæssige aktion.” (50) Som socialpartnerkonform kampform må fagforeningerne og de dermed forbundne strejker nødvendigvis affinde sig med værdiøgningsimperativets absolutte suverænitæt.

EKSKURS: MASSESTREJKEDEBATTEN I SPD. (55)

De ofte helt urealistiske forventninger, der fra arbejderklassen stilles til fagpolitikken og strejkens konkrete muligheder, bliver for mig at se mest eksemplarisk oparbejdet og aflivet i den diskussion af „arbejderklassens pansrede næve” (Parvus om massestrejken), der fandt sted i det tyske socialdemokrati omkring århundredeskiftet.

Den klassiske revisionisme i Bernsteins skikkelse forkaster ikke a priori kampformer som massestrejke, men finder dem principielt unødvendige og overflødige, såfremt intentionen bag massestrejkens iværksættelse skulle være at give arbejderklassen en større magtposition i samfundet. For Bernstein er det en indiskutabel præmis, at arbejderklassen på et hvilket som helst tidspunkt har den styrke i samfundet, som dens partimæssige fremtrædelsesform har i forhold til de øvrige partier i Rigsdagen, og en eventuel massestrejke vil ikke kunne øge denne magt. For Bernstein reflekterer parlamentsfraktionen altid fuldkomment arbejderklassens styrke i forhold til borgerskabet, og udenomsparlamentariske aktioner som strejker o.l. vil måske nok **TEMPORÆRT** kunne give arbejderklassen en større indflydelse i samfundet, men denne øgede magt er kun temporær og aldrig vedvarende; den er intet gyldigt udtryk for klassekampens udvikling.

Hvis vi f.eks. siger, at SPD har 33% af stemmerne i samfundet, vil SPD - såfremt den daværende preussiske tre-klassevalgrepræsentation var afskaffet, hvilket Bernstein ventede var umiddelbart forestående - omtrent have en tredjedel af sæderne i Parlamentet. De 33% er udtryk for, at socialdemokratiet har en tredjedel af „den samlede magt” i samfundet, eller m.a.o.: tilslutningen til arbejderklassens politiske krav deles kun af en tredjedel af befolkningen. Såfremt en eventuel strejke derfor skulle give SPD en indflydelse, der svarede til 50% af den samlede magt (numerisk udmålt i antal stemmer/resp. strejkende), ville dette ikke afspejle den faktiske magtstruktur, men blot være udtryk for en umiddelbar stemning i stedet for en vedvarende politisk overbevisning.

Således giver iværksættelsen af generalstrejker ikke nogen fordel til arbejderklassen iflg. Bernstein, hvorimod det, som vi skal se, giver afgørende bagdele i den politiske kamp i Rigsdagen. For Bernstein sker den fredelige overgang til socialismen ved, at socialdemokratiet opnår det absolutte flertal i Rigsdagen, og opnåelsen af dette flertal kan eventuelt ske gennem en koalition med progressive borgerlige partier. Disse potentielle kammerater i kampen for socialismen bliver imidlertid skræmt af voldelige kampformer som revolution og massestrejke. En massestrejke vil blot have den ekkovirkning i samfundet, at den vil cementere det inhomogene borgerskab til en fasttømret blok, vendt i reaktionær opposition mod arbejderklassens krav om socialisme (56). Dertil kommer, at en massestrejke aldrig kan være et middel til gennem-

førelse af socialismen, da overgangen til den nye produktionsmåde kræver rolige og stabile økonomiske forhold og ikke økonomisk kaos (57).

Skal man kritisere Bernsteins teori om massestrejkens betydning, må man kritisere den udfra de konsekvenser, den ville have for vurderingen af strejkens betydning i en revolutionær strategi idag. (En vurdering af Bernsteins o.a. teori udfra de givne tyske forudsætninger omk. 1900 følger i næste nr. af Den Jyske Historiker).

Det, der da falder i øjnene hos Bernstein, er hans ureflekterede aksept af, at parlamentsstyrken altid er identisk med arbejderklassens virkelige styrke. Dermed kommer Bernstein til eksklusivt at fokusere på det **UMIDDELBART** klassebevidste proletariat, men overser totalt den store gruppe af lønarbejdere, der potentielt er revolutionære som klasse an sich (58), men som endnu ikke besidder en socialistisk klassebevidsthed. Denne gruppe, der som oftest er hildet i borgerlig ideologi og stemmer på borgerlige partier, tæller ikke desto mindre med, når man skal udregne arbejderklassens reelle styrke i samfundet. Som vi skal se i det følgende, er det netop forholdet mellem det „borgerliggjorte“ proletariat og massestrejken, der danner en af de væsentligste forskelle mellem Bernsteins og Rosa Luxemburgs revolutionsstrategi. Denne for revisionismen så klare fokusering på det organiserede proletariat, og den tilsvarende negligering af de endnu-ikke-organiserede arbejdere, er den afgørende forskel mellem en klar revisionistisk politik og en luxemburgsk spontanitetsteori.

Kautskys „Weg zur Macht“, der udkom i 1909 (10 år efter at Bernsteins „Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie“ åbnede den berømte revisionismedebat), betyder en væsentlig afklaring i fastlæggelsen af den socialdemokratiske strategi og politik. Bernstein har i sin ofte rapsodiske og postulerende bog bragt store dele af den strategiske diskussion på et vildspor, mener Kautsky, og det er først og fremmest som et indlæg mod den bernsteinske revisionisme, at bogen skal forstås. Kautsky pointerer, i klar opposition til den traditionelle koalitionspolitik, hvor man som Bernstein tænkte sig vejen til socialismen sammen med radikale borgerlige partier og uden den store del af proletariatet, der endnu ikke stemte socialdemokratiske, at en strategi, der vil gennemføre socialismen ved borgerlige stemmers hjælp, nødvendigvis må forråde sin egen stemmæssige basis: arbejderklassen som sådan. „Et proletarisk parti i en borgerlig koalitionsregering vil altid være medskyldig i handlinger, der skal tjene til at holde proletariatet nede (...), det kan blot kompromittere et proletarisk parti og forvirre og spalte proletariatet.“ (59) For Kautsky - som her er ortodoks i ordets positive forstand - gælder det, at den eneste form, hvori proletariatet uden at kompromittere sig selv kan udøve politisk magt, er i proletariatets diktatur. (At Kautsky ikke pr. definition forkaster samarbejde med borgerlige partier er værd

at notere sig. Han bestemmer socialdemokratiets taktik ud fra de historiske forudsætninger, og såfremt proletariatet kan tjene noget ved det, er han principielt tilhænger af „blokpolitik” med de borgerligt-radikale. Dog vil denne koalition på et vist historisk tidspunkt - i den revolutionære situation - være blokerende for proletariatets interesser, og da må der findes andre kampformer end de parlamentariske. I en sådan situation gælder, at „hverken blokpolitik eller diplomati kan bringe os videre nu (1909 O.M.), men kun masseaktioner.” (60)

I sit opgør med fagforeningerne og socialdemokratiets traditionelle syn på de ulovlige massestrejker leverer Kautsky nogle af de bedste indlæg i hele revisionismedebatten. For Kautsky er den borgerlige legalitet en ramme, som proletariatet kan udnytte, hvis der er mulighed for det, men som aldrig må blive en lænke for partiets og fagforeningernes aktioner; i så fald må den sprænges, og man må gribe til „illegale” midler. „Vi er hverken legalitetens eller revolutionens mænd for enhver pris, men vi ved, at vi ikke kan skabe den historiske situation efter vort eget ønske, - og at vores taktik må være tilpasset denne.” (61) Kautskys hovedtese er, at fagforeningernes kampmuligheder må vurderes konkret historisk, og hvis de historiske forhold taler imod den rene fagforeningspolitik, må nye kampformer anvendes fremover. Han påviser her overbevisende, at mulighederne for strejkevåbnet er størst, når der - som i Tyskland fra ca. 1880 til 1900 - står en **ORGANISERET** arbejderbevægelse i fagforeningerne overfor en **ATOMISERET** kapitalistklasse. En sådan koordineret, centraliseret og velorganiseret arbejderbevægelse har da mulighed for, gennem **PUNKTUELLE STREJKER** indenfor specifikke produktionsgrene, at tvinge de respektive firmaer til at give efter for arbejdernes krav. Dette er muligt, fordi blot en del af proletariatet strejker, medens størstedelen stadig er i arbejde og vedvarende tjener lønninger; dermed kan de ikke-strejkende give de strejkende økonomisk mulighed for at holde ud i en meget lang periode, indtil de enkeltstående og uorganiserede kapitalister må give op. Den punktuelle strategis store succes ophører imidlertid i det øjeblik, kapitalistklassen også organiserer sig, og den samlede arbejderklasse fra nu af træder overfor en samlet kapitalistklasse i en Arbejdsgiverforening. Dermed kan fagforeningerne ikke længere angribe på en front, og lade de øvrige medlemmer betale understøttelsen til de strejkende, for derefter - når sejren var vundet - at vælge en ny front som angrebsmål. For de organiserede arbejdsgivere vil lønkrav et sted nu være skriften på væggen, og man er klar over, at strejken blot vil blive forlagt til ens egen virksomhed på et senere tidspunkt, hvis ikke man som organisation griber til modforholdsregler.

Denne modforholdsregel er **LOCK-OUT**en, og som våben er den så effektiv, at den for Kautskys realistiske vurdering betyder et vendepunkt i kampen mellem lønarbejde og kapital. Ved en storlock-out vil

der nu ikke længere være arbejdere, der ugentligt modtager løn, og som dermed vil være i stand til at fylde strejkekasserne. Dermed bliver det alene strejkekasserne ved konfliktens begyndelse, der afgør kampen, i og med det må formodes, at den af de to stridende parter, der økonomisk står stærkest, vil vinde kampen. Kautskys vurdering er her meget korrekt, når han pointerer, at i en fase hvor produktionen er standset, vil priserne stige meget hurtigt ud fra loven om udbud/efterspørgsel (her tales kun om fødevarepriser), og dermed vil den stærkeste økonomiske faktor - kapitalisterne - gå af med sejren. At føre økonomisk fagpolitisk kamp mod den organiserede kapital - og **EKSKLUSIVT FØRE ØKONOMISK KAMP** (Nur-Gewerkschaftlerei som det hedder på tysk) er fra nu af galimatias. Efter at arbejdsgiverforeningerne er blevet en objektiv realitet, må den økonomiske kamp udvides til også at blive en politisk kamp. Kautsky - som her er på linje med Hilferdings samtidige „Finanzkapital” - propagerer enheden af fagforeningsaktion og partiaktion som den eneste mulige revolutionære strategi, fagforeningsekklusivitet og partiekklusivitet - en ren økonomisk kamp og ren parlamentarisk kamp (Bernstein) - er på forhånd dømt til at mislykkes (62).

Kautskys vurdering af den eksklusive massestrejkes muligheder, hvor den økonomiske aktion står alene og ikke følges politisk op, må antages at have fuld gyldighed idag i en revolutionær strategi. Derfor må man også advare mod den optimisme, der findes herhjemme m.h.p. den politiske konfrontation, det unægteligt trækker op til vil komme til efteråret og vinteren. Det allerede nu fremførte krav om indkomstpolitik fra regeringen Hartlings side **KAN** selvfølgelig alt efter udviklingen i fagforeningerne (Formandsinitiativet o.l.) blive mødt med trusler om massestrejker som under afgiftsforliget i maj måned. Men en sådan økonomisk kamp må nødvendigvis følges politisk op, med mindre resultatet skal blive et nederlag for arbejderklassen. „Informations” vurdering af arbejderbevægelsens muligheder for idag at føre en generalstrejke som eksklusiv økonomisk kamp, - d.v.s. uden samtidige politiske krav -, er for mig at se korrekt: „Flere af de store og middelstore fagforbund, som af økonomiske grunde er de egentlige magtcentre i fagbevægelsen, fik deres formuer halveret under storkonflikten i foråret 1973, selvom strejken var begrænset både i omfang og tid. (...) Yderligere er en betragtelig del af den tilbageværende kapital bundet i obligationer, og med de nuværende kurser er det - forståeligt - ingen spore til konfrontation. Samtidigt har arbejdsgiverne stabiliseret bolværket. 73-konflikten kostede Dansk Arbejdsgiverforening 165 1/2 mill. kroner, men allerede i april i år (74 O.M.) var reservefonden oppe på 324 1/2 mill. kr.

Og dertil kommer DA's kassekredit på omk. 80 mill. kr. i storbankerne, hvor LO er henvist til at låne hovedet til Arbejdernes Lands-

bank, som kun med nød og næppe placerer sig blandt de 10 største banker i landet.” (63) M.a.o.: med mindre arbejderbevægelsen i den kommende storkonflikt artikulerer sig på en måde, der går ud over den traditionelle revenubevindstthed, synes udfaldet af konflikten allerede at være givet på forhånd.

Sluttelig skal nævnes Rosa Luxemburgs opfattelse af de muligheder, der udover den rent lønmæssige ligger i en massestrejke. Luxemburgs spontanitetsteori er her interessant fordi den, ofte idealistisk og endog vrøvlende, dog berører et punkt, der bliver væsentligt i resten af dette arbejde: krisen som revenubevindsthedens brudflade. Dermed åbnes samtidigt mulighed for forståelse af arbejderbevindstheden, som den i virkeligheden er bestemt, - som en **KONJUNKTURELT BESTEMT ARBEJDERBEVIDSTHED**.

Luxemburgs udgangspunkt for sin „nyvurdering” af massestrejkens muligheder er de russiske erfaringer fra perioden 1895-1905, hvor en strejkebevægelse langsomt akcellererede i hele Rusland, for efter den russisk-japanske krig i 1904/05 at terminere i noget nær en generalstrejke. Med de russiske begivenheder som empirisk grundlag polemiserer Luxemburg nu mod den da herskende opfattelse af generalstrejken i de tyske fagforeninger og SPD, hvor meningen om strejken var:

- at enten var proletariatet endnu ikke i besiddelse af så stærke **ORGANISATIONER** og pengekasser, at en strejke kunne blive gennemført i stor stil,

- eller man har indenfor proletariatet allerede skaffet sig disse politiske forudsætninger, og da er en strejke ikke nødvendig for at overtage den politiske og økonomiske magt, men dette kan ske ad parlamentarisk vej (64).

De spontanitetserfaringer Luxemburg nu mener at kunne udlæse af de russiske erfaringer er primært, at parti og fagforening tager fejl, når de antager, at en massestrejke er noget man gennem en central beslutning kan dekretere fra en parti- eller fagforeningstop. Luxemburg mener, at hverken dekret eller revolutionær propaganda har nogen **UDLØSENDE** effekt i forhold til en massestrejke: „Hvis det kom an på revolutionsromantikernes brændende propaganda eller på partiledelsernes offentlige eller hemmelige beslutninger, ja så havde vi endnu ikke haft en eneste massestrejke i Rusland endnu. (...) Hvis den russiske revolution altså lærer os noget, så er det først og fremmest, at massestrejken ikke kan „laves” „kunstigt”, ikke kan blive besluttet ud i det blå, eller blive „propageret”, men at den er et historisk fænomen (Erscheinung), som i et vist moment giver sig med nødvendighed ud af de sociale forhold.” (65) For Luxemburg er massestrejken en **HISTORISK SPECIFIK BLANDING AF OBJEKTIV-ØKONOMISK DETERMINISME OG SUBJEKTIV-POLITISK SPONTANITET**. „I virkeligheden er fagforeningslederne slet ikke i stand til at forhindre en masse-

strejke (...) Hvis en fagforeningsleder i en sådan situation træder imod massens bestræbelser, ja så er det ikke slut med massens stemning, men med fagforeningslederens autoritet.” (66)

Herudfra konstruerer Luxemburg nu sin massestrejkefænomenologi, hvor hun som noget meget centalt pinterer, at strejken altid udløses af økonomiske årsager som en **ØKONOMISK STREJKE FOR HØJERE LØNNINGER**. Og afhængigt af hvordan kapitalen stiller sig til denne strejke - enten eftergiveness i gode konjunkturer eller stejlehed og eventuelt voldelig magt i økonomisk pressede krisesituationer - vil strejken enten blive opløst efter sejren eller udvikle sig til en massestrejke på spontan vis, - først i form af kortvarige sympatistrejker o.s.v. „Men heller ikke her var der tale om nogen forudfattet plan, om nogen organiseret aktion, thi partiernes opråb magtede knap at holde trit med massens spontane rejsninger ... ” (67) Med overgangen til massestrejken er strejken samtidig ændret fra at være en primært økonomisk kampform til at være en eminent politisk kampform. For Luxemburg er denne „dialektik” imellem økonomisk og politisk kamp en gigantisk læreproces, hvor klassebevidstheden skabes i selve kampen, - hvor den politiske socialistiske bevidsthed skabes på baggrund af den oprindeligt rent økonomistiske bevidsthed. Eller m.a.o.: hvor den feticherede bevidsthed som renumodtager og socialpartner, der tvinger til strejke for at hæve sin renumandel, gennem kampen transformeres til en egentlig politisk bevidsthed, hvor kravet nu ikke længere er en bedre position indenfor socialpartnerskabet, men et krav om afskaffelsen af selve dette partnerskab til fordel for en anden produktionsmåde, hvor producenterne selv ejer deres produktionsmidler. Denne transformation i selve kampen, hvor bevidstheden ændres fra feticheret til klassebevidsthed (man ser den tydelige affinitet til Lukacs Geschichte und Klassenbewusstsein (68)), er kernen i den luxemburgske spontantetsteori. „Men proletariatet behøver hertil (at gennemføre revolutionen O.M.) en høj grad af politisk skoling og klassebevidsthed og organisation. Alle disse betingelser formår det ikke at tilegne sig fra brochurer og flyveblade, men kun fra den levende politiske skole, fra kampen og i denne kamp, - igennem selve revolutionens forløb.” (69)

Denne „skoling gennem kamp” bliver af Luxemburg formuleret i direkte opposition til den bernsteinske frygt for „umodne revolutioner”, hvor revisionismen mente, at det var farligt at påbegynde en revolution respektive massestrejke, med mindre man på forhånd var 100% sikker på sejren. Omvendt mener Luxemburg, at revolutioner, der bliver slået ned igen af borgerskabet, er nødvendige forudsætninger for skabelsen af den egentlige revolutions absolutte forudsætning: en revolutionær klassebevidsthed. At hævde det taktisk fejlslagne i „umodne revolutioner” er iflg. Luxemburg lige så forkert som det er at hævde, at en for-

udsætning for revolutionen er, at hele proletariatet er organiseret i fagforeninger og parti. Det er nemlig først gennem de umodne revolutioner at bevidstheden og behovet for organisering udspringer som en historisk erfaring, og derfor bliver Luxemburgs modargument mod fagforening og parti: ikke gennem organisation til revolution, men gennem revolution til organisation og dermed til sejrrig revolution. „Den forstokkede, mekanisk-bureaukratiske opfattelse vil **KAMPEN** som **ORGANISATIONENS PRODUKT**, (...) Den levende, dialektiske udvikling lader omvendt **ORGANISATIONEN** opstå som et **PRODUKT AF KAMPEN**.” (70) Revolutionsteoretisk ligger Luxemburg her helt på linje med Marx i dennes analyse af revolutioner i 1800-tallets Europa: „Proletariske revolutioner (...) kritiserer bestandigt sig selv, afbrydes konstant i deres forløb, kommer tilbage til det tilsyneladende engang opnåede for at begynde på det engang til, håner grusomt og grundigt halvhederne, svaghederne og ynkværdighederne ved deres første forsøg, synes kun at kaste deres modstander til jorden for at denne kan suge nye kræfter af denne, og stille sig overfor dem igen på endnu mere mastodontagtig vis, skræmmes altid påny af den ubestemte monstrositet ved deres egne formål, indtil situationen er fremkommet, som umuliggør enhver tilbagevending, og hvor forholdene selv råber: *Hic Rhodus, Hic salta*.” (71)

Af denne ekskurs til massestrejkedebatten i det tyske socialdemokrati skulle nu gerne være fremgået:

- at efter dannelsen af arbejds giverforeninger (som i Danmark iøvrigt sker forholdsvis tidligt (72)) er den eksklusivt økonomiske massestrejke, hvor strejkens mål kun relaterer sig til en lønforhøjelse, kun et fornuftigt våben i tilfælde af en ekstrem højkonjunktur;

- at der i selve massestrejken ligger muligheder for en klassebevidst ophævelse af revenubevidstheden, - at strejken i sig bærer muligheder, der kan transformere kampen fra at være en kamp for højere løn til at være en kamp mod selve lønsystemet.

III. OVERFLADEBEVIDSTHEDEN OG DEN ØKONOMISKE CYKLUS.

III. 1. Kapitalens akkumulationscyklus. -

Vi så i det ovenstående, at Rosa Luxemburg i massestrejken fandt klassebevidsthedens konstitutionsfelt, hvor klassebevidstheden blev fremkaldt ved en dialektik mellem økonomisk og politisk praksis. Det

var den feticherede, revenubestemte bevidsthed, der udløste strejken - og hverken agitation eller partidekreter -, men igennem kampen mod socialpartneren kapital erkender den feticherede, eksklusivt-økonomiske, kampform sine reelle begrænsninger; arbejderklassen erkender det illusoriske i myten om det harmoniske socialpartnerskab og artikulerer sig herefter på basis af en ny, kvalitativt forskelligartet klassebevidsthed.

Disse klasseteoretiske landvindinger - der er sket på basis af empiriske studier af den historiske udviklingslogik i de russiske og europæiske storstrejker op til begyndelsen af det 20. århundrede - udgør det progressive indhold i Luxemburgs spontanitetsteori. Hendes mangel ligger i den manglende angivelse af de **historiske betingelser**, hvorunder strejken af den feticherede bevidsthed udløses som en økonomisk kamp. I den luxemburgske spontanitetsteori falder strejken reelt ned fra himlen, i og med hun vedvarende hævder, at massestrejken udløses på basis af de historiske forhold - hvilket jo er en intetsigende tautologi - men ikke specifikt angiver, hvilke historiske forhold der meningsfyldt kan angives som optimale for „udløsningen” af en massestrejke. På spørgsmålet om de specifikke økonomiske **FORHOLD**, der skulle betinge massestrejken, får man intet anvendeligt svar hos Luxemburg, men blot en række intetsigende psykologismer, og dette Gretchenfrage til enhver revolutionsteori og klasseteori fejles af bordet med skinforklaringer om „den rene spontanitet” som følgende: „Som Thalatta, det evige hav, har massens psyke (sic.) altid alle latente muligheder gemt i sig; dødelig vindstille og brusende storm, den nedrigste fejhed og den vildeste heroisme. Massen er altid det, som den efter tidens forhold må være, og den er altid på spring til at blive noget totalt anderledes, end hvad den synes at være.” (73)

Dermed er der jo ikke sagt meget, og det videre problem i det følgende bliver nu at opspore hvilke historiske forhold, der må anses for at være optimale for udløsningen af massestrejker og for transformationen af disse strejker fra revenufikserede til revolutionære kampformer. Hermed bliver vi samtidigt nødt til at forlade de mere almene bestemmelser, vi hidtil har arbejdet med, for at undersøge de former, hvorunder det almene forhold mellem socialpartnerne lønarbejde og kapital fremtræder under kapitalens akkumulationsproces.

Kapitalens akkumulationsproces er som bekendt ikke en lige og ubrudt tendens, men bevæger sig i økonomiske cykler, hvor nøglebegreberne er prosperitet, depression og krise. En kapitalakkumulation tager altid sin begyndelse på basis af de specifikke forhold, der først skaber de økonomiske muligheder for en ny akkumulationsproces, hvilket vil sige: billig konstant kapital som følge af en forudgående devalorisering af såvel fix som flydende konstant kapital, og billig variabel kapital som følge af den forudgående krises tendens til - gennem

konstitution af en stor industriel reservearme - at sænke arbejdskraftens værdi.

Da den samme mængde levende arbejde imidlertid sætter den samme nyværdi, ligefyldigt om værdien af arbejdskraften er stor eller lille, og da den samme mængde levende arbejde kræver den samme - eller større, hvis der er sket en vækst i den tekniske sammensætning af kapitalen - mængde arbejdsmidler og arbejdsgenstande, for at blive absorberet i tilstrækkelig mængde i værdiøgningsprocessen, ja så vil billiggørelsen af den konstante og variable kapital - ved samme mængde nyværdi - resultere i en profitrate, der er væsentligt højere end før krisens „rensende virkninger” (74). Den høje profitrate medfører voksende investeringslyst og dermed voksende behov for den produktive kapitalens bestanddele, d.v.s. behovet for såvel produktionsmidler som konsummidler og dermed arbejdskraft er voksende. Akkumulationen og selve produktionsprocessen skaber dermed sit eget behov, og så længe merværdiproduktionen, og dermed kategorialt set også profitterne, er voksende, vil de høje profitter, der skabes i produktionen, afføde et behov for udvidelse af produktionen, - og dermed et øget behov for flere varer på markedet.

Denne fase (prosperiteten) vedvarer indtil merværdimassen ikke længere kan udvides, hvilket kategorialt set vil indtræffe i det moment alt levende arbejde i samfundet er indsuget i produktionen, - d.v.s i det øjeblik den fulde beskæftigelse er opnået. (hvorvidt denne fulde beskæftigelse skyldes uproduktiv anvendelse af en del af den samlede arbejdskraft, er for vores eksempel ligegyldigt). I det moment alt levende arbejde er indsuget i kapitalens produktions- og cirkulationsproces, er de objektive grænser for en vækst i merværdiproduktionen ved at være nået. Merværdimassen kan nu ikke længere udvides gennem produktionen af den absolutte merværdi (75), og produktionen af den relative merværdi kræver alment en hævelse af arbejdets produktivkraft (primært i levnedsmiddelproduktionen), der ikke kan ske fra dag til anden, og under alle omstændigheder vil medføre et stort fald i den eksisterende fixe kapitalens værdi (76). Hertil kommer, at prosperitetens behov for udvidelse af produktionen har medført et stort behov for arbejdskraft, iflg. loven om udbud og efterspørgsel bevirker dette, at arbejdskraften igennem prosperitetsfasen, i kraft af en aktiv fagforeningspolitik, har været i stand til at hæve sin pris. Da arbejdskraftens værdi er en historisk størrelse, vil en langvarig periode, hvor prisen ligger over værdien, bevirke at også arbejdskraftens værdi (p.g.a. interioriseringen af behovet for den højere levestandard) vil stige.

Den politøkonomiske effekt vil da være, at merværdimassen ikke kan forøges, selvom en større kapital eventuelt bliver investet-

ret, i så tilfælde ville det sandsynlige resultat blot være, at prisen nå arbejdskraften (lønningern) steg endnu mere. Denne **OVERAKKUMULATION AF KAPITAL** (77), hvor en større kapital ikke skaber mere merværdi end den gamle og mindre kapital, viser sig empirisk som en overproduktion af varer. „Overproduktion findes (.....) kun, fordi arbejdets eksploitationsgrad er for ringe.“ (78) Det er, som Mattick korrekt fremhæver, den relative mangel på merværdi i produktionsprocessen, der betinger det absolutte overskud af varer i cirkulationsprocessen (79). En situation med kapitalplethora (overakkumulation af kapital) finder iflg. Marx sted på toppen af en prosperitet, og da den samme merværdi nu skal fordeles på en større kapitalmasse, er resultatet for kapitalen et fald i profitraten. Under alle omstændigheder vil en overakkumulation bevirke et stop i produktionsudvidelsen, som nu ikke længere i samme grad er rentabel. På markedet viser dette sig som et fald i efterspørgslen på den produktive kapitalbestanddele, d. v.s. som en overproduktion af varer. Stagnationene er nu en økonomisk realitet, og enkeltkapitalerne søger nu - under det kontraherende varebehov - at realisere deres varemasse på markedet ved at konkurrere på priserne. Da det samme udbud modsvares af et faldende behov bliver resultatet et alment prisfald på varer, som kategorialt set bliver til en stadig faldende profitraterate for de enkelte kapitaler. Produktionen indskrænkes yderligere med stigende arbejdsløshed til følge, og krisen er en samfundsmæssig realitet, hvormed en specifik kapitalakkumulationscyklus er bragt til op-hør.

Prisfaldet og værdifaldet for varerne igennem krisen bevirker omvendt, at den situation, vi ovenfor satte som forudsætning for en akkumulations genoptagelse, påny reetableres. Gennem arbejdsløsheden skabes en voksende reservearme, og dermed vil udbuddet af arbejdskraft være voksende ved et stadigt krisebetinget faldende behov. Dermed falder prisen på arbejdskraft, og såfremt tendensen er langvarig, vil værdien også være synkende. Samtidigt bevirker prisfaldet på arbejdsmidler og arbejdsgenstande, at den samme mængde dødt arbejde indenfor arbejdsprocessen indenfor værdiøgningsprocessen repræsenterer en meget mindre værdisum. Dermed er såvel den konstante som den variable kapital blevet billiggjort, og forudsætningerne for akkumulationen er påny til stede.

Grossmann mener, at de ovenforanførte fællestræk for enhver akkumulationscyklus muliggør en eksakt konjunkturforskning, hvor det teoretisk skulle være muligt omtrentligt at angive længden af en påbegyndt konjunktur. Som vi senere skal se, overser Grossmann de konjunkturforlængende mekanismer som inflation, deficit-financiering o.l., men som hovedtemaer i enhver konjunkturforskning bør

Grossmanns 4 bestemmende faktorer dog nævnes:

„Man vil altså se: det tidspunkt hvori sammenbrudstendensen - svinget overimod krisen - indtræder, altså varigheden af en prosneritet (...), er en funktion af fire foranderlige, men bestemmelige elementer: det afhænger af 1) den organiske sammensætning af kapitalen, 2) merværdiratens højde, 3) højden på akkumulationsraten a_c (d.v.s. den konstante kapital O.M.), 4) højden på akkumulationsraten a_v (d.v.s. den variable kapital O.M.)” (80)

III. 2. Krisen som socialpartnerskabets brudflade. - (81)

I løbet af en konjunkturcyklus må mulighederne for renebevidsthedens primære kampform, lønkampen, antages at være forskellige (82). Alt andet lige må antages, at chancerne for en sejrrig lønkamp er bedst på toppen af en prosneritet, inden „die Wendung zur Krise” indtræder, da det store økonomisk bestemte behov for arbejdskraft modsvares af et fysisk og historisk begrænset udbud. Hvis overakkumulationen imidlertid er ved at være en realitet, vil presset på merværdifonden akcentueres voldsomt. Kapitalens mulighed for at øge profitten gennem en intensivering af arbeidet vil her spille en afgørende rolle (jf. nedenfor), men også for intensivningsbestrebelse findes der en objektiv, i sidste instans fysisk, grænse. Derefter vil kapitalens profit kun kunne reddes, såfremt arbejdslønnen falder, og dermed bliver kampen mellem lønarbejde og kapital radikaliseret, i og med fagforeningerne og renumodtageren arbejde nu vil befinde sig i en afgjort defensiv position.

Udover at krisen betyder en stigende radikalisering af modsætningen mellem lønarbejde og kapital, betyder krisen også en tendensiell ophævelse af kapitallogikken og dermed også af varebevidstheden. I I. bind af Kapitalen viser Marx, hvorledes pengenes eksistens som almen ækvivalent kun er mulig som en historisk realitet, fordi de agte subjekter ikke handler med en „fri” bevidsthed, men agerer som varesubjekter, hvor deres bevidsthed er materielt bestemt som en bevidsthed, hvori varenes egen logik er interioriseret som karaktermasker (83). (I parentes bemærket er denne bevidsthedsmæssige interiorisering af en ekstramental logik et eksempel på, hvordan forholdet mellem historie og logik - det historiske og det logiske i „Kapitalen” - skal forstås på en måde, hvor logikken, qua sin interiorisering i de historiske subjekters bevidsthed, bliver bestemmende for historien). Under normale omstændigheder fungerer lønarbejderne og kapitalister i henhold til de engang etablerede love (kapitallogikken) for forholdet mellem varebesiddere, og proletariatet optræder som eier af varen arbejdskraft, og kapitalisterne optræder som ejere af varen kapital (penge). De to antagonistiske klasser træder overfor hinanden

som personificerede varer, og agerer i forhold til hinanden som levende varer, som varesubjekter. Samfundets materielle produktion og reproduktion sker således formidlet over varebytningen, og dermed formidlet over en proces, hvori varesubjekterne mere eller mindre gnidningsfrit udfører varernes egen stumme logik som bærere af de økonomiske karaktermasker. Såvel proletarietets som kapitalisternes handlinger er derfor rene varehandlinger, og er for så vidt systemkonforme, som de blot, som varer, realiserer vare- og kapitallogikken. Lønarbejde og kapital står derfor i et forhold til hinanden, der udelukkende formidles over rent **kapitalaffirmative handlingsmønstre**, - handlingsmønstre der netop består i, at det gensidige bytteforhold mellem lønarbejde og kapital blot er en bekræftelse og virkeliggørelse af kapitalforholdet, og på ingen måde nogen negering af dette forhold.

Det vil imidlertid være fatalt for en klasseteori at blive stående ved denne harmoniske ligevægtsbeskrivelse, hvorved man ville overse, at den ligevægt Marx skildrer i sine Kapitalbind - og som de borgelige økonomer drømmer om at etablere som en statisk tilstand, i virkeligheden er en dynamisk ligevægt hvor harmonien kun eksisterer som en historisk tendens (84). Thi de handlingsmønstre - det friktionsfri køb og salg af arbejdskraft - der udelukkende er **kapitalaffirmative** har samtidigt også et **kapitalnegerende** indhold. Bytningen af arbejdskraft mod penge, som denne foregår imellem ejerne af varerne arbejdskraft og kapital, er jo betingelsen for selve kapitalens akkumulationsproces. Denne kapitalaffirmative bytning betinger dermed akkumulationen, og bidrager som sådan til virkeliggørelsen af kapitalforholdet. Men akkumulationen, som virkeliggørelsen af kapitalens historiske tendens, fører med logisk nødvendighed over i krisen som ophævelsen (den momentane ophævelse) af kapitalforholdet. Kategorialt må man fastholde, at **KRISEN** på et eller andet tidspunkt i løbet af kapitalens akkumulationscyklus må vise sig som akkumulationens nødvendige resultat. Her er det vigtigt at have in mente, at under normale omstændigheder (gode konjunkturer) udspringer kapitalens herredømme over arbejderklassen af selve dennes ind sugning i produktionsprocessen. Men i krisen udspringer kapitalens herredømme over proletarietet ikke længere direkte af produktionsprocessen, - bl.a. fordi en stor del af arbejderklassen p.g.a. arbejdsløshed under krisen står udenfor produktionsprocessen. Som ophævelsen af kapitalens umiddelbare herredømme over arbejderne er krisen derfor potentielt kapitalnegerende, Som det ansatsvis er påvist af Georg Lukacs i dennes „Der Funktionswechsel des historischen Materialismus“ er krisen identisk med den kapitalistiske produktionsmådes „døde punkt“ (85). I krisen ophæves varernes stumme logik tendensielt, i og med samfundet ikke længere frik-

tionsfrit kan reproducere sig gennem varebytningsens økonomiske lov-
mæssigheder. Bl.a. vil en stor del af den samfundsmæssige arbejds-
kraft blive sat på gaden, og kapitalen må ofte gribe til direkte volde-
lige midler for at garantere systemets stabilitet. Det er for enhver klas-
seteori afgørende at medreflektere krisens kritikkonstituerende betyd-
ning, thi næppe nogetsteds i samfundet er **SAMMENHÆNGEN MEL-
LEM ØKONOMI OG POLITIK SÅ UDTALT** som her, hvor forholdet
er mellem økonomisk krise og revolutionær politik. „Thi man må
fastholde en kvalitativ forskel mellem de historiske udviklingsfaser,
hvori såvel kapitalistklassen som proletariatet er underkastet „de øko-
nomiske forholds stumme tvang”, hvori kapitalens herredømme over
lønarbejdet udspringer af selve produktionsbetingelserne, og hvor ek-
straøkonomisk umiddelbar vold kun undtagelsesvist bliver anvendt af
de herskende klasser (....), og de historiske krisefaser i den kapitali-
stiske udvikling, hvori bourgeosieklassen fører den åbne klassekamp
for at opretholde de bestående samfundsmæssige forhold ved at gribe
tilbage til anvendelsen af de umiddelbare voldsmidler, der altid er
præsente og inhærente i classesamfundet. Thi da træder proletari-
atet og bourgeosi ikke længere overfor hinanden som stumme ekse-
kutorer af de økonomiske naturlove, men som mere eller mindre be-
vidste agenter for den historiske proces. Dette udgør indholdet i den
politiske kamp mellem klasserne (...).” (86)

Her ser man samtidigt hvor farligt det er, når man i den marxisti-
ske diskussion omtaler den moderne kapitalisme som en periode,
hvori kapitalen forlængst har smidt sine historiske krykker, som f.
eks. direkte vold og andre ekstraøkonomiske midler. Mod dette må
fastholdes, at **HVORVIDT KAPITALEN HAR SMIDT SINE KRYK-
KER ELLER EJ ALTID ER KONJUNKTURELT BESTEMT**, i en
prosperitet er de over flødige, i en krise nødvendige. Trykket på ar-
bejdslønnen i krisen viser sig som en kraftig forringelse af arbejderklas-
sens økonomiske og materielle kår, og disse forhold vil kategorialt set
medføre en voksende politisering af arbejderklassen, der bla. viser sig
ved, at proletariatet ikke længere viser sig samfundsmæssigt som ob-
jekt og medium for en vare- og kapitallogik, men tendensielt afkaster
sin feticherede bevidsthed til fordel for en mere politisk bevidst klas-
sebevidsthed. Arbejderklassen er nu ved at blive et politisk subjekt til
forskil fra rollen som varesubjekt.

Krisen som kapitalismens døde punkt er den optimale mulig-
hed for skabelsen af en socialistisk klassebevidsthed, men vel at mærke
kun muligheden, der - som vi ved fra Hilferding (87) - ofte er langt fra
virkeligheden (88). Hvorvidt krisens potentielle kapitalnegation transfor-
meres til en reel kapitalnegation, gennem en socialistisk samfundsom-
væltning, er et spørgsmål, der ikke kan afgøres kategorialt, men altid
afhænger af de givne historiske magtkonstellationer i kampen mellem

lønarbejde og kapital. Såfremt krisen dog udløser en massestrejke - hvilket i en klasse teori må regnes for overvejende sandsynligt, da det synes at være en empirisk lov, der bl.a. underbygges af den nedenfor behandlede tyske septemberstrejker - er det givet, at denne massestrejke vil være en løftestang for konstitutionen af en klassebevidsthed. Strejken vil blive initieret af den endnu revenubestemte bevidsthed, men presset på merværdifonden vil med eksistentiel nødvendighed hindre kapitalisterne i at give efter for kravene om højere løn; dermed er de formale muligheder givet for arbejderklassens fænomnologiske erfaring, der består i erkendelsen af de gamle kampformers utilstrækkelighed i netop den situation, hvor effektive kampformer er mest tiltrængte. De lønmæssige krav som socialpartneren arbejde stiller til kapitalen kan ikke indløses indenfor rammerne af det traditionelle socialpartnerskab. Thi den eventuelle fulde gennemførelse af kravene vil nødvendigvis betyde en destruktion af den eksisterende kapitalprofit.

IV. OVERGANGEN TIL EN ANALYSE AF DEN SAMFUNDSMÆSSIGE PRODUKTIONS PROCES. -

Vi har hidtil beskæftiget os med konstitutionen af revenubevidstheden og socialpartnerillusionen ud fra den såkaldte trinitariske formel. Og vi har videre set, hvorledes socialpartnerbevidstheden og dens kampformer viser sig utilstrækkelige for arbejderbevægelsen i en økonomisk krise, hvor kontinuiteten i den samfundsmæssige produktion kræver, at såvel den del af arbejderbevægelsen, der p.g.a. krisen er sat uden for produktionen som arbejdsløse, som den del, der endnu har arbejde, må renoncere på deres traditionelle socialpartnerkrav om højere løn og levestandard. Med andre ord kræver socialpartnerskabets fortsatte eksistens under krisen, at den ene socialpartner (lønarbejderne) totalt indretter sine krav og eksistensvilkår efter den anden socialpartners (kapitalens) krav; en sådan fremgangsmåde er i åbenlys modstrid med den traditionelle socialpartnerillusion, hvor partnerskabet netop skulle sikre en varig fremgang for alle parter og ikke en fremgang for den ene på bekostning af den anden. Arbejderbevægelsen vil derfor gribe til kampformer a la massestrejker, der, som vi har set er revenubevidsthedens mest radikal kampform, og som eventuelt kan lede over i decideret revolutionære kampformer.

De decideret revolutionære kampformer, f.eks. enheden af massestrejke og politisk kamp for socialismens gennemførelse, forudsætter imidlertid en høj grad af koordination og organisation i arbejderbevægelsen. En sådan organisationsgrad og solidariseringsgrad kan selvfølgelig delvis oparbejdes gennem krisen, hvor det traditionelle

socialpartnerskabs fallit udgør arbejderklassens kollektive erfaringsgrundlag, og som sådant erfaringsmateriale har strejken og krisen da også en afgørende skolingseffekt. Men omvendt medfører krisen også en intern atomisering af arbejderklassen, hvor arbejdernes individuelle interesser ofte vil stå i umiddelbar modstrid med deres klasseinteresser (97), dette vil f.eks. være tilfældet for den del af arbejdskraften, der endnu er beskæftiget indenfor produktionen, og som kan have interesser, der afviger totalt fra den arbejdsløse befolknings (98).

Udover de solidariseringsmekanismer der ligger i krisen, er den store skoling i solidaritet og organisation selve den samfundsmæssige produktionsproces, og denne rolle tilkendes den også af Marx selv i det berømte diktum fra „Kapitalens” I. bind: „Med det vedvarende faldende antal af kapitalmagnater, som usurperer og monopoliserer alle fordele ved denne forvandlingsproces, vokser elendighedens størrelse sammen med trykket, trældommen, degenereringen, udbytningen, men forbitrelsen vokser også hos den vedvarende voksende arbejderklasse, **DER ER SKOLET, FORENET OG ORGANISERET AF SELVE DEN KAPITALISTISKE PRODUKTIONS PROCES MEKANISME.** (...)” (99). Denne opfattelse af produktionsprocessen som det materielle forhold, der bestemmer arbejdernes bevidsthed i solidariserende og klassebevidst retning, er ikke en tanke, der optræder for første gang hos Marx i „Kapitalen”, men er allerede medtaget i „Manifestet”, „Industriens fremskridt - hvis viljeløse og modstands-løse bærer er bourgeoisiet - sætter arbejdernes revolutionære forening gennem associationen istedet for deres individualisering igennem konkurrencen (.....) (Bourgeoisiet) producerer først og fremmest sin egen „Totengraber”. ” (100)

Det vi herefter må undersøge, er, hvilke momenter i arbejdernes daglige kamp mod kapitalen og deres eksistens indenfor produktionsprocessen, der danner basis for denne skoling for revolutionen? Eller m.a.o.: hvilket er det kollektive erfaringsmateriale i produktionsprocessen, som bidrager til skabelsen af en kvalitativ ny arbejderbevidsthed gennem erkendelsen af arbejdskraften som den eneste værdiskabende faktor i samfundet? Postulerende (for forhåbentligt senere at blive argumenterende) kan svaret allerede nu angives som: **INTENSIVERINGEN AF ARBEJDET** og dette intensiveringskravs gyldighed for **ALLE** arbejdsformer. Men også hvad angår denne kollektive læreproces i produktionsprocessen viser det sig, at kapitalen er modsætningsfyldt: som vi skal se formidles solidariseringen af lønarbejderne i produktionsprocessen over atomiseringen og individualiseringen af arbejderne i byttet mellem løn og arbejdskraft indenfor cirkulations-sfæren.

V. PRODUKTIONSPROCESSEN, LØNFORMEN OG ARBEJDERKLASSENS INTERNE STRUKTURERING.

V. 1. Arbejderklassens interne strukturering. -

Arbejderklassens tilsyneladende inhomogenitet på overfladen af det borgelige samfund, hvor fagforeningsassociationen (LO) ofte er præget af interne modsætninger mellem arbejderklassens forskellige grupperinger - f.eks. mellem faglært og ufaglært arbejdskraft, bidrager i høj grad til at understøtte myten om, at det moderne kapitalistiske samfund ikke længere er et klassesamfund. Klassebegrebet er blevet „umoderne“ og gammeldags indenfor velfærdsstaten og hos dennes apologeter, den borgelige sociologi og politologi, og på det højeste kan man fra borgeligt hold svinge sig op til at tale om indtægtsgrupper. På denne måde konsolideres ideologien om den moderne kapitalismes samfund som kvalitativt forskellig fra den klassiske kapitalisme (liberalkapitalismen); hvor der i den klassiske epoke nok kunne tales om et klassesamfund, kan man idag kun tale om et fuldt demokratisk interessegruppesamfund (101), hvor interessegrupperne repræsenterer grupper indenfor de store interesseorganisationer (som vi har lært at kende under betegnelsen socialpartnerorganisationer). Den videnskabelige opmærksomhed er blevet vendt mere og mere bort fra selve produktionssfæren - hvor man kun vanskeligt kan overse klassemodsatningerne -, og overimod den politiske sektor, hvor interesseorganisationerne er blevet det store modebegreb for en borgelig videnskab i krise.

Christel Neuss og Wolfgang Müller viser her i deres artikel: „Die Sozialstaatsillusion und der Widerspruch von Lohnarbeit und Kapital“ (102), hvorledes de vesteuropæiske socialdemokratier i høj grad har været medvirkende til samfundsvidenskabernes politologiske indfaldsvinkel, hvor resultatet har været en tilsvarende afstandtagen fra den marxiske politøkonomiske indfaldsvinkel. Den politologiske indfaldsvinkel anskuer modsætningerne i samfundet ud fra et politisk interessemodsningsaspekt, hvor den marxiske politøkonomiske indfaldsvinkel som bekendt undersøger de politiske modsætningsers reelle genesis i selve den materielle produktion. At socialdemokratiets og den borgelige tænkningens udvikling imidlertid har været politologisk præget, kan dog ikke undre al den stund staten jo netop er autonom i forhold til produktionslivet iflg. den revenubevisthed, der behersker såvel den revisionistiske arbejderbevægelse som de borgerlige partier. For revenubevistheden er modsætningerne rent lønningsmæssige (revenue størrelsesmæssige) forskelle, der principielt kan ophæves via staten, der blot gennem poli-

tiske nydannelser (skiftende regering) vil være i stand til at fordele de sociale goder til gavn for de mindrebedemlede interessegrupper. At man herhjemme idag oplever den såkaldte 'demokratiets krise', er derfor ikke fordi befolkningen pludselig er blevet mere utilfreds eller fordi ungdommen er ugudelig o.s.v., men fordi bl.a. socialdemokratiet selv har været med til at kanalisere den klassebestemte utilfredshed med produktionsmåden over i en ufarlig utilfredshed med staten og dennes politik. Den økonomiske bestemte utilfredshed bliver til en rent etatistisk utilfredshed, der bevæger sig indenfor et politisk vakuum, - og socialdemokratiske vælgermøder, pjecer o.s.v., der var intenderede til at tjene til en politisering af befolkningen, bliver blot en yderligere årsag til den faktiske afpolitisering.

Borgelig videnskab har derfor vedvarende benægtet klasseantagonismen i samfundet, og dermed stillet sig på samme teoretiske standpunkt som kejser Wilhelm II, der ved verdenskrigens udbrud og socialdemokraternes akcept af krigskreditterne ikke længere så klasser, men kun de „gode tyskere”. (103) Fra marxistisk side har man derimod - med god støtte i empiriens klassekampe - fastholdt klasse modsætningerne på trods af alle interne modstridende interesser indenfor arbejderbevægelsen. Man har stadig benægtet, at klassekampen blot skulle være en model (klassekampsmodellen) til at beskrive virkeligheden med og kun det, og fastholdt at klassekampen også er en empirisk realitet. „De (teoretiske) modsigelser ligger i selve objektet, og ikke i objektets sproglige udtryk.” (104) At man derfor i såvel borgelig videnskab som politik emphatisk benægter klassebegrebets gyldighed og klassernes virkelighed; er ikke kommet bag på en marxistisk teori, snarere er den borgelige afvisning af klasseantagonismen blot et teoretisk symptom på dens virkelige eksistens.

En benægtelse af modsætningerne indenfor arbejderbevægelsen vil imidlertid være pjattet. Det kan for en klasseteori ikke være formålet at tilsløre de interne stridigheder i arbejderklassen, men tværtimod at fremhæve dem som et problem, og søge at forklare deres eksistens bedst muligt. Denne forklaring må imidlertid ikke tage sit udgangspunkt i de rene overfladebestemmelser som f.eks. modsætningen mellem 'arbejdere' og 'funktionærer' (der er en ren arbejdsretslig distinktion), eller tage sit udgangspunkt i lønnens størrelse (der er en rent statistisk distinktion). Forklaringen på arbejderklassens inhomogenitet må søge sin forklaring udfra det forhold, de specifikke arbejdsformer står i til kapitalens produktions- og reproduktionsproces.

V. 2. Lønformen og cirkulationssfæreideologien. -

Som nævnt fremtræder alle væsentlige forhold i fordrejet form på det borgelige samfunds overflade. Arbejdskraftens værdi fremtræder som arbejdets værdi, og i lønformen så vi alt arbejde fremtrådte som betalt, og derigennem var tilsløringen af forskellen mellem det betalte og det ubetalte arbejde blevet en realitet. Det er vigtigt at fastholde, at de formelle økonomiske varebytningsregler bliver overholdt i lønformen. I cirkulationssfæren mødes vareejer A, som ejer en vare, arbejdskraft, hvis værdi er lig med den sum af arbejde (værdi), der er nødvendig for at reproducere denne vare som den står og går, med en vareejer B, der ejer en pengevare, der værdimæssigt ækvivalerer med værdien af A's vare. Bytningen af arbejds løn mod arbejdskraft er derfor intet brud på ækvivalentprincippet. På cirkulationens overflade hersker den borgelige retfærdighed, og kapitalens herredømme over arbejderen fremtræder ikke som et sådant, men bytningen synes derimod at være selve indbegrebet af frihed og lighed (105), hvor to vareejere FRIT kan vælge, hvem de vil bytte deres varer med, - samt bytte deres varer til deres værdi. Ser man derimod på forbruget af de engang byttede varer, ændrer den formelle frihed og lighed sig til en reel ufrihed og ulighed. „Allerede i forholdet mellem vare og penge ser man ikke længere de tilgrundliggende sociale forhold (...). Dette skin af enkelthed i fordrejningen og mystifikationen af de samfundsmæssige forhold, forsvinder i kapitalen. Til trods for videreudviklingen af den ,fordrejede verden', trænger den virkelige sammenhæng sig dog på for produktionsagenterne i den umiddelbare produktionsproces, og træder frem i deres bevidsthed. Kapitalen spiller i produktionsprocessen ikke længere en rolle (...), men dens sande natur, d. v.s. dens grænseløse drift mod merarbejde, træder utilsløret frem.” (106) Derfor kan forfatterne til „Materialien zur Klassenstruktur der BRD” korrekt fremhæve, at lønarbejderens bevidsthed er **DOBBELT BESTEMT**. I cirkulationen, hvor han vares bytteværdi er der afgørende, opfatter han sig som en fri og ligeberettiget vareejer, ganske som hans modspiller, kapitalisten. I produktionen erfarer han derimod kapitalens despoti og kan erkende sin faktiske subordination i forhold til kapitalen, i og med denne kapital benytter sig af sin lovhjemlede ret til at konsumere den vare, der er købt og betalt på markedet som enhver anden vare. Denne dobbelte bestemmelse af bevidstheden gælder for enhver lønarbejder, der bliver afpresset merarbejde; ligegyldigt om dette merarbejde så konsumeres produktivt eller ej, - hvorvidt det tjener til at værdiøge kapitalen eller ej (107).

Alment set bidrager lønformen til tilsløringen af den reelle eksploitation af arbejdskraften i produktionsprocessen, og denne tilsløring forstærkes yderligere af de specifikke lønformer som akkordløn, grup-

peakkorder m.v. Efter den konjunkturelt og historisk bestemte vækst i den relative merværdiproduktion er akkordsystemet i høj grad medvirkende til den maximale intensivering af arbejdet, i og med det under akkordsystemet er i såvel kapitalistens som arbejderens interesse, at arbejdets porer bliver udfyldt (108). Samtidigt bidrager akkordsystemet til at forstærke den individualisering af arbejderen, der allerede ligger i arbejderens individuelle lønkontrakt og interne konkurrence om „det bedste arbejde”. Akkordsystemet fremkalder en bevidsthedsmæssig atomisering og individualisering, igennem det relative store spillerum som det giver for individualiteten, i og med den der arbejder hurtigst og mest også får den højeste løn. „Kapitalens interesse i en kontinuerlig merydelse skal også blive til arbejderens interesse.” (109) Akkordlønnen er medium for en vækst i arbejdsintensiviteten, og tjener samtidigt et systemaffirmativerende formål gennem opsplitningen af arbejdskraften og den politiske atomisering, og vi kan foreløbigt konkludere, at **DEN BEVIDSTHED, DER SKABES GENNEM DE NYE LØNFORMER, ER EN BEVIDSTHED, DER I HØJ GRAD IDENTIFICERER ARBEJDERNES OG KAPITALISTERNES INTERESSER.** Konsekvensen bliver, at arbejderinteresserne bliver endnu mere kapitalaffirmative (110).

Modsat gælder, at man videre kan bestemme arbejderbevidstheden derhen, at i produktionen erkender - eller tendentielt erkender - arbejderen sig som led i en kombineret og **KOLLEKTIV** arbejdsproces, og har her mulighed for at erkende, at hans individuelle arbejde kun har gyldighed i en større social sammenhæng i og med det åbenlyst træder frem, at han indgår i et arbejdsfællesskab. Men den kollektivitet og solidaritet, der tendentielt påtrykkes bevidstheden i produktionprocessen, er altid formidlet over cirkulationens og arbejdskontraktens **INDIVIDUALISERING**. Det køb og salg af arbejdskraft, der er forudsætningen for produktionsprocessen er et forhold mellem individer, mellem frie og formelt lige vareejere, og ikke mellem kapitalisten og en kollektiv gruppe (x). „Det produktive arbejde - som det værdiproducerende arbejde - står derfor overfor kapitalen som den enkelte arbejds-evnes, som den individualiserede arbejders arbejde, uafhængigt af hvilke samfundsmæssige kombinationer disse arbejdere så måtte indgå i i produktionsprocessen. Medens kapitalen derfor står overfor arbejderen som arbejdets samfundsmæssige produktivkraft, så står arbejderens produktive arbejde overfor kapitalen som den individualiserede arbejders arbejde.” (111)

(x) Denne atomiseringstendens modvirkes dog samtidigt på afgørende punkter af fagforeningernes rolle, der via tariffalter og forsøger på at overtage arbejdsformidlingen søger at modvirke den realitet at arbejderen „søger arbejde” som enkeltperson.

En modvirkende tendens til atomiseringen ligger der dog også gemt i selve lønformen, hvor man må medreflektere, at samtidigt med at kapitalen påtvinger arbejdet vareform som lønarbejde (112), og dermed atomiserer arbejderne gennem lønkontrakten, solidariserer den dem også, og det i mere end en forstand. „Det er det fælles, som ligger deri, at de (arbejderne O.M.) ikke bestemmer over produktionsmidlerne og derfor konstant må leve af det gentagne salg af arbejdskraften som en vare. Den virksomme tendens til identificeringen af alle lønarbejdes livsbetingelser, som er virksom på trods af alle differentieringer, er intet andet end et nødvendigt resultat af den samfundsmæssiggørelse af arbejdet og almengørelse af vareproduktionen, der foregår i kapitalismen.” (113) Hvordan og under hvilke omstændigheder størsteparten af den samlede samfundsmæssige arbejdskraft antager vareform, er et spørgsmål, vi ikke skal beskæftige os med her. Blot skal nævnes, at i og med arbejdet i selve kapitalens produktionsproces fremtræder som lønarbejde, vil lønarbejdsformen tendentielt udbrede sig til de øvrige mere eller mindre kapitaleksterne arbejdsformer i samfundet. Men vigtigt er for en klasseteori, at **FØRST EFTER AT ARBEJDSKRAFTEN HAR ANTAGET VAREFORM SOM LØNARBEJDE** - og dermed ikke ejer sine produktionsmidler - **KONSTITUERES DENNE ARBEJDSKRAFT SOM EN ARBEJDERKLASSE**. Arbejdskraftens antagelse af vareformen er m.a.o. klassekonstituerende, og først efter at arbejdskraften har antaget denne vareform (lønarbejde), er der skabt fælles eksistensbetingelser for alt arbejde med denne lønarbejdsform, fællesbetingelser der ligger i vareformens almenhed overfor alle specifikke arbejdsformer, og i at alle arbejdsformer (produktive lønarbejdere såvel som uproductive) er undergivet kapitalens cykliske bevægelser. Derfor er det afgørende vigtigt at fastholde, at arbejderklassen som revolutionær klasse først konstitueres som sådan af selve den kapitalistiske produktionsproces' egen totaliserende logik; gennem lønformens usurpation af de specifikke arbejdsformer konstitueres arbejderklassen som klasse an sich (114). Dermed er det samtidigt antagelsen af lønformen, der bestemmer - rent kvantitativt, da størrelsen af arbejderklassen blot er et spørgsmål om antal lønarbejdere - den materielle bærer af den revolutionære klassebevidsthed. Arbejderklassen som sådan udgøres af antallet af lønarbejdere, og denne klasse bliver revolutionær (klasse an und fur sich), i det øjeblik den antager en revolutionær klassebevidsthed i stedet for den hidtidige revenubevidsthed (socialpartnerbevidstheden). (Dermed er samtidigt sagt, at hvorvidt man tilhører arbejderklassen - den potentielt revolutionære arbejderklasse - intet har at gøre med, hvorvidt man er industriarbejder eller ej, som f.eks. Offe tror (115).)

Dette var imidlertid den rent formale bestemmelse af arbejderklassens omfang. Som allerede antydet er et andet, og nok så klasseteore-

tisk vigtigt, spørgsmål, hvordan denne arbejderklasse bliver til en revolutionær (an und fur sich) klasse, samt hvilken af arbejderklassens grupper (produktive eller uproduktive arbejdere) der kategorialt set må antages at være den, hvori mulighederne for dannelsen af en revolutionær klassebevidsthed er størst. Her vil det for det følgende være en præmis (som i løbet af teksten vil blive forklaret), at man må gå ud fra, at jo mere en specifik arbejdsform (f.eks. industriarbejderne) er undergivet kapitalens krav om intensivering af arbejdet direkte (og ikke via formidlingsinstanser som f.eks. staten), jo nærmere vil denne arbejdsform være dannelsen af klassebevidstheden. Det er m.a.o. de specifikke arbejdsformers forhold til intensiveringsimperativet, der udgør forståelsesrammen for det følgende.

V. 3. De produktive arbejdere. -

Diskuterer man, hvad der i den kapitalistiske produktionsmåde er produktivt arbejde, må man skelne imellem, hvorvidt man taler om produktivt arbejde for enkeltkapitalen eller produktivt arbejde for den samlede kapital.

Af analytiske årsager behandler jeg i det følgende det arbejde, der er produktivt for kapitalen i almenhed, og det arbejde, der for den individuelle kapital er produktivt, separat. Det første vi skal beskæftige os med, er derfor en definering af begrebet produktivt arbejde på det almene plan, d.v.s. hvad der er produktivt arbejde for den samlede kapital.

Her må man slå fast, at det ikke drejer sig om, hvad der er produktivt arbejde for en hvilken som helst historisk produktionsproces, men om hvad der er produktivt arbejde i den **SPECIFIKT KAPITALISTISKE** produktionsproces; - den produktionsproces der i sit væsen er produktion af merværdi (116). I I. bind af „Kapitalen” siger Marx, at „(...) betragter man hele processen ud fra dens resultat, produktet, så fremtræder såvel arbejds genstand som arbejds middel som produktionsmiddel og arbejdet selv som produktivt arbejde (...)”, men han korrigerer denne alment historiske bestemmelse ved i en note på samme side at anføre, at „disse bestemmelser af det produktive arbejde, som vi kan udlede af den enkle arbejdsproces, på ingen måde er tilstrækkelige for den kapitalistiske produktionsproces.” (117) Bestemmer man produktivt arbejde ud fra en ahistorisk arbejdsproces, forekommer alt arbejde, der mere eller mindre træder i forbindelse med et produkt, at være produktivt arbejde. Men for den arbejdsproces, der som den kapitalistiske er underlagt en værdiøgningsproces, må begrebet produktivt arbejde indsnævres; her gælder ikke længere, at alt arbejde der

på den ene eller anden måde berører produktskabelsen er produktivt.

Endvidere drejer det sig som nævnt om en fremstilling af det produktive arbejde, der endnu bevæger sig indenfor kapitalen i dens almenhed (118), hvorfor forvirrende elementer, som f.eks. at cirkulationsarbejde for den enkelte handelskapital udmærket kan være produktivt arbejde, ikke medtages her. Her drejer det sig kun om, hvad der for den samlede kapital kan bestemmes som produktivt arbejde, d.v.s. som arbejde der øger den samlede kapitals værdimasse og merværdimasse. På dette almene plan kan man endnu iagttage en skarp adskillelse mellem kapitalproduktivt og kapitaludproduktivt arbejde, som straks bliver mere nuanceret, når man medreflekterer de konkrete enkeltkapitaler.

„Her (for enkeltkapitalerne O.M.) bliver arbejdere, der var uproduktive for kapitalen i almenhed, til umiddelbart produktive arbejdere for enkeltkapitalen.” (119)

a) produktivt arbejde og arbejdets indhold:

Det er vigtigt at slå fast, at indenfor kapital i almenhed har arbejdets konkrete indhold ingen betydning for, hvorvidt det økonomisk kan bestemmes som produktivt eller uproduktivt arbejde. „Af det ovennævnte fremgår, at det at være produktivt arbejde, er en bestemmelse ved arbejdet, som i og for sig absolut intet har at gøre med arbejdets bestemte indhold, dets særegne nyttighed, eller den ejendommelige brugsværdi, hvori det fremstiller sig. Arbejde med samme indhold kan derfor være produktivt og uproduktivt.” (120) Som produktivt værdisættende - og endog merværdisættende arbejde, for at være helt præcis - er det tiden (kvantiteten) og ikke indholdet (kvaliteten), der er af afgørende betydning (121).

På den anden side vil det være fatalt for en klasseteori blot at blive stående ved de rent almene bestemmelser, og tendentielt se stort på arbejdets konkret-indholdsmæssige bestemmelse. Hvad der realiter for den enkelte kapital er produktivt arbejde, er absolut ikke indifferent overfor arbejdets specificitet, men netop i høj grad afhængig af dette. Denne afhængighed bunder i den **DOBBELTE BESTEMMELSE** af det produktive arbejde i den kapitalistiske produktionsproces, hvor arbejdet:

- dels må være abstrakt-almene for at kunne sætte værdi og merværdi,

- men for at kunne overføre den konstante kapitals værdi må være konkret arbejde (122).

Problemet er, at netop **OVERFØRSLEN AF DEN KONSTANTE KAPITALS VÆRDI** kræver et indholdsmæssigt bestemt arbejde, og sætter dermed en modsigelse indenfor det produktive arbejdes begreb imellem det abstrakt værdisættende og det konkret værديوverførende arbejde, - en modsigelse som enhver realanalyse må medreflektere, når den vil behandle kapitalens profitabilitetsmuligheder ud fra kategorier-

ne produktivt og uproduktivt arbejde. „Arbejderen kan ikke tilføre ny værdi, altså ikke skabe ny værdi, uden at opretholde gammel værdi, thi han må altid tilsætte arbejde i en bestemt nyttig form, og han kan ikke tilsætte arbejdet i en nyttig form uden at forvandle produktet til produktionsmidler for et nyt produkt og dermed overføre deres værdi til det nye produkt. Det er altså en naturgave ved den virkende arbejdskraft, det levende arbejde, at det opretholder værdi i og med det tilsætter værdi, en naturgave, der intet koster arbejderen, men skæpper godt for kapitalisten da den nemlig opretholder den forhåndenværende kapitalværdi.” (123) Men denne harmoni imellem alment og konkret arbejde, hvor den konstante kapitalens behov for konkret arbejde gnidningsfrit opfyldes, er netop ikke så gnidningsfri i virkeligheden, - men blot et eksempel på den ovenfor nævnte „ligevægt” i den marxiske fremstilling, hvor den harmoniske ligevægt realiter fremtræder som en dynamisk og disharmonisk ligevægt.

Yderligere fremgår af det ovenstående, at kategorien produktivt arbejde **indholdsmæssigt er historiceret** i eminent grad, - og at forholdet mellem arbejdsproces og værdiøgningsproces i høj grad er et gensidigt betingelsesforhold og ikke blot består i et ensidigt bestemmelsesforhold, hvor værdiøgningsprocessen skulle determinere arbejdsprocessen. Lad os f.eks. antage, at vi i 1960 har en produktionssfære med en organisk sammensætning på 80:20, d.v.s. at af en kapital på 100 udgøres de 80 af konstant kapital og de 20 af variabel. Det arbejde, der indenfor denne sektor af industrien skal kunne fungere som simpelt arbejde og som produktivt arbejde, kan altså bestemmes ud fra den organiske sammensætning; for at kunne overføre den konstante kapitalens værdi til varerne må dette arbejde være i stand til **KVALIFIKATIONSMÆSSIGT** at kunne honorere de teknologiske know-how krav som en organisk sammensætning på 80:20 sætter til arbejdskraftens uddannelsesniveau. Dermed er det ikke et hvilket som helst arbejde, som den specifikke kapital vi analyserer har brug for, men netop et specifikt arbejde der kvalifikationsmæssigt kan honorere arbejdsprocessens teknostrukturs objektive krav. Og dermed er det også en grov tilsnigelse at hævde, at kapitalen er indifferent overfor arbejdets specifikke indhold, - en fejl som bl.a. forfatterne til „Materialien zur Klassenanalyse der BRD” gør sig skyldige i (124). Imidlertid: vi har et simpelt produktivt arbejde, der kvalifikationsmæssigt har en grad på f.eks. x, som er i stand til at honorere arbejdsprocessens krav, og som derfor kan fungere som produktivt arbejde ved såvel at skabe merværdi som overføre værdi.

Lad os derefter antage, at vi får en krise, der reducerer det teknologisk avancerede arbejde indenfor en produktionssfære til gennemsnitligt arbejde, og som gør det i prosperiteten produktive arbejde - og den i prosperiteten anvendelige sammensætning af kapital - til uproduktivt arbejde respektive til konkurrenceudygtig kapital/kapitalsammensæt-

ning. Vi får f.eks. i 1970 en gennemsnitlig organisk sammensætning på 90:10 istedet som før 80:20. Det ovenfor anførte arbejde med kvalifikationsstrukturen på x kunne i 1960 være produktivt arbejde, fordi det bl.a. kunne honorere de kvalifikationskrav, der var stillet af den tekniske sammensætning af kapitalen (som bekendt er den organiske sammensætning af kapitalen = den værdimæssige sammensætning, som denne er bestemt af den tekniske sammensætning). Men i 1970 findes en ny teknisk sammensætning - og en ny organisk sammensætning af kapitalen -, der kræver et kvalifikationsniveau på f.eks. $x + y$. Et kvalifikationsniveau, som det gamle arbejde ikke længere kan honorere, og som derfor er ensbetydende med, at det til x kvalificerede arbejde (og dermed de arbejdere, der er bærere af kvalifikationsstrukturen x) ikke længere er produktivt arbejde. **DET ER HER AFGØRENDE VIGTIGT AT FÅ FAT I, AT DET ER ARBEJDSPROCESSENS TEKNOSTRUKTUR (DE KVALIFIKATIONSMÆSSIGE KRAV), DER ER AFGØRENDE FOR HVAD DER FOR KAPITALEN ER BESTEMT SOM PRODUKTIVT ARBEJDE, D.V.S. HVAD DER SOM PRODUKTIVT ARBEJDE KAN INDGÅ I VÆRDIØGNINGSPROCESSEN.**

Og det er lige så vigtigt at fastholde, at årsagen til den permanente tekniske revolution i arbejdsprocessen ligger i værdiøgningsimperativet; det er kapitalens behov for maximering af merværdien, der betinger den evindelige ændring af arbejdsprocessen.

Hvad vi altså får som resultat af dette er, at arbejde, der på et vist historisk tidspunkt var simpelt produktivt arbejde, p.g.a. ændringer i den tekniske sammensætning bliver til uproduktivt arbejde, - selvom arbejdet rent indholdsmæssigt ikke har ændret sig en døjt -, samt at arbejde, der på et vist tidspunkt var højt kvalificeret og kompliceret produktivt arbejde, reduceres til simpelt produktivt arbejde. At dette er af betydning for en uddannelsesøkonomi er indlysende, thi arbejdsprocessens teknisk bestemte behov for uddannelsesniveau er identisk med uddannelsessystemets minimalgrænse. Hvis en stat i euforisk spareiver synker ned under dette niveau, kommer historiens hævn i form af manglende konkurrenceevne på det internationale marked, samt voksende import af udenlandske varer o.s.v.

For en revolutionær strategi er den historiske ændring af det produktive arbejdes indhold af stor betydning. Thi de arbejdere, der p.g.a. revolutioner i arbejdsprocessens teknostruktur er på vej til at blive frisat (arbejdsløse) som uproduktive arbejdere, vil befinde sig i en presset situation og automatisk vende sig kritisk mod det socialpartnerskab, hvis logik sender dem ud i en i det mindste temporær arbejdsløshed. Vi kender situationen fra Vesttyskland i forbindelse med kulminnearbejderne, da minerne i Ruhrområdet blev nedlagt i tresserne, fordi kulbrydning p.g.a. den billige råolie var blevet uproduktivt arbejde.

At forbundsrepublikken slap så relativt let over denne frisætning af arbejdskraft skyldes i høj grad landets gunstige økonomiske situation, hvor en rapid prosperitet satte landet i stand til at dels holde kulmine-sektoren i gang ved statssubsidier og dels gennem hurtig omskoling (og dermed forbundne omkostninger) at sluse arbejdskraften ind i andre sektorer (125).

b) begrebet produktivt arbejde:

Da værdiøgningsprocessen er et kendetegn for produktionsprocessen i den kapitalistiske produktionsmåde, er den væsentligste bestemmelse af denne produktionsproces derfor også, at den skal tjene til produktion af merværdi. Det produkt der i egentligste forstand er specifikt for kapitalismen, er ikke så meget varer, som varer der indeholder en merværdi. For at være produktiv arbejder i den kapitalistiske produktionsproces er det derfor ikke blot tilstrækkeligt at være producerende i en eller anden forstand.

Marx siger selv, at „han (den produktive arbejder O.M.) **SKAL** producere merværdi. Kun den arbejder er produktiv, der producerer merværdi for kapitalisten eller tjener til kapitalens selvværdiøgningsproces.” (126) At udføre produktivt arbejde stempler derfor arbejderen som umiddelbart værdiøgningsmiddel og eksploitationsfelt for kapitalisten (127).

Til denne bestemmelse af det produktive arbejde som merværdiskabende kommer nu en yderligere bestemmelse, som hidrører fra kapitalismens egenskab af at være et vareproducerende samfund. Produktivt arbejde er et arbejde, der sætter sig som en merværdi; og som merværdiproducerende arbejde må dette arbejde materialisere sig i en vare, d.v.s. merarbejdet må størkne som merværdi i en vareform. Man kan nemlig udmærket tænke sig et leveret merarbejde, uden at dette merarbejde producerer en merværdi. Og dermed er dette arbejde pr. definition udelukket fra det produktive arbejdes begreb, ligegyldigt hvor lang tid man så end arbejder udover den nødvendige arbejdstid. For at producere merværdi skal man indgå i en **VAREPRODUKTION**, for blot at levere merarbejde er det tilstrækkeligt at være formelt bestemt som lønarbejder. Men hermed er heller ikke alt sagt, thi hvorvidt arbejdet er værdiskabende eller ej - eller, som vi senere skal se, rettere: merværdiskabende eller ej - er ikke en egenskab, der i egentligste forstand er inhærent ved arbejdet. Hvorvidt et arbejde faktisk har skabt en samfundsmæssig gyldig værdi viser sig først i cirkulations-sfæren som værdiens konstitutionsfelt. Først når varen er byttet, og dermed har fået sit sociale stempel, kan man med sikkerhed definere det arbejde, der i dette bytte har realiseret en merværdi som produktivt arbejde (128).

For Marx er produktivt arbejde i kapitalismen således fastlagt i sin mest abstrakte form som et lønarbejde, der i sin bytning med den vari-

able kapital ikke blot reproducerer denne kapitaldel, men som også producerer en værdi udover denne reproduktion, - som altså producerer merværdi og dermed kapital (129). Det arbejde er i henhold til sin bestemmelse produktivt, som **UMIDDELBART BYTTER SIG MOD KAPITAL**, og som umiddelbart fungerer i produktionsprocessen som kapital, d.v.s. som værdi, der skaber mere værdi. Og det arbejde er bestemt som uproduktivt, der umiddelbart bytter sig mod **REVENU** (130), d.v.s. som enten vegeterer på arbejds lønnen eller på den tidligere producerede merværdi (131). Vigtigt er her at fastholde umiddelbarheden; kun det umiddelbare bytte med kapital gør et lønarbejde produktivt, og en blot formidling til kapital har ingen begrebsgyldighed. (Et arbejde er altså ikke produktivt, blot fordi det som uproduktivt merarbejde evt. formindsker fradraget fra profitmassen, - og dermed indirekte forhøjer akkumulationsfonden). Således kan Marx pointere, at alt produktivt arbejde er lønarbejde, men ikke alt lønarbejde er produktivt arbejde (132). Derfor må man for at fastlægge hvilket arbejde, der er produktivt, og hvilket der ikke er det, hver gang gå ned i empirien. På det almene plan kan man jo netop ikke afgøre om et specifikt arbejde er produktivt eller ej, da bestemmelsen af det produktive arbejde på det fremstillingsniveau jo er ligegyldig overfor arbejdets specificitet (133).

c) intensiveringen af det produktive arbejde:

Som ovenfor antydet er det ikke tilstrækkeligt, at et arbejde er værdidannende, for at det økonomisk kan blive bestemt som produktivt arbejde i kapitalismen. Arbejdet skal resultere i en merværdi, og dermed er der samtidigt sat en stadig drift henimod en intensivering af arbejdet.

Man må her være klar over, at i forbindelse med intensivering af arbejdet og merværdiskabelse, kommer arbejdets materielle produktivkraft (mængden af de skabte brugsværdier) til at spille en afgørende rolle. Hvorvidt et specifikt arbejde danner merværdi eller blot danner den værdi, der er nødvendig for at reproducere sig, er ikke et forhold der fremgår umiddelbart af den blotte tidsmæssige varighed af arbejdet. **I skellet mellem værdidannende og kapitalistisk merværdidannende arbejde ophører tiden altså med at være det eksklusive begribelsesapparat.**

Hvis vi f.eks. har en arbejdskraft, hvis materielle produktion og reproduktion kræver 10 specifikke brugsværdier (selvfølgelig af forskellig kvalitet), og hvis værdi derfor er socialt fastsat som værdien af disse varer, er dette arbejdes evne til at skabe en merværdi i høj grad afhængig af dets materielle produktivkraft. Hvis man siger, at summen af det samfundsmæssige arbejde er indskrænket til produktion af disse specifikke varer, kan vi tænke os flg. meget almene eksempler:

Vi har en virksomhed (A), hvor 10 arbejdere arbejder i hver 10 timer, og vi har en virksomhed (B) hvor 10 arbejdere arbejder i hver 10 timer. Tilsammen får vi en samlet værdisum på $2 \times 10 \times 10$ timer (= værdienheder) = 200 værdienheder. Det vil sige, at de to virksomheders arbejdere indgår på lige fod i henseende til værdisubstans (levende arbejde), hvor der fra hver virksomhed leveres lige meget (nemlig 100 timer). Tilsammen har vi nu altså en værdisum (nyværdi) på ialt 200 enheder, og disse værdienheder skal nu fordeles til de respektive virksomheder via deres varer. Hvis vi nu (lidt urealistisk, men des mere pædagogisk) siger, at resultatet af produktionsprocessen i A er lig med 100 varer, og omvendt resultatet af produktionsprocessen i B er lig med 300 varer, får vi en samlet varemasse på ialt 400 varer. Gennem den mekanisme, der er bestemmende for konstitutionen af markedsværdien (d.v.s. fastlæggelsen af det samfundsmæssigt gennemsnitlige arbejde pr. vare), får vi, at 400 varer har en værdi på markedet på 200, - og at en vare har en markedsværdi på $1/2$. Den værdi de respektive firmaer TILGNER sig via cirkulationen sker i forhold til mængden af producerede varer, og her har B produceret 3 gange så mange varer i samme tid som A. B realiserer sine varer på markedet til deres markedsværdi på $1/2$, og får dermed en værdimasse på $300 \times 1/2 = 150$. A gør det samme, og får en værdimasse på $100 \times 1/2 = 50$. Vi så at de to virksomheder indgik på lige fod i skabelsen af værdisubstansen, men efter at denne værdisubstans er blevet samfundsmæssiggjort til markedsværdi, viser det sig, at de to virksomheder tilegner sig højst forskellige kvanta af den samlede værdimasse, - alt afhængig af mængden af producerede varer, og dermed alt afhængig af arbejdets materielle produktivkraft (arbejdets intensivitet).

Herefter skal arbejdskraften nu have sin løn, og da værdien af den variable kapital er lig med $10 \times 1/2 \times 10 = 50$, viser det sig, at selvom der i A og B er arbejdet lige lang tid, er der i den ene virksomhed ikke skabt nogen merværdi hvorimod der i den anden er skabt en merværdi på 100. Alt afhængigt af arbejdets materielle produktivkraft og intensivitet er det ene arbejde altså ikke produktivt kapitalistisk arbejde, og det andet - der terminerer i en merværdi - er produktivt arbejde.

Væksten i arbejdets materielle produktivkraft er en uomgængelig nødvendighed, da det er den, der er betingende for den samfundsmæssige merværdimasse. Kategorialt set betyder en almen vækst i arbejdets produktivkraft en tilsvarende minimering af den variable kapital's andel af den samfundsmæssige nyværdi (vi ser her bort fra, at arbejdskraften vil modarbejde denne værdisækning af den variable kapital), og dermed en tilsvarende vækst i merværdimassen, i profitmassen og i profitraten. Hvor arbejdets produktivkraft alment vokser, er effekten en generel vækst i profitterne; hvor arbejdets produktivkraft regionalt (indenfor visse virksomheder) er voksende, betyder det, at disse enkelt-

kapitaler tilegner sig en extraprofit. Da man må give Mandel ret i, at behovet for skabelse af extraprofitter er det drivende motiv for enkeltkapitalernes bevægelse (134), er nødvendigheden af en stadig intensivering af arbejdet sat samtidigt dermed.

Væksten i arbejdets materielle produktivkraft formidles over især to kanaler. Dels gennem en vedvarende vækst i de arbejdsbesparende maskiner (en vækst i den fixe kapital og dermed i den organiske sammensætning), og dels gennem en egl. intensivering af arbejdet som består i, at det samme antal arbejdere (arbejdskraft) træder i forbindelse med den samme fixe kapital, men hvor resultatet bliver en større produktmængde end før. Her hæves arbejdets produktivkraft ikke gennem arbejdsbesparende maskiner, men gennem en udfyldning af arbejdets porer. Hvor væksten i arbejdets produktivkraft via en vækst i maskinparken formidles over en ændring i den organiske sammensætning (eller mere korrekt: i den tekniske sammensætning), formidles udfyldningen af porene primært igennem de nye lønformer (akkordsystemet hæver i høj grad arbejdets intensivitetsniveau) og gennem kapitalsergeanterne (værkførere, „overlookers,, etc.)

Igennem hele akkumulationsprocessen findes dette behov for en vækst i arbejdets intensivitet, men behovet radikaliseres først i det øjeblik „die Wendung zur Krise” er ved at indtræde; d.v.s. i det øjeblik produktionen af den absolutte merværdi ikke længere kan udvides, fordi den „fulde” beskæftigelse er nået. Den vækst i merværdimassen, man derefter kan nå gennem en ændring af kapitalens tekniske og organiske sammensætning, er et middel til at udskyde krisen for den samlede kapital (og til at skabe ekstraprofitter for enkeltkapitalerne), men disse mekanismer kræver ret store nyanlæg af kapital (anbragt i relativt bunden form i fixkapital), og er derfor ikke så umiddelbart anvendelige som en vækst i arbejdets produktivkraft gennem en maximering af intensiviteten, hvor man kan bibeholde den gamle fixkapital og presse mere merværdi ud af den samme mængde levende arbejde. En sådan maximering af arbejdsintensiviteten vil som oftest resultere i et stigende lønkrav for arbejderklassens vedkommende, hvor man søger at opnå delvis kompensation for den øgede arbejdsindsats gennem en forhøjelse af den materielle levestandard. Funktionsgangen er den, at hvis der f.eks. sker en vækst i arbejdets intensivitet på 50%, vil vareværdien falde tilsvarende. Hvis arbejderne til deres reproduktion kunne nøjes med samme mængde brugsværdier som før, ville dette betyde, at den variable kapital faldt med faldet i de nødvendige reproduktionsmidlers værdi - lad os sige med 50%. Men den øgede arbejdsindsats kræver øgede reproduktionsomkostninger (bedre mad, bolig o.s.v.), og derfor vil arbejdskraften nu kræve flere **BRUGSVÆRDIER** til sin materi-

elle reproduktion. Da de enkelte varers værdi imidlertid er faldet med de nævnte 50%, kan kapitalen godt betale arbejdskraften flere forbrugsvarer - og dermed hæve den materielle levestandard -, uden at der dermed rokkes ved faldet i arbejdskraftens værdi. F.eks. kan man antage, at af den vækst i merværdimassen på 50% der iflg. vores eksempel er resultatet af væksten i intensiviteten, vil arbejdskraften kunne hente 10% hjem igen i form af højere materielle reproduktionsomkostninger. Effekten er derfor, at den billigørelse af de enkelte varer, som er resultatet af produktivitetsforøgelsen, bevirker at arbejdskraftens værdi godt kan sænkes - og merværdien dermed øges -, samtidig med at arbejderne pacificeres gennem en vækst i den materielle levestandard.

Men dette er som nævnt indenfor relativt gunstige konjunkturer. I det øjeblik krisen er **UMIDDELBART FORESTÅENDE**, er denne mulighed udelukket (x). Ethvert middel til at skabe profit vil da blive anvendt, og den merprofit som en vækst i arbejdsintensiviteten vil give, kan p.g.a. presset på profitmassen ikke afsvækkes ved en vækst i arbejderne materielle levestandard. Forfatterne i „Redaktionskollektiv Gewerkschaften” påviser ud fra empirisk materiale, hvorledes intensivringsskruen i Vesttyskland i årene efter recessionen i 1966/67 er blevet strammet uafbrudt, men hvor denne vækst i arbejdsindsatsen kun sjældent er fulgt op af en vækst i den materielle levestandard i arbejderklassen (135).

Behovet for en intensivering af det produktive arbejde er altså delvis konjunkturtelt bestemt. Behovet vil overalt i en akkumulationscyklus være til stede, da en intensivering kategorialt set er identisk med en ekstraprofit for enkeltkapitalen. Men behovet vil radikaliseres i krisesituationen, hvor den vækst i den materielle levestandard, der i prosperiteten oftest følger samtidigt med en stramning af intensivitetsniveauet, falder bort. Effekten vil være det Werner Hoffmann kalder en enhed af fysisk og psykisk elendighed for arbejdskraftens vedkommende. Hertil kommer, at de produktive arbejdere er den gruppe indenfor arbejderklassen, der mest umiddelbart er udsat for intensivningsbehovet. Hvorfor? Fordi en vækst i eksploitationsgraden for det produktive arbejde umiddelbart betyder en vækst i kapitalernes profiler. Som vi senere skal se, betyder en øget eksploitation af det uproductive arbejde, at fradraget fra akkumulationsfonden falder tilsvarende. Hvis f. eks. udgifterne til arbejde indenfor stat og kommune falder med x, vil effekten være at akkumulationsfonden vokser med x. Denne vækst i akkumulationsfonden tilfalder nu **ALLE** enkeltkapitaler

(x) Når arbejderne tilegner sig flere materielle brugsværdier (varer) betyder det jo immerhin, at de tilegner sig en større værdimængde, end de ville have gjort hvis de vedvarende kunne nøjes med den gamle materielle levestandard (d.v.s. den gamle mængde varer).

via en generel nedsættelse af virksomhedsskatten. Men hvis arbejdet intensiveres for en enkelt virksomheds produktive arbejders vedkommende, betyder det, at denne enkeltkapital realiserer en ekstraprofit, som ikke samtidigt gør sig gældende for alle de andre kapitaler og konkurrenter. En vækst i de produktive arbejders intensivitetsniveau gavner umiddelbart den enkelte kapital i konkurrence med de andre kapitaler, - en vækst i det uproduktive arbejdes intensitet gavner alle kapitaler, og er derfor ikke nogen umiddelbar hjælp i konkurrencen. I depressionen vil det derfor være en kollektiv erfaring for de produktive arbejdere, at til trods for at de daglig yder mere end tidligere, er det den anden socialpartner - kapitalen - der løber med hele udbyttet. Fagforeningskampen vil her, som Grossmann pointerer, støde på sin objektive grænse (136). For de produktive arbejdere viser det illusoriske i socialpartnerideologien sig nu i og med, at den øgede arbejdsindsats ikke gavner 'os alle', men eksklusivt gavner kapitalisterne. I selve den materielle produktionsproces er den stadige vækst i arbejdstempoet en kollektiv læreproces, der i cirkulationen (på arbejdsmarkedet) modsvares af en stagnerende - i ekstreme situationer endog faldende - levestandard, der som kollektiv læreproces tager form af en tendensiell erkendelse af det ideologisk-tilslørende indhold i den hidtil dominerende socialpartnerillusion. (Graden af interiorisering af denne nye socialpartner-oppositionelle bevidsthed er selvfølgelig afhængig af radikaliteten af krisen). (137)

DOKUMENTATIONSMATERIALE:

Som dokumentation for sammenhængen mellem politisk radikalisering, stigende arbejdsintensivering og stagnerende realløn skal her empirisk gennemgås de tyske septemberstrejkers umiddelbare årsager.

I sommeren 1969 var Forbundsrepublikken takket være en ekstrem intensivering af arbejdet (jf. nedenfor) kommet vel over recessionen i årene 1966/1967, De tyske økonomiske 'vismænd' konkluderer for året 1969, at i „efteråret 1969 befinder den vesttyske økonomi sig på toppen af et konjunkturopsving (...)” (138), og de store profiler den vesttyske kapital lavede i denne periode fremgår af flg. tabel:

Tabel 1.

	årsoverskud i millioner D-Mark		
	1967	1968	1969
Stålintustri			
Klöckner-Werke AG	6.6	36.4	69.4
Neunkirchner-Eisenwerke AG	1.7	5.4	6.9
August-Thussen-Hutte AG	68.4	125.9	169.4
Mannesmann AG	57.6	64.1	86.2
Fr. Krupp Huttenwerke AG	-	14.3	59.5
Hoesch AG	53.4	62.6	87.7

(kilde: Eberhard Schmidt, op.cit. s. 108)

Disse store profittilvækster må selvfølgelig tages med et vist forbehold, thi som altid gemmer den borgelige statistik i sine vækststudregninger på basis af samlede produktmasses prissum en god del inflation, men bl. a. fordi den tyske inflationsrate indtil 1972 var ekstremt lav er tendensen meget klar i den ovenstående tabel. Der er i løbet af perioden fra 1967 til 1969 - d.v.s. fra recessionens sidste år til boomets begyndelse (dette boom varede som bekendt kun til 1972, hvor en ny recession indledtes) - sket et endog meget stort profitopsving. Det, der nu har interesse for vores formål, er at finde årsagerne til dette opsving, og sætte disse årsager i forhold til socialpartnerillusionen.

For Vesttyskland vedkommende er kapitalakkumuleringen kendetegnet af en ekspansion af den absolutte merværdisproduktion - udvidelsen af antal beskæftigede arbejdere ved samme organiske sammensætning - i perioden op til 1957-1960. „Ekspansionen der fulgte for den vesttyske kapitalisme i efterkrigstiden, var i sin første fase kendetegnet af ekstraordinært gunstige betingelser for produktionen af profit p.g.a. voksende mængde eksploitationskulig arbejdskraft, lang arbejdstid og lave lønninger og dermed forbundet høj merværdirate.” (139) Denne store mængde arbejdskraft, der i efterkrigsårene stod til rådighed for den tyske kapital, havde historisk specifikke årsager, som vi ikke skal komme nærmere ind på her. Bl.a. kan dog nævnes den krigsbetingede arbejdsløshed og den vedvarende tilgang af arbejdskraft fra DDR, som varede ved indtil kuren kom i 1960 (140).

Perioden med produktion af absolut merværdi fik imidlertid en ende, da den fulde beskæftigelse var ved at være nået i 1960. „Hvis man går ud fra, at siden slutningen af 50'erne indtrådte der en tilstand, hvori arbejderbefolkningen (s størrelse) dannede en real grænse for produktionen af (den absolutte merværdi) (.....), så er kapitalen i øget grad henvist til at hæve eksploitationsraten gennem en vækst i arbejdets produktivkraft.” (141) Eller m.a.o.: tiden er inde til en overgang til produktion af den relative merværdi. Dette kræver bl.a. en ny teknologi og dermed forbundet ny organisk sam-

mensætning, og dette skift i kapitalsammensætningen kan for BRDs vedkommende lokaliseres til omk. 1960 (142).

Bemærkelsesværdigt ved boomet efter recessionen i 1967 er imidlertid, at den organiske sammensætning af kapitalen ikke synes at være væsentligt ændret i 1969 og frem i forhold til den organiske sammensætning i 1965 (året før recessionen). Ikke desto mindre kan i årene fra 1962 til 1969 konstateres en meget stor vækst i arbejdets produktivkraft, som bl.a. fremgår af den flg. tabel:

Tabel 2.

Vækst i arbejdets produktivkraft i den vesttyske sværindustri:

	1962	1968	1969
investeringsvareproduktion	100	115	148
maskinbyggeri	100	105	131
bilindustri	100	120	160
EBM-industri	100	115	165
elektronisk industri	100	130	158
stålvalsning og -forarbejdning	100	98	135

(bemærkelsesværdig er den store vækst der er sket mellem 1968 og 69).

Kilde: Statischisches Bundesamt, Index der industriellen Nettoproduktion, cit. Schmidt op.cit. s. 105).

„Afgørende for bedømmelsen af denne situation er også, at de stigende produktivitetstal er opnået ved en praktisk konstant mængde beskæftigede arbejdere indenfor den jern- og stålproducerende industri.” (143) Da antallet af arbejdere er konstant, og den tekniske sammensætning ikke er ændret forholdsvis så meget som væksten i arbejdsproduktiviteten, kan Schmidt derfor korrekt sammenfatte: „Med andre ord: produktionsrekorderne i jernindustrien er kun opnået gennem en forstærket belastning af den enkelte arbejder.” (144) Denne øgede belastning for den enkelte arbejder afspejler sig også i den følgende tabel, der angiver væksten i arbejdsproduktiviteten pr. arbejdet time.:

Tabel 3.

Vækst i arbejdsproduktivitet pr. arbejdstime
(1959 er indextal = 100)

	1968
1. kvartal	179.7
2. kvartal	187.6
3. kvartal	195.6
4. kvartal	190.0
	1969
1. kvartal	199.0
2. kvartal	206.0
3. kvartal	213.1

(kilde: oversigt over arbejdsproduktivet, produceret af IG:Metall i september 1969. Cit. hos Schmidt, op. cit. s. 107)

Herefter kan vi sammenfatte derhen, at

- da den organiske sammensætning er nogenlunde konstant
- da inflationsraten er ret lav (6-8%)
- da antallet af beskæftigede er konstant

vil væksten i mængden af leverede produkter (og den dermed forbundne vækst i prissum og profitsum - jf. tabel 1) kun kunne stamme fra en øget intensivning af arbejdet.

Samtidig kan man konstatere, at i perioden op til septemberstrejkerne var lønnen i den tyske sværindustri stagnerende, hvilket vil fremgå af følgende tabel:

Tabel 4.

Lønnens andel af omsætningen (hvor afskrivningerne er trukket fra på forhånd)

1962: lønnen udgjorde	20.2% af omsætningen
1966: - -	19.7% - -
1967: - -	18.6% - -
1968: - -	17.8% - -
1969: - -	17.5% - -

(kilde: Eberhard Schmidt, op. cit. s. 110)

Hertil kommer, at da den tyske kapital efter recessionen i 1966/67 fik ekstraordinært gode afskrivningsregler, der betød at man ved at afskrive mere end den overførte konstante kapital kunne skabe sig en ekstraprofit helt uden om markedet, betyder det, at lønnens andel af den årlige nyværdi (som udtrykt i priser = omsætning./afskrivninger) er stærkt faldende (145). Samtidigt steg priserne på fødevarer o.l., der indgår i arbejderens daglige konsum, meget stærkere end inflationsraten. Hvor inflationsraten var på 6-8%, steg fødevarerne fra 1962 til 1969 med 20% (146), hvilket blot betød en yderligere udhulning af arbejdslønnen.

Det interessante er nu, hvordan arbejderne reagerede på disse erfaringer, som de dagligt gjorde på deres arbejdsplads. Her skal som en sidebemærkning anføres, at arbejderne under IG-Metall og IG-Bergbau (minearbejderne) traditionsmæssigt hørte til den mere 'rolige' del af den tyske arbejderklasse.

Et vesttysk gallupinstitut (Infas-Institut) foretog interviewundersøgelser blandt de strejkende arbejdere i september 69, og nåede til det følgende resultat: **HOVEDÅRSAGEN TIL STREJKERNE VAR UTILFREDSHED MED LØNNEN I FORHOLD TIL ARBEJDSINDSATSEN** (147).

Den lave løn blev dels sat i relation til andre virksomhedsbrancher, men også set som for lav løn i forhold til den økonomiske udvikling i samfundet som helhed, - d.v.s. som for lav løn i for-

hold til de 'revenueer', de andre socialpartnere realiserede.

Gallupundersøgelsen afspejler også den stigende utilfredshed med fagforeningerne: ca. 50% (tallene er for de 4 interviewede arbejdspladser: 52%, 29%, 48% og 69%) af arbejderne bedømte fagforeningernes indsats i tiden op til september 69 som dårlig.

Endelig bør nævnes, at den tændstik der antændte strejkelunten var et midlertidigt lønstop indenfor Hoesch-AG i Dortmund, dermed var skellet mellem intensivering og løn blevet for stort, og strejken ramte den tyske sværindustri som et lyn fra en klar himmel. Den bevidsthed, hvormed arbejderne i så godt som alle vesttyske sværindustrivirksomheder gik i strejke, er klart udtrykt i følgende flyveblad fra DKP-Betribesgruppe ved Hoesch-AG (148):

„/) 30 PFENNIG TIL ALLE OG MED DET SAMME!

Det er det berettigede krav fra arbejderne og de ansatte i Westfalenhutte. Igennem talrige uger har alle mulige mennesker trøstet os, medens produktionen uafbrudt stiger og belastningerne for arbejderen dermed bliver stadig større. Gennem vedvarende rationaliseringer (i.e. intensiveringsmekanismer O.M) pålægges arbejderne og de ansatte stadigt mere og mere arbejde, medens aktionærene og top-managerne taler om , strålende forretninger' og indkasserer stadig højere profiler. Det stadigt voksende arbejdstempo medfører ekstraordinært hyppige arbejdsulykker.

Lønninger og indtægt står ikke i forhold til profitterne. Endvidere stiger levnedsmiddelomkostningerne enormt. Det er i det væsentlige årsagerne til Westfalen-Huttens arbejderes proteststrejke. (....)”

Af undersøgelser over strejkerne på FIAT og Pirelli i Italien i 1968 og 1969 fremgår det samme mønster, blot synes det, at socialpartnerillusionen er totalt sprængt hos de italienske arbejdere p.g.a. den frapperende modsætning mellem arbejdsindsats og lønningsmæssig kompensation. Forskellen mellem de tyske og italienske arbejdere udtrykkes således: „De tyske arbejdere siger: vi må pukle som dyr for at kunne leve. De italienske arbejdere siger: vi må pukle som dyr, og kan alligevel ikke leve.” (149) Men begge steder er tendensen klar: den kapitalnødvendige vækst i intensiveringen af arbejdet fører med nødvendighed til en ny og kollektiv erkendelse i arbejderklassen: man ophører med at drage en skillelinie mellem **KØBET OG SALGET AF ARBEJDSKRAFTEN** i cirkulationssfæren og det efterfølgende **FORBRUG AF ARBEJDSKRAFTEN** i produktionssfæren. Hvis misforholdet mellem disse to bliver for grelt, afføder det med nødvendighed en strejke (med mindre da at kapitalen p.g.a. specifikke historiske omstændigheder, bl.a. en fascistisk statsmagts voldsmidler, kan undertrykke disse oppositionelle klassekampsformer).

V. 4. De uproduktive arbejdere. -

Hvad angår cirkulationsarbejdet, som numerisk er den dominerende del af de for den almene kapital uproduktive arbejder, og som indenfor kapitalkredsløbet dækker sfærerne P - V og V'' - P'', gælder det, at **SÅFREMT DENNE CIRKULATION ER NØDVENDIG FOR AT FORMIDLE KAPITALENS METAMORFOSER, BETALES ARBEJDET VED ET FRADRAG I MERVÆRDIFONDEN (150)**. For den almene kapital gælder, at arbejdet ikke er produktivt, da der ikke kan skabes ny værdi i cirkulationsfæren; cirkulationen ændrer kun værdiens fremtrædelsesformer, men den skaber som sfære i kapitalens kredsløb ingen nyværdi og dermed heller ingen merværdi. For den samlede kapital er udgifterne til cirkulationen og lønnen til cirkulationsarbejderne derfor heller ikke bestemt økonomisk som kapital, men som revenueformer. Dermed menes, at

- penge som er anvendt som **KAPITAL**, er penge der køber varer med henblik for forøgelsen af den værdi, der oprindeligt var indeholdt i pengeform og nu i vareform. M.a.o. er penge som kapital lig med penge, der er udgivet med henblik på deres forøgelse.

- penge som er anvendt som **REVENU**, er penge der i bytningen med varer ikke køber varer, der kan forøge den indskudte pengesums værdi, - hvor der altså ikke bagefter finder en værdiøgningsproces sted.

Den værdimasse, som værdien af cirkulationsarbejdskraften skal fratrækkes, er den tilstedeværende merværdimasse, der jo - som vi har set - er skabt af de produktive vareproducerende arbejdere i den umiddelbare produktionsproces (samt transportprocessen). Hvis man går ud fra den samlede årligt satte nyværdi, skal man altså først subtrahere udgifterne til de produktive arbejdere (v), hvorefter merværdien fremkommer som nyværdi ./ variabel kapital. Merværdien opdeles nu efter forskellige kriterier. Hvis vi ser bort fra den del af merværdien, der går til renteformer, kan vi opdele på følgende vis:

1) en sum, der går til kapitalisternes personlige konsum = kapitalistklassens revenu,

2) en sum, der går til aflønning af cirkulationsarbejde o.l. (herunder skatter til stat og kommune),

3) en restsum, der alt andet lige, kan reinvesteres som produktiv kapital, og dermed fungere som kapital i og med den akkumuleres. Denne residualstørrelse i merværdifonden benævnes **AKKUMULATIONSFONDEN**, og som vi senere skal se (ekskursen til Cogoy), er det den, der er bestemmende for den såkaldte vækstrate o.s.v. Samtidig ser vi, at såfremt man formindsker 1 og 2 - eller en af dem - kan man udmærket **HÆVE AKKUMULATIONSFONDEN UDEN AT MAN HÆVER MERVÆRDIRATEN EN TØDDEL**.

Det cirkulationsarbejde Marx tænker på, når han hævder at det betales ved et fradrag i merværdifonden, er det, han ofte benævner for den „tidslige” cirkulation. Denne tidslige cirkulation indledes først efter at den rumlige (transporten) er afsluttet, d.v.s. efter at produktet er bragt på markedet som en vare. Den er som cirkulation principielt unødvendig, da den blot tidsligt skal formidle varenes forvandling til penge – og denne forvandling kan principielt ske i samme øjeblik, produktet er på markedet som en vare (151). At cirkulationsarbejde i større omfang er nødvendigt skyldes i sidste instans kapitalismen selv som **SOCIALT** forhold, - og er altså ikke noget naturgivet, men historisk - der i og med den som produktionsmåde ikke producerer for et umiddelbart behov, men for et marked, d.v.s. et abstrakt behov, nødvendigvis må „afvente behovets ankomst” og fordrive denne ventetid med cirkulationsarbejde, hvis politøkonomiske betydning netop er at fremskynde konstitutionen af et købedygtigt samfundsmæssigt behov.

Selvom cirkulationsarbejdet imidlertid ikke kan skabe hverken værdi eller merværdi, er det dog af afgørende betydning for kapitalens værdiøgningsgrad. Afhængigt af cirkulationstiden kan kapitalen i løbet af en given tid værdiøge sig i større eller mindre grad, da en kapital indenfor en given tidsramme kan værdiøges i henhold til **PRODUKTIONSPROCESSENS KOEFFICIENT**, d.v.s. værdimassen pr. produktionsproces multipliceret med antal produktionsprocesser (152), - m.a.o. i forhold til antal kapitalomslag. Hvis man derfor sætter en produktionsproces' varighed til 3 mdr., og cirkulationen, der kræves til formidling af denne produktionsproces' vareprodukt, til 1 måned, vil man se, at der årligt kan realiseres tre produktions- og dermed værdiøgningsprocesser. Hvis vi sætter merværdien pr. produktionsproces til 100.000 værdienheder, vil det årlige merværdiprodukt være lig med 300.000 værdienheder, og abstrakt sagt vil akkumulationen være mulig i en størrelsesorden på 300.000. Sætter man dernæst cirkulationstiden til 0 (hvilket er urealistisk, men pædagogisk), vil man årligt kunne gennemføre $12:3 = 4$ produktionsprocesser. Dermed vil man kunne skabe en merværdimasse på 400.000 årligt, - eller en ekstramerværdi på 100.000. „Hvis cirkulationen derfor ikke selv frembringer et moment ved værdibestemmelsen, så afhænger værdimassens størrelse af dens hastighed.” (153) Cirkulationsarbejdet er ikke et selvstændigt positivt værdiskabende element, da negationen af cirkulationsarbejdet er identisk med den maximale værdiøgning. **CIRKULATIONSARBEJDE ER I NEGATIV FORSTAND ET PRODUKTIVT ARBEJDE**, i og med en sænkning af værdiøgningen følger af en ekspansion af cirkulationsarbejdet, og omvendt en kontrahering af cirkulationsarbejdet er lig med en vækst i værdiøgningen, og man kan derfor med en vis ret benævne cirkulationsarbejdet for indirekte produktivt arbejde (154).

MERARBEJDET bliver som følge heraf af afgørende betydning for

den samlede kapitals akkumulation. Thi hvis vi f.eks. har en given kapital, der skal cirkulere, på 1.000.000, og denne cirkulation kræver f. eks. 1000 timers arbejde, får vi flg. resultat: Såfremt arbejderne ikke leverede merarbejde, ville der med en arbejdsdag på f.eks. 5 timer være nødvendigt med 200 arbejdes indsats for at formidle denne cirkulation. Hvis vi sætter arbejdskraftens værdi til 100, vil merværdifradraget blive på $200 \times 100 = 20.000$ værdienheder, hvilket vil mindske akkumulationsfonden med samme værdi. Leveres der imidlertid et merarbejde på 100% i forhold til det nødvendige arbejde, vil en arbejder levere 10 timers arbejde, hvor af de 5 timer nu vil være ubetalt, selvom det ikke sætter merværdi. Til at formidle varemassen på 1.000.000 værdi kræves stadigvæk 1000 timer, men disse 1000 timer kan nu bestrides af 100 arbejdere med en 10-timers arbejdsdag. Aflønningen vil imidlertid pr. arbejder ikke ændre sig på radikalt med dette merarbejde, og selvom vi siger, at arbejdskraftens nye reproduktionsomkostninger - og dermed ny værdi - p.g.a. det mere anstrengende arbejde stiger fra 100 til 140, vil de samlede udgifter til cirkulationsarbejde for den samlede kapital være faldet fra 200×100 til 100×140 , fra 20.000 til 14.000. P.g.a. merarbejdet vil fradraget i merværdien falde med 6.000 værdienheder, og akkumulationen kan vokse i samme omfang.

DERFOR VIL UDPRESNING AF MERARBEJDE I CIRKULATIONEN VÆRE AF AFGØRENDE BETYDNING FOR DEN SAMLEDE KAPITAL, ganske som udpresningen af merarbejde/merværdi er det i den umiddelbare produktionsproces.

Spørgsmålet er nu, hvorledes den samlede kapitals behov for formindskelse af cirkulationsarbejdet (selvfølgelig relativt i forhold til mængde varer), sætter sig igennem for de empiriske enkeltkapitaler. Her gælder, at som nødvendigt moment i kapitalkredsløbet kan cirkulationsarbejde antage kapitalform som handelskapital. (Vi ser analytisk bort fra den anden „cirkulationskapital”, pengehandelskapitalen). Som enkeltkapital på en vis størrelse har denne handelskapital krav på en gennemsnitsprofit, ganske som en „normal” produktiv kapital (155). Marx bestemmer det intrikate forhold mellem produktiv, merværdiskabende industriel kapital og profitbringende, ikke-merværdiskabende handelskapital på følgende vis i „Kapitalens” III. bind: „Det, der volder vanskelighederne med hensyn til de merkantile lønarbejdere, er på ingen måde at forklare, hvordan de direkte producerer profit til dem, der beskæftiger dem, skønt de ikke direkte producerer merværdi (hvoraf profitten kun er en forvandlet form) (...) Ganske som den industrielle kapital laver sig profit ved at sælge det arbejde, som er nedlagt og realiseret i varerne, men som den ikke har betalt nogen ækvivalent for, på samme måde gør den merkantile kapital det ved, at **DEN IKKE BETALER DEN PRODUKTIVE KAPITAL HELE DET UBETALTE ARBEJDE, DER ER NEDLAGT I VAREN** (...),

derimod ved salget af varerne selv får betalingen for den resterende del, som er indeholdt i varerne, men ikke er betalt af ham. Denne producerer merværdi ved direkte tilegnelse af fremmed arbejde. Købmandskapitalen tilegner sig en del af denne merværdi, idet den lader den industrielle kapital overføre denne del til sig.

Det er kun gennem sin funktion, ved at realisere værdier, at handelskapitalen fungerer som kapital i reproduktionsprocessen og derfor, som fungerende kapital, trækker på den merværdi totalkapitalen har frembragt. Størrelsen af den enkelte købmands profit afhænger af størrelsen af den kapital, som han kan anvende i denne proces, og han kan anvende desto mere deraf til arbejdet med køb og salg, jo større hans kommissers ubetalte arbejde er (...) Disse kommissers ubetalte arbejde skaber ganske vist ikke merværdi, men skaffer ham dog adgang til tilegnelsen af merværdi, hvad der for denne kapital giver akkurat det samme resultat; det er altså en kilde til profit for den. Ellers kunne forretningen aldrig drives i stort format, aldrig kapitalistisk. Ligesom arbejderens ubetalte arbejde direkte skaffer merværdi til produktive kapitaler, skaffer den kommercielle lønarbejders ubetalte arbejde handelskapitalen andel i denne merværdi (...)” (156)

Marx har dog meget besvær med at forklare, hvorfor intensiveringen af det kommercielle arbejde bliver en nødvendighed for handelskapitalerne. Han bestemmer tildelingen af gennemsnitsprofit til handelskapitalerne på korrekt vis på flg. måde (157): Til at cirkulere en produktiv samlet kapital varemasse kræver samfundet en samlet handelskapital på x . Denne x er kapital som alle andre kapitaler, og kræver en gennemsnitsprofit; størrelsen af den profit x tilegner sig forholder sig derfor til den produktive kapitalers profit, som x forholder sig til den produktive kapital. Hvis den samlede kapital er af en størrelsesorden på f.eks. $11x$, vil $10/11$ af den samlede profit tilfalde den produktive kapital, og $1/11$ tilfalde handelskapitalen. Tildelingen af profitten til handelskapitalen sker på den måde, at den i varerne nedlagte profit skal opdeles i to sektorer: $10/11$ som udgøres af produktiv kapitalers profit, og $1/11$ som udgøres af handelsprofit. Prisen (produktionsprisen) på den enkelte vare er derfor: kostpris + produktiv kapitalers profit + handelsprofit. Profittildelingen sker derefter ved, at handelskapitalisten køber varerne af den produktive kapitalist for kostpris + produktiv kapitalers profit, og sælger dem til kunderne for kostpris + produktiv kapitalers profit + handelsprofit. Men derefter fremgår det ikke klart af den marxske fremstilling, hvori nødvendigheden af en arbejdsintensivering ligger for de enkelte handelskapitaler. Pointen må dog være, at hvis man på ny internt opdeler den samlede handelskapital i enkelte handelskapitaler (d.v.s. vi ikke har et merkantilt monopol), vil den politøkonomiske funktionsgang være som flg.:

Vi har en handelskapital på x , der igen kan opsplittes i 10 empiri-

ske handelskapitaler på hver $1/10$ x. Prisen for den enkelte vare er her, for den kommercielle kapital, givet a priori, og der kan for den enkelte kapital vedkommende ikke laves ekstraprofitter ved nedsættelse af kostprisen, netop fordi handelskapitalens kostpris, på trods af alle vage formuleringer hos Marx, ikke kan indgå i varens produktionspris. Vi siger endvidere, at de 10 handelskapitaler har en „organisk sammensætning“, der er nogenlunde identisk. Hvori ligger da motivet for den enkelte kapitalist til at nedsætte andelen af det betalte merkantile arbejde i forhold til det ubetalte? Det ligger i, at det kun er den **SAMLEDE HANDELSKAPITAL**, der får profit i henhold til sin størrelse; **DEN INDIVIDUELLE HANDELSKAPITAL FÅR IKKE PROFIT I HENHOLD TIL SIN STØRRELSE, MEN I HENHOLD TIL DEN MÆNGDE VARER DEN CIRKULERER** - kategorialt set uafhængig af sin størrelse. Den forskellige mængde varer, som den individuelle handelskapital cirkulerer i forhold til sin konkurrent, indeholder også forskellige kvanta handelsprofit (nemlig vareantal x den profitbrøkdelen, der er nedlagt i hver enkelt vare). Hvor det for den **SAMLEDE HANDELSKAPITAL** må være en objektiv interesse at være så stor som muligt i forhold til den produktive kapital, da den del af den samlede profit, den dermed tilegner sig, må være tilsvarende stor, er det for den **ENKELTE HANDELSKAPITAL** en objektiv interesse at cirkulere så mange varer som muligt med en så lille kapital som muligt, da den individuelle profitraten dermed vokser tilsvarende.

Hermed har man også fået en objektiv mekanisme, der forhindrer at handelskapitalen (som jo er uproduktiv) optager en alt for stor del af den samlede samfundsmæssige kapitalens størrelse. Hvis en handelskapital blot fik profit i henhold til sin størrelse, ville der intet være til hinder for, at f.eks. 50% af den samlede kapital etablerede sig i den merkantile sfære. Det fald i profitraten, der ville være resultatet, ville jo netop kun vise sig som et fald i gennemsnitsprofitraten; og da den jo er fælles for **ALLE** kapitaler ville man ikke kunne „tvinge“ handelskapitaler over i den produktive sektor, - ganske enkelt fordi gennemsnitsprofitraten heller ikke er en døjt højere i denne sektor end den er i handelssektoren. Motivet for den enkelte handelskapital til at flytte over i den produktive sektor findes for mig at se ikke særligt klart indenfor rammerne af den marxske fremstilling. Men blokeringsmekanismen, der forhindrer en masseemigration af produktiv kapital over i den uproduktive, merkantile sektor, er derimod let at finde, hvis man medreflekterer, at handelskapitalerne (d.v.s. de individuelle handelskapitaler) har en objektiv interesse i at sænke deres egen størrelse i forhold til cirkulering af samme eller større antal varer, der står i modstrid med deres om ikke længere klasse - så dog kapitalistgruppe-interesse (158).

Dermed er også givet et vedvarende imperativ som vækst i handelsarbejdernes merarbejde. Thi det er igennem hele sin arbejdsindsats, at handelsarbejderen cirkulerer varer, og jo større omfanget af det ubetalte merarbejde er i forhold til det betalte arbejde, jo mindre bliver handelskapitalens udgifter til lønninger, - og jo mindre bliver handelskapitalen derfor i forhold til cirkuleret varemasse. Handelsarbejderne vil derfor udsættes for de samme kollektive erfaringer, som vi så gjorde sig gældende for den produktive kapital's produktive arbejders vedkommende. Men de enkelte handelskapitalers interesse i en minimering af det betalte cirkulationsarbejde i forhold til det ubetalte kan ikke begribes ud fra den samlede handelskapital's interesser; det er ikke den samlede handelskapital som har objektive interesser fælles med den enkelte handelskapital, men derimod den samlede samfundsmæssige kapital (d.v.s. produktiv samt anden kapital) der har dette interessefællesskab med de individuelle handelskapitaler. Den samlede kapital's akkumulationsbestemmende interesse i så lille udgift til cirkulation som mulig falder sammen med de enkelte handelskapitalers, og dermed „ordner alt sig til det bedste i den bedste af alle verdener”.

Som vi så det for den produktive kapital's vedkommende, gælder det også for handelskapitalerne, at krisen betyder en yderligere spore til maximering af intensiviteten og det ubetalte arbejde. I handelskriserne opstår der en afbrydelse af varesalget, der viser sig ved at handelskapitalerne p.g.a. det kontraherende behov ikke kan sælge den varemængde der tidligere var normalt indenfor en given tidsramme. (I parantes bemærket gælder det, at handelskriserne - „Absatzstockung” - dels kan opstå af sig selv, d.v.s. p.g.a. et mere eller mindre uforklarligt fald i det købedygtige behov, f.eks. p.g.a. en vækst i den private opsparring, samt dels MÅ følge af en almen krise for den produktive kapital, hvor behovet for den produktive kapital's bestanddele (Produktionsmidler og arbejdskraft og dermed konsummidler) falder progressivt). Under alle omstændigheder viser handelskriserne sig som et faldende behov i forhold til et nogenlunde konstant udbud, og dermed vil den varemængde, de enkelte handelskapitaler realiserer, være faldende, - og dermed vil den profitmasse, de enkelte handelskapitaler tilegner sig, også være faldende. (Denne tendens forstærkes yderligere af den krisebestemte „konkurrence på priserne”, hvor det almene prisfald - hvor kapitalerne sænker prisen for at sælge sine egne varer på bekostning af konkurrenterne - blot yderligere formindsker den tilegnede profit.) I denne situation med faldende profitmasse vil det være en nødvendighed for handelskapitalerne at sænke omkostningerne ved profitrealiseringen, for dermed så vidt muligt at modvirke faldet i profitraten. En sådan omkostningsbesparelse i en krisesituation vil bl.a. kunne opnås ved en formindskelse i udgifterne til levende arbejde i forhold til

den absolutte størrelse af dette levende arbejde, - d.v.s. gennem øget arbejdsindsats ved stagnerende (eller faldende) lønninger.

Dermed vil der også være sat et krisebestemt misforhold mellem stigende arbejdsindsats og stagnerende levestandard for handelsarbejdernes vedkommende, der kategorialt set vil give sig udslag i en politisk radikalisering og stigende skepsis overfor socialpartnerillusionen (159). Effekten vil være den samme som for de egentligt produktive arbejderes vedkommende, nemlig en voksende utilfredshed med de traditionelle kampformer og den traditionelle fagforeningspolitik. (Her må man dog altid medreflektere de specifikke historiske og nationale forhold; f.eks. er arbejderne i cirkulations sfæren traditionelt mere „apolitiske” end de produktive arbejdere (dette gælder i hvert fald for Danmarks vedkommende), og tilsvarende er cirkulationsarbejdernes fagforeninger - primært HK - mere konservative end de produktive arbejderes organisationer.

V. 5. Arbejdere indenfor den tjenesteydende sektor. -

Udover de nævnte arbejder i den umiddelbare produktionsproces og cirkulationsprocessen, som har det fællestræk, at de som arbejdsformer er operative indenfor kapitalkredsløbet, kommer der i samfundet yderligere konkrete arbejdsformer til, inden totaliteten af lønarbejder er fremstillet fuldt ud. Disse arbejdsarter kan opdeles i de egentlige tjenesteydende arbejder (servicefag o.l.), og de statsansatte og kommunale arbejdere. Også de statsansatte arbejdere må her bestemmes som tjenesteydende arbejdere, men hvor den normale tjenesteydende arbejders produkt konsumeres individuelt (f.eks. en kokkepiges mad, der kun konsumeres af en familie), konsumeres de statsansatte arbejderes tjenester kollektivt.

Fælles for alle disse arbejdsarter er, at de ikke arbejder for en egentlig kapital i almen forstand, d.v.s. at deres lønninger for den samlede kapital er revenu og ikke kapital, d.v.s. uproduktiv anvendelse af en potentiel produktiv kapital. Deraf følger, at de nævnte arbejdere tæller som **UPRODUKTIVE** arbejdere for den samlede kapital og altså økonomisk udgør et fradrag i merværdifonden og dermed en formindskelse af akkumulationsmassen.

Dette hindrer dog ikke, at der kan etableres individuelle kapitaler i den tjenesteydende sektor samt realiseres profitter i denne sektor af individuelle kapitalister. Blot er den økonomiske cirkulation disse profitter gennemløber af en egen art, som vi ikke er stødt på hidtil i vort arbejde. Thi såvel den produktive kapitalers profit som handelskapitalens profit hidrører fra værdi, der er **NEDLAGT I EN VARE**. (Vi så at den samlede profit i varen kan opdeles i henholdsvis profit til den pro-

duktive kapital og købmandsprofit). Den tjenesteydende kapital har imidlertid ikke nogen vare at arbejde med, - hverken i producerende eller i cirkulerende-formidlende forstand. Hvorfra hidrører da denne profit, når denne ikke kan hidrøre fra et salg af en vare til dennes værdi respektive produktionspris?

Hvis vi tager en tjenesteydende kapital som eksempel, f.eks. Tjæreborg A/S, vil vi se, at betalingen for dens tjenester hidrører fra henholdsvis arbejderklassens og kapitalistklassens revenu, d.v.s. fra de penge-sommer der er intenderede til at indgå i arbejderklassens og kapitalistklassens personlige konsum (x). En del af disse reventer tilflyder altså Tjæreborg som betaling for tjenester, der med en vis historisk ret kan siges at være integrale bestanddele af arbejderne og kapitalisternes konsum. For at kunne etablere sig som en sådan tjenesteydende kapital, kræver den imidlertid samfundskononomiske forudsætninger, der aldeles ligger udenfor denne tjenesteydende kapitalens egen indflydelses-sfære. Der kræves en konjunkturfase af en sådan karakter, at det er muligt for kapitalen at aflønne arbejderne i en sådan grad, at arbejderkonsumet kan gå ud over de traditionelle skranker, - eller m.a.o.: der kræves en højkonjunktur. Thi hvis vi sætter arbejdskraftens værdi til f.eks. x (som er lig med dens historisk bestemte reproduktionsomkostninger), og vi siger at på det tidspunkt vi vælger som udgangspunkt - i Danmark f.eks. 1950 - vil den tjenesteydelse, som en Mallorcarejse udgør, ikke indgå i arbejdskraftens værdi, vil firmaet Tjæreborg A/S kun kunne etablere sig som kapital i servicesektoren, såfremt arbejderklassen har været i stand til senere at hæve sin pris over sin traditionelle værdi. Hvis ikke ville alle lønninger indgå i det egentlige konsum (mad, klæder, bolig o.s.v.), og der ville ikke være penge til at betale rejsen og dermed Tjæreborgprofiten med. (Vi ser bort fra, at kapitalisterne også rejser med rejsebureauer).

Hvorvidt Tjæreborg vil være i stand til at overleve en økonomisk depression i samfundet er nu afhængig af, hvorvidt behovet for Mallorcarejser er interioriseret i den grad, at det er blevet en integral del af arbejderklassens reproduktionsomkostninger, og dermed indgår som konstituerende element i arbejdskraftens værdi - der jo som bekendt er historisk. I så fald vil der stadig være råd til Mallorcarejser, selvom arbejdskraftens pris igen falder til værdien - eller rettere: værdien stiger til prisen. Men for det første er det muligt at arbejdskraftens pris endog synker til UNDER værdien i en lavkonjunktur, og for det andet vil det under de nuværende omstændigheder være vanskeligt at forestille sig, at arbejdskraftens værdi ikke vil synke, med mindre arbejderklassen vælger nye kampformer.

(x) Som sådan har disse kapitaller altså etableret sig indenfor det såkaldte „lille kredsløb”; til dette, jf. Schanz, op.cit. s. 166 f.

M.a.o. kunne den tjenesteydende kapital kun etablere sig som kapital, fordi arbejdslønnens størrelse voksede absolut. Men dermed vil merværdien falde tilsvarende ud fra den lov vi tidligere har fundet, iflg. hvilken merværdien er = nyværdi \cdot variabel kapital og lønninger til uproduktiv arbejdskraft o.l., - og dermed vil en vækst i de tjenesteydende kapitaler af Tjæreborgtypen modsvares af et tilsvarende fald (eller rettere: mindsket stigning) i akkumulationsraten. I det øjeblik krisen nærmer sig, og kapitalen skærmer sin profitmasse så godt som muligt - samt selvfølgelig søger at udvide den gennem bl.a. intensivering af arbejdet -, vil sådanne „luksuslønninger”, som er med til at hæve prisen på arbejdskraft over værdien, tendentielt falde bort. (En sådan virksom tendens er bl.a. empirisk konstaterbar i krakkene i de danske rejsebureauer idag). (Man må imidlertid skelne mellem servicekapitaler, hvor eksempler af Tjæreborgarten er ekstremt ømfindtlige overfor svingninger i lønningerne på linie med hoteller, restauranter o.l. Mere resistente er servicekapitaler som møntvaskerier o.l. (160).

Et kendetegn ved servicekapitaler af den ovennævnte type er derfor, at de i meget høj grad er konjunkturfølsomme. De lønarbejdere, der er engageret af sådanne kapitaler, vil på samme måde som alle andre lønarbejdere ligge under for intensiveringsimperativet. F.eks. vil det blot øge profitten for en servicekapital, hvis den kan udføre samme mængde arbejde med en lavere lønudgift, - d.v.s. hvis det ubetalte arbejde vokser i forhold til det betalte. Men udover dette intensiveringskrav betyder denne store ømfindtlighed overfor konjunktursvingninger også, at risikoen for arbejdsløshed er meget større i servicebranchen, end den er i den egl. produktive sektor. Et midlertidigt lønstop ved stigende priser vil for den produktive arbejdskrafts vedkommende bevirke, at lønnen falder relativt. Men det behøver ikke at udvikle sig til arbejdsløshed. Dette lønstop vil imidlertid medføre kontrahering af arbejdernes „luksus”behov og dermed krise i servicefagene med arbejdsløshed i denne sektor som umiddelbar følge.

arbejdere indenfor stat og kommune:

Diskussionen omkring arbejdet indenfor og i forbindelse med den statslige sektor (vi ser her bort fra den kommunale sektor, da finansierings- og andre problemer principielt er de samme) er i de seneste par år blusset vældigt op i forbindelse med forsøgene på - særlig fra Prokla-gruppens side - at etablere en marxistisk statsteori (161). Principielt gælder det, at alle de arbejdere, der beskæftiges og aflønnes af staten, er økonomisk bestemte som uproduktive arbejdere. Staten producerer ikke varer, der indeholder en merværdi (med undtagelse af statsligt ejede kapitalistisk drevne virksomheder som f.eks. Renault i Frankrig) eller som er bestemte til at blive solgt på et marked. De statslige arbejdere leverer derfor tjenester - hvad enten denne „tjeneste” så har materiel form som enten socialvæsen, uddannelse eller trafikveje - og har

som deres primære produktionsformål tilvejebringelsen af de såkaldte „almene produktionsbetingelser”. Hvad angår produktionen af disse systemnødvendige anlæg (en skole f.eks.), som ikke under de nuværende omstændigheder kan anlægges profitabelt af en enkeltkapital, er staten som ikke-profitstyret producent i en særlig økonomisk position indenfor samfundet. „Alment og principielt gælder, at staten kun optræder som producent, når denne produktion er nødvendig for den samfundsmæssige reproduktionsproces, - og når kapitalen af økonomiske eller politiske grunde ikke er i stand til at gøre disse statslige produktionsområder til områder for den private kapitalvalorisering og -akkumulation (...) Dette (at staten kan anlægge en uprofitabel almen produktionsbetingelse O.M.) skyldes, at staten ikke som kapitalen umiddelbart er underkastet merværdiproduktionens love. Statens specificerede eksistens **OVERFOR** det samfund, der i sine handlinger er underkastet merværdiproduktionens love, viser sig derved (...) som statens adækvate form, der sætter den i stand til at frembringe de for den samfundsmæssige produktionsproces nødvendige almene betingelser (...)” (162)

Statens arbejder er m.a.o. nødvendige, fordi den sociale reproduktion kræver visse arbejder udført, der ikke kan være tilgængelige for udførelse af en kapital, der kræver profit for at etablere sig og for at udføre det nødvendige arbejde. De arbejdere staten anvender er iflg. Läßple bestemt på den måde, at

- de ikke skaber merværdi, ja ikke skaber værdi overhovedet, og ergo må være uproduktive arbejdere
- men leverer et ubetalt arbejde, altså et merarbejde (163). Årsagen til, at statsarbejderne tvinges til at levere et ubetalt merarbejde, ligger i finansieringsformen for det statslige arbejde. Hvis vi udelukker såvel udenlandsk som indenlandsk deficitfinansiering (lån i udlandet resp. lån i indlandet via udstedelse af statsobligationer o.l.) kan statens indtægter kun stamme fra skatterne. Skønt skatterne på overfladen af det borgelige samfund synes at blive betalt af såvel kapitalister som arbejdere, viser det sig ved nærmere eftersyn at være arbejderne, der i egentligste forstand betaler alle skatterne, men ad ret så mystificerende kanaler. Hvis man har den samlede samfundsmæssige nyværdi (N) og derfra trækker den sum, der er nødvendig for arbejdskraftens materielle reproduktion (v) samt lønningerne til de uproduktive arbejdere, har vi som tidligere nævnt akkumulationsfonden tilbage (vi ser bort fra rente o.l.). Hvis lønningerne kun dækkede arbejdernes egentlige reproduktionsomkostninger vil den logiske konsekvens være, at arbejderne individuelt må konsumere hele lønnen. Der kan altså ikke være noget over til skatter til stat og kom-

mune. Når arbejdskraften derfor er i stand til at betale skatter skyldes det, at

- arbejdskraften enten betales over sin værdi, således at 'overprisen' kan tildeles staten som skatter

- eller at arbejdskraftens værdi inkluderer en residualstørrelse der ikke skal indgå i det individuelle konsum, men skal indgå i det kollektive konsum - formidlet over skatter og statslige anlæg (f.eks. rekreatiomsområder).

Under alle omstændigheder må det være klart, at hvad enten arbejdskraften direkte betaler skatterne ved at anvende en del af sine nødvendige reproduktionsmidler (v) til at betale de leverede varer for, eller hvorvidt skatterne, som arbejdskraften betaler, blot er en del af den merværdi, som **ARBEJDERNE ALLIGEVEL HAR PRODUCERET OG SOM AFPRESSES DEM AF KAPITALEN**, og som de er i stand til at 'vinde tilbage' ved at sælge sig over deres værdi, bliver det i sidste ende arbejderne, der betaler skatterne. De skatter som kapitalerne betaler, betaler de af den merværdi, som de har frataget arbejdskraften, men som er produceret af denne arbejdskraft, d.v.s. at det også er arbejderne, der producerer de værdier, hvormed kapitalen betaler sine skatter. Staten som 'socialpartnernes fællesvirksomhed' finansieres altså udelukkende af den ene af socialparterne, - arbejderklassen. Cogoy udtrykker dette forhold på følgende vis: „Det faktum, at det ikke blot er kapitalisten men også arbejderne som betaler skatter, ændrer intet ved den kendsgerning, at også de skatter arbejderne betaler fremstiller **UBETALT ARBEJDE**, en del af den samlede eksploitationsmasse som staten tilegner sig i stedet for kapitalen.” (164) Arbejderklassens eksploitation er m.a.o. skatternes reale genesis. Men for kapitalisterne ser dette ganske anderledes ud. For kapitalisterne synes det at være dem selv, der betaler alle skatterne. Thi opfattelsen i kapitalistkredse er altid den, at den laveste løn er arbejdskraftens 'retfærdige løn'. Hvis arbejderne derfor af deres løn er i stand til gennem skatter at betale for ydelser, der ikke direkte kan anses for at være fysisk eksistensnødvendige, synes det for kapitalen, at man betaler arbejderne for meget. Kapitalen må nødvendigvis akceptere nødvendigheden af skattefinansierede uddannelser, der lige kan kvalificere arbejdskraften til udførelsen af det krævede arbejde - men så heller ikke mere; og på samme måde må kapitalen akceptere en sygeordning, der garanterer arbejdskraftens fysiske reproduktion - men så heller ikke mere. For kapitalen synes det, at den selv gennem for høje lønninger finansierer alle skatterne, og den kræver, at staten nedskærer sine anlæg mest muligt, for dermed at skabe baggrund for en skattnedsættelse. Den værdi-

sum, der firgøres ved skattnedsættelsen, søger kapitalen imidlertid så vidt muligt at overføre til sig selv - d.v.s. addere til akkumulationsfonden - ved at sænke lønningerne i takt med faldet i skatteprocenten. Således er skatterne dobbelt bestemt som en værdisum, der

- fra arbejdskraftens side søges integreret i arbejdskraftens egentlige værdi

- og fra kapitalens side søges elimineret som konstituerende moment i arbejdskraftens værdi og i stedet - via skattebesparelser og tilsvarende lønsænkninger - lagt til akkumulationsfonden.

Hvorvidt skatterne (bortset fra de strengt nødvendige, der dækker et minimum af uddannelse og et minimum af sygeforsorg) tilhører arbejdskraftens værdi eller merværdien kan ikke afgøres alment økonomisk, men er afhængig af socialpartnernes styrkeforhold overfor hinanden. Alment kan man sige, at i det politiske rivegilde om skatteprocenten er den almindelige regel, at i perioder hvor socialpartnere 'arbejder' er i en optimal position (behov for arbejdskraft), vil skatternes andel af de samlede skabte værdier stige, og i perioder hvor 'kapitalen' står stærkt, vil skatternes andel falde. Skatternes størrelse og den sociale fordeling af skattebyrden er derfor ikke uden grund et af de væsentligste stridsspørgsmål imellem socialpartnere.

Hvis vi nu vender os til spørgsmålet om statens anlæg, kan vi tage et eksempel hvor staten skal yde en tjeneste, der koster 100.000 værdienheder. Finansieringen sker som nævnt via skatterne, og samfundsøkonomisk bliver effekten den, at **SKATTERNE OG DERMED LØNNINGERNE STIGER I SAMME OMFANG**. Under alle omstændigheder bliver resultatet for kapitalen det, at akkumulationsfonden formindskes med 100.000, - i den forstand er det altså kapitalerne, der til syneladende betaler skatterne. Da statens arbejdere ikke skaber nogen værdi, tilflyder der altså ikke merværdifonden nogen ny værdisum p.g.a. den statslige produktion, og derfor er anlægget et **RENT TAB** for den samlede kapital i henseende til akkumulationsmasse. Hvis den leverede tjeneste imidlertid kan anlægges af en enkeltkapital (f. eks. et havneanlæg, der anlægges af Christiani og Nielsen), bliver fradraget fra akkumulationsfonden for den samlede kapital på 100.000 og profit til anlægskapitalen. Det anlæggende firma leverer det færdige produkt til staten, som derefter betaler leverandøren ved at trække den samlede kapital i skat. Fradraget bliver her større, end hvis staten selv udførte arbejdet, thi som yderligere fradrag fra den samlede kapital akkumulationsfond kommer nu også profitten. Endelig er der en tredje mulighed: staten låner på pengemarkedet en 'kapital' på 100.000 og anlæg-

ger selv havnen. Finansieringen er nu sket via låntagning, og fradraget fra akkumulationsfonden bliver ikke længere på den værdi (100.000) der er medgået til produktion af havnen, men kun på renten af denne sum (f.eks. 10.000), - og skattebyrden bliver tilsvarende lettere men til gengæld vedvarende indtil lånet er betalt. (Den sidste udvejliver altså i det lange løb den dyreste, men er på kort sigt en meget anvendt fremgangsmåde).

Under alle omstændigheder er nødvendigheden af så billige statsanlæg som muligt givet, i og med det ubetalte merarbejde som alt andet uproduktivt arbejde er indirekte produktivt arbejde, d.v.s. formindsker fradraget fra akkumulationsfonden. I krisen er situationen ganske den samme som ved det øvrige uproduktive arbejde, hvor kapitalen søger at redde sig en så stor profitmasse som overhovedet muligt, og hvor de 'hensyn til arbejdskraften' som fagforeningerne kan trumfe igennem i højkonjunkturer bliver gemt bort at hensyn til kapitalens trusler om kommende fabrikslukninger. o.s.v. Dermed er intensiveringsbehovets radikalisering i krisen sat her, lige så vel som ved de øvrige arbejdsarter. (Hvorvidt statens arbejder derimod med hensyn til forbrug af merværdimassen trækker sig sammen som en harmonika i fuldendt harmoni med kapitalens objektive behov, er et spørgsmål, vi senere vil behandle i en diskussion af statens faktiske økonomiske potens).

EKSKURS TIL COGOY:

Når vi som ovenfor har set, at de uproduktive arbejder betales ved fradrag i merværdien, melder spørgsmålet sig om, på hvilken måde eksplosionen i de uproduktive arbejder, som man statistisk har kunnet registrere over en lang årrække, påvirker profitraten og den materielle samfundsmæssige reproduktion. Udfra amerikansk materiale påviste Joseph M. Gillman i 1957 i sin bog om loven om den tendensielt faldende profirate, at siden I. verdenskrig er udviklingen i USA gået i retning af en stadig stigende anvendelse af arbejde til uproduktive formål (165). Gillmans tese er, at siden 1919 er 50% eller mere af merværdien blevet anvendt til uproduktive og ikke-merværdiskabende anlæg. Disse uproduktive anlæg har som normalt cirkulationsarbejde iøvrigt været nødvendige for at realisere den profit, der er blevet skabt i den umiddelbare produktionsproces (166).

Gillman mener at kunne påvise, at i perioden op til 1920 kan man iagttagge en vedvarende vækst i den organiske sammensætning. Profitmassen er derfor blevet vedvarende relativt mindre i forhold til den konstante kapital - og dermed til den samlede indskudte kapital, - og derfor bekræfter udviklingen op til og med I. verdenskrig den marxske lære om profitratens tendensielle fald. Men siden I. verdens-

krig og den dermed forbundne ,krigssocialisme' (d.v.s. en ekspansion af statsinterventionismen) har

- den organiske sammensætning været konstant (skønt den tekniske sammensætning er vokset), - d.v.s. at der er sket en radikal og vedvarende billigørelse af konstant kapital

- samtidigt med at eksploitationsraten er vokset enormt.

Effekten har derfor været en voksende profitmasse i forhold til en konstant organisk sammensætning, - eller en stigende profitrate (167). Gillman mener derfor, at i det højtindustrialiserede ,senkapitalistiske' samfund er den marxiske profitformel ikke længere dækkende for udviklingen, og følgelig må den marxiske profitrateformel revideres i overensstemmelse med den nye udvikling. Han mener, at formlen for profitraten (p') som vi kender den fra den marxiske ,Kapital' - $p' = m/c + v$ - må ændres, så den tager adækvat højde for de uproduktive arbejder. Thi iflg. den marxiske udregningsmetode må man erkende, at **BRUTTOPROFITTEN** er konstant stigende i USA siden 1920, og ikke alene er bruttoprofitten stigende (hvilket jo ikke kan overraske nogen), men **BRUTTOPROFITRATEN ER OGSÅ STIGENDE OVER EN PERIODE PÅ 40 ÅR.**

Gilman vil istedet for finde frem til **NETTOPROFITRATEN**, (som for ham er den rest af merværdien, der kan anvendes til produktiv akkumulation). „Hvis vi derfor skal anvende vores formel på de nuværende forhold på en måde, så de ændringer der siden da (d.v.s. siden Marx O.M.) er indtruffet i den amerikanske økonomi bliver tilgodeset, må vi omforme vort begreb omm. Det må defineres på en måde, så det genspejler disse ændringer.” (168) Dette sker ved, at Gillman i profitrateformlen på forhånd fratrækker alle uproduktive arbejdsudgifter - som han kalder , u' - og får en ny formel for den såkaldte nettoprofitrate:

$$\frac{m}{c} \cdot u \text{ -----}$$

C (al investeret kapital)

Herefter bliver tendensen den, at profitraten alligevel bliver faldende for perioden efter I. verdenskrig for den amerikanske økonomi; men årsagen til faldet er ikke længere en stigende organisk sammensætning, men en vækst i de uproduktive arbejder der forholdsvis er større end væksten i m.

Den teoretiske baggrund for Gillman's Marxrevision er han akcept af den såkaldte ,underkonsumtionsteori', iflg. hvilken samfundet som sådan ikke kan konsumere mængden af producerede varer. Han mener at det store problem for den moderne kapitalisme efter 1945 er en „Uberhang an Mehrwert” (169). Man bliver nødt til at have en lav akkumulationsrate (lig med lav ,vækstrate'), fordi en højere vækstrate for industrien vil resultere i en overproduktion, da samfundet ganske enkelt ikke kan konsumere nok. Problemet bliver da, hvorle-

des man får gjort konsumet stort nok for kapitalens behov? Gillman mener, at løsningen ligger i engageringen af det uproduktive arbejde, - d.v.s. at kapitalisterne selv konsumerer en del af deres merværdi uproduktivt (ved via stat o.s.v. at anlægge veje, bygge skoler etc.). Da Gillman som underkonsumtionsteoretiker ikke ser, at i en prosperitet vil den mængde varer, der befinder sig på markedet, og som indeholder den samlede merværdi, blive konsumeret af kapitalisterne selv, i og med de bliver konsumeret produktivt, må han nødvendigvis for overhovedet at få merværdien i vareform konsumeret lade denne blive uproduktivt konsumeret. Han ser ikke, at såfremt profitterne i en prosperitet er høje, vil de høje profitter motivere enkeltkapitalerne for en ekspansion af produktionen; den merværdimasse der befinder sig på markedet i vareform (primært som produktionsmidler og fødemidler) vil derfor blive anvendt af kapitalisterne selv til akkumulation, - produktionsmidlerne på den måde, at man internt bytter maskiner, der for enhver specifik kapital betyder, at man modtager de maskiner, man har behov for for at udvide produktionen, fødevarerne på den måde, at man hermed - formidlet over pengene - betaler den ekstra arbejdskraft, der skal træde i forbindelse med de nye maskiner. M.a.o. konsumerer kapitalisterne i prosperiteten selv deres merværdi, men de konsumerer det på en kategorialt set produktiv måde (170), og dermed er samtidigt sagt, at i en prosperitet skaber produktionen sit eget behov.

Men Gillman er som nævnt underkonsumtionsteoretiker, og på linie med andre underkonsumtionsteoretikere som f.eks. Luxemburg (171) ser han det afgørende problem i realiseringen af merværdien: af hvem og hvordan skal merværdien konsumeres? Gillmans konklusion bliver, at

- de uproduktive arbejder er **NØDVENDIGE** for at realisere merproduktet (merværdien), og dermed udskyde overproduktionskrisen eller eventuelt totalt eliminere overproduktionskrisen

- men samtidigt formindsker de uproduktive arbejder nettoprofitraten, og dermed gør de krisen kronisk (172).

Den nye form for kapitalisme, som Gillman skildrer, er et **KONSUMTIONSSAMFUND**, hvor man producerer for konsumet, og ikke længere den marxske kapitalisme, der væsensmæssigt var et **AKKUMULATIONSSAMFUND**, d.v.s. hvor man producerede for profitmaximeringens skyld. Konsumet har ændret form fra det egentlige produktive konsum (produktive anvendelser af Pm og arbejdskraft), hvor intentionen bag produktionen var skabelsen af merværdi, til et uproduktivt konsum, hvor intentionen er en formindskelse af den skabte merværdi (173). Som Mattick rigtigt pointerer, kan det af Gillman skildrede samfund være mange ting, men kapitalistisk er det i hvert fald ikke (174). Samtidigt må man korrigere Gill-

mans nye profitratformel. For Marx er profitraten en formel, der både angiver kapitalens akkumulationsvilkår igennem et historisk forløb, SAMT ANGIVER - omend i fordrejet form i forhold til merværdiraten - ARBEJDETS EKSPLOITATIONSRATE. Ved Gillmans nye formel falder profitratens egenskab af at være en indikator på arbejdskraftens eksploitation totalt bort. Hvis man som Marx sætter den samlede merværdi i forhold til den samlede indskudte kapital, kan man derud af aflæse en eksploitationsgrad på f.eks. x. Når man derimod som Gillman a priori reducerer den skabte merværdi til den masse, der kan akkumuleres, - som er betydelig mindre end den skabte merværdi -, får man en betydelig ringere eksploitationsgrad. På det empiriske plan viser der sig for arbejderne på den måde, at den profit, der er fremtrædelsesform for deres udbytningsniveau, er meget mindre hos Gillman end hos Marx, til trods for at eksploitationsraten (merværdiraten) er den samme. Indirekte - fordi den tilslører den faktiske udbytningsgrad - pacificerer Gillmans profitratformel derfor arbejderne, i og med den viser den profit, som kapitalisterne tilegner sig på arbejderens bekostning, som meget mindre end den i virkeligheden er.

Udover den rent tilslørende effekt der følger af Gillmans profitratformelrevision, er selve formelen også politøkonomisk forkert. Profitraten angiver massen af merværdi sat i forhold til massen af anvendt kapital, og hverken mere eller mindre. Det som Gillman finder frem til i sin formel for profitraten (nettoprofitraten), er ikke på nogen måde en profirate, men derimod akkumulationsraten hvilket er noget helt andet. Akkumulationsraten er den akkumulationsfæhige merværdi, sat i forhold til den anvendte kapital, og den angiver det forhold, hvori kapitalen akkumulerer (vokser) i forhold til tidligere, og ikke det forhold hvori kapitalen skaber profit i forhold til sin størrelse. Den identifikation, Gillman foretager af profit- og akkumulationsrate, er intet mindre end en kategorifejl.

I en artikel i bogen „Probleme einer materialistischen Staatstheorie“ arbejder Cogoy videre med de uproduktive arbejders indvirkning på den gennemsnitlige profirate (175). Cogoy er i parentes bemærket ikke tilhænger af underkonsumtionsteorien, men kritiserer tværtimod denne (176), så hans vurdering af de produktive og uproduktive kapitalanlægs betydning afviger derfor væsentligt fra Gillmans.

Indledningsvis vil Cogoy undersøge begreberne produktivt og uproduktivt arbejde indenfor den samlede kapitalens reproduktionsproces: „Derved vil det vise sig, at de bestemmelser af det produktive og uproduktive arbejde, der giver sig ud fra den umiddelbare produktionsproces, har behov for visse modifikationer for at man kan undersøge det produktive og uproduktive arbejdes indvirkning på den samlede kapitalens værdiøgning.“ (176) Han følger først Marx i bestemmelsen

af produktivt arbejde som merværdiproducerende arbejde, men derefter går Cogoy over til en analyse af de marxske reproduktionskemaer i II. bind af 'Kapitalen', hvor Marx undersøger sammenhængen mellem værdimæssig og materiel reproduktion af den samlede kapital (177). Cogoy finder her, at udfra de marxske reproduktionskemaer „fremgår, at det produktive arbejdes begreb må udvides med en ny bestemmelse på den samlede kapitalens niveau (: den gl. bestemmelse var jo at producere merværdi O.M.): det arbejde er produktivt som producerer varer der kan forvandle sig til den produktive kapitalens elementer, - d.v.s. til produktionsmidler eller levedsmidler.” (178) For Cogoy betyder dette, at f.eks. restningsindustrien - Baran og Sweezys *deus ex machina* - bliver uproduktivt arbejde, i og med rustningsindustriens produkter ikke kan anvendes som produktionsmidler i en akkumulationsproces for den samlede kapital. Senere hen modificerer Cogoy derhen, at rustningsarbejde o.l. ikke er egl. uproduktivt, men rettere bør kaldes 'ureproduktivt'. (179) Cogoy's pointe er m.a.o., at

- hvad der er merværdiproducerende og derfor produktivt arbejde for den enkelte kapital

- kun er produktivt arbejde for den samlede kapital, hvis dets produkter er varer, der kan indgå i en produktionsproces.

Cogoy har her fat i noget væsentligt for kapitalens produktions- og reproduktionsproces, men han anvender nu disse bestemmelser omkring det 'ureproduktive' arbejde på en måde, der bringer ham i betænkelig nærhed af Gillmans profitraterevision. Han opstiller først tre kapitalsektorer:

- I. sektor: der producerer produktionsmidler

- II. sektor: der producerer levedsmidler

- III. sektor: der producerer varer, der ikke kan konsumeres produktivt (180).

Hvis vi nu har en samlet merværdi på 300.000, kan vi sige, at 2/3 heraf anvendes til køb af produktionsmidler (Pm) og arbejdskraft (A), d.v.s. til produktivt konsum. Den sidste tredjedel - 100.000 - anvendes derefter til køb af varer fra sektor III, som ikke kan konsumeres produktivt, og som derfor - for den samlede kapital - er givet ud som revenu og ikke som kapital (værdiøgende værdi).

Varene fra III kan ikke indgå i den samlede kapitalens akkumulation, og konsumeret af dem er derfor identisk med en uproduktiv anvendelse af merværdimassen. Dette er for så vidt korrekt nok, men allerede på dette punkt i Cogoy's fremstilling ser vi en overpointering af, at konsumeret af III varer ikke er produktivt, og en tilsvarende underpointering og forglemmelse af at skabelsen af III's varer er en produktionsproces i kapitalistisk forstand, d.v.s. en proces, hvor i der skabes merværdi for den samlede kapital. Der sker her en for-

skydning af analysen overimod konsumet af varerne og en tilsvarende negligerende af den proces, hvori varerne produceres. Han definerer udelukkende produktiv kapital, ud fra hvorvidt den specifikke kapitalers produkter skaber de materielle forudsætninger for akkumulationsprocessen. For så vidt stadigt korrekt siger han: „Den samlede kapitalers **AKKUMULATION** (fremh. af O.M.) er ikke mere identisk med summen af den merværdi hver enkelt kapital har produceret. (Som om den nogensidige har været det O.M.) Den samlede kapitalers akkumulation er lig med summen af den samlede merværdi minus den samlede værdi af produktionen i sektor III.” (181) Dette kan ingen være uenig med ham i, og i grunden er det unødvendigt at oprette en særskilt sektor III for at påvise dette forhold, men herefter slutter Cogoy: „Den kapital der er anvendt i sektor III er set ud fra den samlede kapitalers standpunkt **UPRODUKTIV, FORDI DEN IKKE BIDRAGER TIL DEN SAMLEDE KAPITALS AKKUMULATION.**” (182) Hermed er det afgørende brud med den marxske bestemmelse, af hvad der for den samlede kapital er produktivt arbejde, sket. Thi Cogoy eksklusivt brugsværdiorienterede definition af hvad der er produktivt arbejde overeksponerer brugsværdiernes betydning for den politøkonomiske bestemmelse af, hvad der for den samlede kapital er produktivt arbejde. For Cogoy skal et arbejde for at være produktivt - og tilsvarende en kapital for at være produktiv - fremstille produkter, der kan indgå i akkumulationsprocessen, d.v.s. en produktionsproces. Ud fra dette ensidige standpunkt vil

- kapitaler i sektor II, der producerer varer, der indgår i kapitalisternes individuelle konsum
- kapitaler i sektor II, der producerer varer, der indgår i kapitalersterne grupper (studenter, pensionister o.l.) konsum
- kapitaler i sektor I, der producerer varer, der anvendes af handelskapitaler, bankkapitaler, tjenesteydende kapitaler o.s.v. være **UPRODUKTIVE KAPITALER.** Dermed vil udvandingen og det absurde det produktive arbejdes begreb være fuldendt.

Den rationelle kerne i Cogoy's argumentation er at kapitalerne i sektor III samt de ovennævnte tre yderligere kapitalformer (som Cogoy helt overser) **BEGRÆNSER AKKUMULATIONS RATEN.** Men det vedrører ikke den **MERVÆRDIPRODUKTION**, der betegner agenterne i denne produktion som produktive arbejdere og kapitalen som produktiv, vareproducerende kapital. Spørgsmålet om at være produktiv kapital er ikke, som Cogoy antager for den samlede kapitalers vedkommende, et spørgsmål, om hvorledes kapitalerne bidrager til akkumulationen, men om hvordan de bidrager til merværdiproduktionen.

Cogoy tager imidlertid sine forkerte bestemmelser med sig over i en note, hvor han søger at reformulere profitratformlen, så den tager højde for de arbejder, der ikke skaber materielle forudsætninger for akkumulation eller som på anden måde er uproduktive kapitaler. Den gennemsnitlige profitrato for ALLE kapitaler i samfundet - egl. produktive såvel som ikke-merværdiskabende uproduktive handelskapitaler - beregner Marx og efter ham Altvater og Huiskens på flg. måde:

Vi kalder den egentlig produktive kapital for C og den uproduktive, ikke-merværdiskabende handelskapital o.l. for C". Gennemsnitsprofitraten bliver derfor lig med $m/C + C''$ (183).

Imod denne klassiske formel mener Cogoy nu, at c" og v" (komponenterne i C") ikke blot ikke danner merværdi - Cogoy tænker altså her kun på direkte ikke-merværdiproducerende kapitaler, og altså hverken på sektor I, II eller III - men direkte fortærer merværdi uden hverken at overføre c" eller reproducere v" eller skabe m". Dette er for mig at se korrekt nok og en vigtig pointe imod en del fåget snak hos Marx om, at handelsarbejderne skulle kunne overføre den konstante kapitals værdi (184). Men igen anvender Cogoy en for så vidt korrekt bestemmelse til en forkert slutning. Thi også Cogoy vil nu reformulere den marxske profitratformel for den samfundsmæssige gennemsnitsprofit til at være:

$$\frac{m \cdot C''}{C + C''}$$

Som hos Gillman ser vi hos Cogoy, at der i profitratoedregningen **DIREKTE INDGÅR ET FRADRAG I MERVÆRDIMASSEN**, - her subtraheres udgifterne til uproduktive ikke-merværdiskabende kapitaler (185). Dermed er den gal igen, thi Cogoy **sammenblander her flere produktionsrunder** (eller produktionsprocesser), da den C", som skal betales af m, stammer fra - og er betalt af - den gamle merværdi, d.v.s. den merværdi som er produceret i den forudgående produktionsrunde, og som blev investeret såvel produktivt som uproduktivt. Men den vedkommer ikke den nuværende merværdi, i den forstand Cogoy forestiller sig, nemlig som en værdi, der skal betales af den nyskabte merværdi. Cogoy sammenblander på uheldig måde **PRODUKTIONEN** af merværdi - d.v.s. den merværdimasse som den samlede kapital (C såvel som C") har skabt - med **KONSUMET** af den skabte merværdi, d.v.s. den måde hvorpå merværdien bliver anvendt.

Går vi udfra flg. eksempel, vil det forkert i Cogoy's teori forhåbentligt blive klart:

a. vi har en produktiv kapital (C) på 1.000.000

b. vi har en uproduktiv cirkulationskapital (C'') på 100.000

De varer, der indgår i de to kapitalformer, d.v.s. produktionsmidler og levende arbejdskraft, er inden produktionsprocessen begynder blevet købt og betalt (vi ser bort fra kredit o.l.). Tilsammen udgør de den samlede kapital, og tilsammen (reelt selvfølgelig kun a) skaber de en merværdi på m. Profitraten bliver derfor den klassiske marxske: $m/C + C''$. Når Cogoy vil trække udgifterne til b fra merværdien, kan man spørge: hvorfor i alverden skal udgifter til uproduktiv kapital købes og betales 2 gange? Hvis Cogoy derimod med det subtraherede C'' mener den del af merværdien, der nu er skabt, og som derefter anvendes til udlægelse i uproduktive sfærer, laver han en anden brøler. Thi så sammenblender han det størrelsesforhold, hvori merværdien produceres i forhold til oprindeligt indskudt kapital, med den måde hvorpå merværdien konsumeres, efter at den er blevet produceret. Og det sidste er nok så vigtigt, men ikke for udregningen af profitraten, men derimod for udregningen af akkumulationsraten. Cogoy's og Gillmans profitrateformler falder sammen i den forstand, at de begge er forkerte som formler for profitraten, men begge nærmere beskriver akkumulationsraten, - og det er som nævnt noget helt andet.

Cogoy overser, at profitraten udregnes FØR den skabte profit konsumeres på den ene eller den anden måde, - d.v.s. før der sker fradrag i merværdien til uproduktive formål. Akkumulationsraten udregnes derimod efter, at udgifterne til de NU (og ikke før merværdien overhovedet var skabt) igangsatte uproduktive formål er subtraherede; d.v.s. at akkumulationsraten er lig med merværdiens residualstørrelse - nemlig den del af m, der akkumuleres -, sat i forhold til den samlede kapital.

Hvis man ikke skal lave fejl, må man imidlertid være forsigtig med at udregne akkumulationsraten (som Cogoy og Gillman gør det uden at ville det) ved først at trække uproduktive anlæg - og dermed også uproduktiv 'akkumulation' - fra den SAMLEDE merværdi, og derefter lade resten gå til akkumulation for den produktive kapital. Derved kan man nemlig teoretisk komme til at fremstille akkumulationsmekanismen, som om der kun fandtes en grænse for akkumulation i den uproduktive sektor, - nemlig den uproduktive sektor 'akkumulere', inden den tiloversblevne rest akkumuleres produktivt af den egentlig produktive kapital. Den rigtige udregningsmåde må være den følgende:

1. man udregner gennemsnitsprofitraten (p') som følger:
 $p' = m / C + C''$
2. profitten tildeles nu de enkelte kapitaler
3. af den profitmasse, som de enkelte cirkulationskapitaler har fået tilført, kan de nu akkumulere. Men deres akkumulation er begrænset af: a) profittens størrelse og b) skatter, afgifter o.l.
4. og den egl. produktive kapital akkumulerer på basis af sin profit ./ skatter, afgifter o.s.v.
5. For den borgerlige økonomi bliver akkumulationsraten derfor lig med:

akkumulationsmasse i 3 + akkumulationsmasse i 4
den samlede kapital ($C + C''$)

Thi den borgerlige økonomi skelner ikke direkte mellem produktivt og uproduktivt arbejde, og derfor heller ikke mellem produktiv og uproduktiv akkumulation.

6. For den marxistiske økonomi er akkumulationsraten (d. v.s. raten for den produktive værdiskabende akkumulation):

produktive kapitalers profit ./ udgifter til skatter, revenu etc.
den samlede kapital ($C + C''$)

Hvis man udregner størrelsen af de uproduktive kapitalers akkumulation, inden man udregner den egl. produktive akkumulationsrate, har man ingen grænse for væksten i den uproduktive masse. Hvis man derimod fordeler profitterne til enkeltkapitalerne, inden man akkumulerer såvel produktivt som uproduktivt, er grænsen for en vækst i den uproduktive sektor givet med størrelsen af den profit, der tilfalder den uproduktive sektor.

(Vi ser bort fra, at evt. produktive kapitaler kunne tænke sig at nyetablere sig indenfor den uproduktive sektor).

Hvis vi vender tilbage til Cogoy, ser vi imidlertid, at han efter sin note om profitraten søger at gøre op med rustningsindustrien, for dermed endegyldigt at mane teorier a la Baran og Sweezy i jorden. Her bliver Cogoy dog helt umarxistisk i sin argumentation, og det på følgende punkter:

- han hævder, at merværdien i sektor III ikke kan indgå i dannelsen af den almene profitrate. Man kan her spørge, hvad der skulle være i vejen for, at kapitaler fra I og II - såfremt profitterne er høje i III - flyder over i sektor III? Forudsætningen må her være et monopol, men da det hos Cogoy ikke er tilfældet, er hans tese uforståelig (186).

- han hævder også, at værdien af IIIs varer (våben o.l.) EKS-

KLUSIVT betales af merværdien fra sektor I og II. Da III joimmerhin må formodes at producere merværdi, synes det ubegribeligt, hvorledes kapitalisterne i III kan uddrage sig deres andel af de skatter, der skal anvendes til at købe deres egne produkter med? Cogoy forklarer på ingen måde, hvorfor skattebyrden udelukkende falder på kapitalerne i I og II (187).

Denne ekskurs til Cogoy og Gillman er medtaget for at vise, at det uomtvistelige problem som eksplosionen i de uproduktive arbejder og i de produktive arbejder, der ikke skaber materielle forudsætninger for en akkumulation af den samlede kapital, udgør, ikke kan løses ved at forkaste den marxske profitrateformel, under henvisning til at denne ikke tager højde for den nye udvikling. Problemet bliver, på basis af den stadig gyldige marxske formel, at forklare de nye tendenser, i erkendelsen af at der, som Claus Rolshausen siger, er tale om „Neue Probleme und alter Kapitalismus.” (188)

VI. DEN KLASSETEORETISKE BETYDNING AF VÆKSTEN I DET UPRODUKTIVE ARBEJDE.

Under overskriften „Farvel til Marx” triumferer Aalborg Stiftstidende d..5.8. d.å.: „Der var interessante tal at hente i den beskæftigelsesundersøgelse, som Danmarks Statistik udgav forleden. Antallet af funktionærer og tjenestemænd synes nu varigt at skulle ligge over antallet af faglærte og ufaglærte, og den meget betydelige nedgang i antallet af selvstændige er åbenbart ved at være overstået. I forhold til de mange forudsigelser og teorier af socialistisk observans, der dominerede det meste af dette århundrede, er vi øjensynligt ude i en helt ny situation. Den gamle teori om det af sig selv voksende proletariat af arbejdere, der efterhånden i kraft af sit antal fik både faktisk og moralsk mulighed til at gennemføre revolutionen, er forlængst modsagt af udviklingen. (.....) Den udvikling, som mange for forudset i årtier, er nu synlig for alle. Marx' syner er afløst af et samfund, hvor flere og flere vil få selvstændigt arbejde og større uddannelse. Levefoden baner vej for, at den enkelte kan eje mere selv og dermed skabe sig større sikkerhed og uafhængighed i det komplicerede moderne samfund. Det er ikke et socialistisk samfund, vi nærmer os. Vi er tværtimod med lyn-tempo på vej bort fra det.”

Disse for den liberale avis så opmuntrende udviklingstendenser, er bygget på den uomtvistelige tendens, der i de seneste mange år har ligget i struktureringen af den samlede arbejderklasse. Hvis man jævnfører „Statistisk 10-års oversigt fra 1972”, som er udgivet af

Danmarks Statistik, vil man få følgende billede af udviklingen i den danske arbejdsstyrke:

Tabel 5.

Befolkningens fordeling efter arbejdsstilling:

	1950	1960	1965
Selvstændige	437.699	428.981	403.975
Funktionærer	433.203	563.562	699.781
Faglærte arbejdere	261.922	301.351	326.642
Ufaglærte arbejdere	677.796	668.598	687.862

(kilde: Statistisk 10-årsoversigt 1972. Danmarks Statistik, s. 11)

Tager man derefter de samme grupper i procent af den samlede befolkning, får man følgende resultat:

Tabel 6.

Erhvervsvirksommers fordeling i % i befolkningen:

	1950	1960	1965
Ialt:	42.3%	42.8%	44.4%
Selvstændige	10.2%	9.3%	8.5%
Funktionærer	10.1%	12.3%	14.7%
Faglærte arbejdere	6.1%	6.6%	6.8%
Ufaglærte arbejdere	15.9%	14.6%	14.4%

(kilde: Statistisk 10-årsoversigt 1972, s. 11).

Undersøger man nu antallet af såvel selvstændige, funktionærer som arbejdere fordelt på erhvervene, får man:

Tabel 7.

Selvstændige, funktionærer og arbejdere fordelt på erhverv:

(NB: denne opdeling er altså på typisk borgerlig vis branchespecifik, men overhovedet ikke klassespecifik. Den siger blot noget om summen af socialpartnere fra alle partnergrupper, der indgår i de forskellige brancher).

	1950	1960	1965
Landbrug, fiskeri m.v.	429.122 (23.7%)	345.357 (17.6%)	282.292 (13.3%)
Fremstillingsvirksomhed	524.571 (29.0%)	590.632 (30.1%)	636.776 (30.0%)
Handel og omsætning	244.188 (13.5%)	281.527 (14.3%)	319.718 (15.1%)
Administration, liberale erhverv, o.l.	190.002 (10.5%)	265.563 (13.5%)	345.483 (16.3%)

(kilde: Statistisk 10-årsoversigt 1972, s. 12).

Da Statistisk årbog for 1973 også lader 1965 (folketællingen) være sidste beregnede år, bliver man ikke klogere på udviklingen af at konsultere den.

Omtrentlige beregninger for udviklingen efter 1965 findes dog i Statistiske efterretninger for de pågældende år, og disse er gengivne i Statistisk 10-årsoversigt fra 1972. Vi ser her følgende billede for udviklingen efter 1967 - der vel at mærke var et interessant år, da det var et af recessionsårene (1966/67).

Tabel 8. (x)

Befolkningens fordeling efter arbejdsstilling:

	1967	1969	1970	1971
Samlet sum af erhvervsaktive i % af befolkningen	67.4%	66.8%	66.9%	67.1%
Samlet sum af befolkningen udenfor arbejdsstyrken (studenter, pensionister o.l.)	32.6%	33.2%	33.1%	32.9%
Selvstændige	392.800 (11.3%)	360.800 (10.2%)	353.600 (9.9%)	348.600 (9.7%)
Funktionærer	788.400 (22.7%)	850.100 (24.1%)	887.700 (25.0%)	893.800 (24.9%)
Faglærte arbejdere	320.200 (9.2%)	314.200 (8.9%)	308.400 (8.7%)	307.100 (8.5%)
Ufaglærte arbejdere	682.000 (19.6%)	671.500 (19.1%)	673.700 (18.9%)	711.300 (19.8%)

(kilde: Statistisk oversigt, s. 13).

Resultatet af disse tendenser er klar nok. Man kan på overfladen af det borgerlige samfund iagttage en tendens i retning af:

- et vedvarende og jævnt fald i antallet af selvstændige (hvori gemmer sig såvel småhåndværkere som storkapitalister).
- en vedvarende vækst i funktionærstanden som nu udgør en fjerdedel af befolkningen. (Fra 15 år og opefter).
- en vedvarende vækst i antallet af ufaglært arbejdskraft (som dog ikke er stor rent procentvist), som udgør ca. en femtedel af befolkningen. (Fra 15 år og opefter).
- et vedvarende fald i antallet af faglærte arbejdere, der numerisk er en smule mindre end antallet af selvstændige.

(Selvstændige og faglærte arbejdere udgør hver ca. en tiendedel af befolkningen). Samtidigt er det værd at notere sig, at ca. en tredjedel af befolkningen står udenfor såvel de selvstændige erhvervsaktives som lønarbejdernes kreds.

(x) Man må have in mente, at procentsatserne i tabel 8 er i forhold til den samlede *ARBEJDS-DUELIGE* befolkning, hvor man regner fra 15 år og opefter. Procentsatserne i tabel 6 er i forhold til hele befolkningen fra spædbørn og opefter. Klasse-teoretisk er udregningsmåden i tabel 8 langt den mest interessante.

For den vesttyske Habermasinspirerede sociolog Claus Offe, som for Aalborg Stiftstidende, er den numeriske stagnation i antallet af faglærte og ufaglærte - der i 1950 udgjorde ialt ca. 930.000 som i 1965 var vokset til ca. 1.000.000 for i 1971 at udgøre ca. 1.020.000 (Altså immerhin en vækst på 100.000) - lig med det empiriske bevis på den marxiske teoris ugyldighed (189).

Som vi skal se, hviler Offes tese på det marxistisk set uholdbare udgangspunkt, at det kun er de egentlige industriarbejdere (Wright-Mills' „bluecollar workers” i modsætning til funktionærerne, lærerne o.s.v. som „whitecollar workers”), der udgør den revolutionære arbejderklasse hos Marx. Offe bygger sin argumentation på en ukritisk anvendelse af amerikansk erhvervsstatistik (bl.a. problematiserer han ikke, hvor stor en del af hjemmegående husmødre, der er halvdagsbeskæftigede i produktionslivet), som leder ham over i en bestemmelse af det „revolutionære subjekt”, der ligger på linie med Herbert Marcuses (190).

Sin indfaldsvinkel vælger Offe sådan set fornuftigt nok, i og med han slår fast, at enhver classesociologi (sic.) for senkapitalismen må tage sit udgangspunkt i de tre problemområder:

- hvordan er befolkningen opdelt i forhold til indsats i produktionslivet (d.v.s. hvor stor en del af befolkningen deltager aktivt i erhvervs livet)?

- hvordan fordeles arbejdskraften til henholdsvis produktiv og uproduktiv arbejde?

- hvordan anvendes det samlede værdiprodukt, - d.v.s. hvordan er forholdet mellem produktiv og uproduktiv konsumtion af den samlede værdi- og brugsværdimasse (191)?

Offe mener nu udfra sin amerikanske statistik (hvor antallet af selvstændige i parentes bemærket procentuelt er ca. dobbelt så stort som i Danmark), at en stadig voksende del af befolkningen kommer til at stå udenfor den sfære, der reguleres af bytteprincippet. På baggrund af Offes oplysninger, skulle man umiddelbart tro, at en stadig faldende andel af befolkningen antager vareform som lønarbejde som sådan, da dette jo er den væsentligste måde, hvorpå befolkningen kan „reguleres” af bytteprincippet. Hvis man nu tager de tilsvarende danske tal, og adderer summen af funktionærer, faglærte arbejdere og ufaglærte arbejdere, for dermed at finde summen af lønarbejdere i % af befolkningen, får vi for årene efter 1950 det følgende billede: 1950: 32.1%; 1960: 33.5%; 1965: 35.9%; 1967: 51.5%; (det store spring skyldes især en eksplosion i antallet af funktionærer og også en stor vækst i de ufaglærte arbejdere); 1969: 52.1%; 1970: 52.6%; 1971:

53.2% (x) (egne udregninger på basis af tabel 6 og 8). Dette viser i hvertfald, at den danske tendens er i klar modstrid med den af Offe anførte tendens. I % af befolkningen over 15 år udgør arbejderklassen i Danmark i begyndelsen af 70'erne ca. 53%, og andelen har været jævnt stigende. Og i procent af den samlede befolkning er lønmodtagernes andel vokset til ca. 40% (efter egne udregninger: Folketal 1971: 4.950.598; lønmodtagere 71: 1.912.200) - d.v.s. med ca. 5% siden 1950.

Offes gengivelse af den amerikanske statistik er så upræcis, at vi hverken kan sige det ene eller det andet om det korrekt i de tendenser, han for USAs vedkommende læser ud af den (192). Men som man vil se nedenfor, er det højst sandsynligt, at tendensen i USA er ganske den samme som i Danmark, - thi Offe regner ikke tjenesteydende arbejdere som lønarbejdere.

Inden vi tager Offes opfattelse af tjenesteydende arbejdskraft som ikke-lønarbejdere op til revision, skal vi dog kort gengive hovedpunkterne i Offes eksklusivt politologiske klasse-teori. Han påviser korrekt nok, at lønarbejderne socialiseres gennem den vareform, deres arbejdskraft antager som lønarbejde; som vi har set i det foregående, er det først gennem den homogenitet i livsbetingelserne, som antagelsen af vareformen betyder for de forskellige arbejds kræfter, at de forskellige arbejdere overhovedet konstitueres som en klasse (an sich). For Offe er antagelsen af vareform (og dermed affirmativitet i forhold til vare- og kapitallogikken) imidlertid ensbetydende med **DEN TOTALE KAPITALAFFIRMATIVITET** (193). Hvor vi så ovenfor, at arbejdskraftens transformation til lønarbejde betød, at arbejde og kapital trådte overfor hinanden i et forhold, der som varebesidderes forhold var formidlet over rent kapitalaffirmative handlingsmønstre, men hvor den stadige udførelse af de affirmative handlinger (køb og forbrug af arbejdskraft) af sig selv førte til krisen som slutpunktet i kapitalens akkumulationsproces - og dermed til den tendentielle ophævelse af varelogikkens handlingsbestemmende potens for arbejdskraftens vedkommende, ja der bliver Offe stående ved den rent formelle bestemmelse. Han ser kun, at arbejdskraft, som lønarbejde, og kapital træder overfor hinanden i et forhold, der opfylder kapitalens akkumulationsbetingelser, - og for så vidt er systemaffirmative. Men han ser ikke, at opfyldelsen af akkumulationsrationaliteten er identisk med dens negering og den tendentielle ophævelse af de systemaffirmative handlingsmønstre.

(x) Procentudregningen indtil 65 er imidlertid ud fra samlet befolkning og fra 67 ud fra samlet befolkning fra 15 år og opefter; i absolutte tal er udviklingen: 50 = 1.372.921; 60 = 1.533.501; 65 = 1.714.285; 67 = 1.800.600; 69 = 1.835.800; 70 = 1.869.800; 71 = 1.912.200. Altså en stigning siden 50 på over 1/2 million.

Dette viser sig at være fatalt for Offes revolutions- og klasseteori, thi i og med han identificerer lønarbejde med kapitalaffirmativitet **OG KUN DET**, må han opgive læren om (løn)arbejderklassen som det revolutionære subjekt i det kapitalistiske samfund. Offe hævder, at arbejdskraftens vareform er identisk med, at denne arbejdskraft for tid og evighed er **INTEGRERET FULDT UD I DET KAPITALISTISKE SAMFUND**. Det krisebærende moment i det kapitalistiske samfund bliver derfor integrationen af de personer, der ikke integreres via arbejdskraftens vareform; d.v.s. de ikke-lønarbejdende borgere som studenter, pensionister o.l. Krisen er m.a.o. ikke længere økonomisk bestemt som moment i den økonomiske akkumulationsproces, men **KRISEN BLIVER RENT POLITISK** og til et spørgsmål om integration af borgere i et eksisterende, kapitalistisk normsystem. „Den sociale integration af disse grupper, der i vid udstrækning er funktionsløse (?) i dette samfund, fremstiller sig i voksende grad også som et stabilitetsproblem, i og med disse grupper - der er faldet udenfor lønarbejdets socialiseringsformer, men stadig er bundne til det kapitalistiske herskabssystem - **REPRÆSENTERER ET SPECIFIKT REBELLIONSPOTENTIALE.**” (194) Som Marcuse i „Det endimensionale menneske” og som Habermas i „Technik und Wissenschaft als Ideologie” propagerer Offe husmødrenes, studenternes og pensionisternes folkefront imod kapitalen.

Grundene til, at Offe opgiver lønarbejderklassens traditionelle rolle som revolutionært subjekt skal nok primært søges i hans svage politøkonomiske indsigt. For Offe er det kun de værdisættende arbejdere, der i egentligste forstand tilhører arbejderklassen i dens traditionelle marxske udformning. Han skelner meget skarpt imellem de arbejdere, der købes med henblik på deres bytteværdi (hvilket er noget vrøvl, de produktive arbejdere købes med henblik på deres værdisættende potens), og de arbejdere, der købes med henblik på deres brugsværdi. Arbejdere, der købes med henblik på deres brugsværdi, er politøkonomisk set alle lønarbejdere i det kapitalistiske samfund, da også produktive arbejdere har en umiddelbar brugsværdi, - nemlig den, at sætte mere værdi end de „koster”. Men for Offe er det kun de **TJENESTEYDENDE** arbejdere, der købes p.g.a. deres brugsværdi. I Offes politologiske teoretiske kosmos står det hele på hovedet, og de produktive arbejdere har ingen brugsværdi, hvorimod de tjenesteydende arbejdere kun købes p.g.a. deres brugsværdi (f.eks. en skolelærers undervisning), hvorved de har **EMANCIPERET SIG FRA LØNARBEJDETS VAREFORM**, i og med det eksklusivt er den konkrete nytte af deres produkt, der har interesse, og ikke deres evne til at sætte merværdi. Fordi deres arbejde udføres m.h.p. skabelsen af en bestemt formålsrettet brugsværdi, er de for Offe ophørt med som vare at falde ind under lønarbejdets kollektive socialiseringsform. „Jo mere arbejdet

kommer under en konkret formålsbestemmelse, jo mere dets **VAREMÆSSIGE ABSTRAKTION BLIVER AFKASTET** og dets ligegyldighed overfor resultatet bliver ophævet, jo mere det er sat i forhold til en arbejdsproces, der ikke samtidigt er en værdisætningsproces, jo mere svigter ækvivalentbyttets ideologisk-pacificerende kraft." (195) Dette betyder for Offe, at de arbejdere, der er bærere af det konkrete tjenesteydende arbejde, ikke blot kritiserer samfundet udfra et kvantitativt aspekt (d.v.s. om den ækvivalente de modtager er „stor" nok), men udfra et **KVALITATIVT** aspekt, d.v.s. en problematisering af det indhold og formål deres arbejde har. (Det klassiske eksempel vil være den til borgerlige formål uddannede socialrådgiver, der erkender sit arbejdes indhold som repressivt, og med glødende og revolutionær ildhu kaster sig ud i kampen for ændringen af samfundet).

Det er helt rigtigt, at andelen af tjenesteydende arbejder indenfor såvel den private som den statslige sektor er stigende. Men det berettiger ikke Offe til at identificere varen arbejdskraft med varen produktiv arbejdskraft. Dermed identificerer han arbejderklassen med de i vid forstand produktive arbejdere, - d.v.s. de arbejdere, der kan skaffe en enkeltkapital profit - og **KUN MED DEM**. (Hertil kommer - hvad Offe overser - at en stor del af de tjenesteydende arbejder leveres via en enkeltkapital). Om arbejdskraften sætter eller skaffer profit og merværdi har intet at gøre med, hvorvidt den er subsumeret under lønarbejdet som arbejdskraftens vareform. Offe indsnævrer her arbejderklassen i samme urimelige og umarxistiske grad som Aalborg Stiftstidende: arbejderklassen er eksklusivt arbejderne indenfor kapitalkredsløbet, og alle andre arbejdere får måske nok løn, men deres arbejde har ikke vareform. Det sidste er noget teoretisk sludder. Bliver arbejdskraften nødt til at sælge sit arbejde mod en løn, ja så sælges arbejdskraften også som en vare; lønarbejde og arbejdskraftens vareform er synonyme, hverken mere eller mindre. Men ikke nok med disse fejl. Offe antager også, at de tjenesteydende arbejdere er fri for at levere merarbejde. Man kunne spørge hvorfor de tjenesteydende arbejdere skal oppebære dette privilegium? I det ovenstående har vi netop påvist, at **ALLE** lønarbejdere i det kapitalistiske samfund, p.g.a. den kapitalistiske nødvendighed af så stor akkumulationsfond som muligt, tvinges til at levere et merarbejde. Men hos Offe er skolelærere, damefrisører o.l. ikke alene beskæftiget med arbejde, hvis indhold de kritisk og revolutionært tager stilling til og vejer op imod høje og ædle normer, - men de er også totalt fritaget for at yde merarbejde, de er „ (...) ikke udbyttede arbejdere." (196)

De tjenesteydende arbejdere, der har emanciperet sig fra vareformen (?), udgør kernen i Offes revolutionspotentialer. For Offe er den revolutionære bevidsthed og skabelsen af en klassebevidsthed (selvom der ikke findes nogen klasse, den kan være bevidsthed for) en rent po-

litisk proces, der er uafhængig af eksploitationen i selve produktionsprocessen. Ja ikke blot uafhængig, men det er endog en nødvendighed for skabelsen af en revolutionær bevidsthed, at man ikke som arbejder med vareform indgår i en eksploitationsproces. Den politiske revolutionære bevidsthed skabes hos Offe i et politisk vakuum - i den politiske meningsdannelsesproces, der har afskåret forbindelsen med den materielle-økonomiske produktionsproces. Det kritiske punkt i senkapitalismen ligger hos Offe ikke længere i hverken den økonomiske krise og/eller arbejdernes refleksioner på udbytningen - der jo ganske vist også kun gælder for en marginalgruppe hos Offe -, men derimod i en idealiseret interaktionssfære, hvor de tjenesteydende arbejdere kritisk reflekterer over deres arbejdes indhold. Habermas skel mellem arbejde og interaktion er radikaliseret til absurditet hos Offe (197).

At f.eks. socialforsorgsarbejderens selvransagelsesproces kan være af afgørende betydning for vedkommendes politiske stillingtagen, kan der ikke herske tvivl om. Men det vil være fatalt for en klasse teori at lade klassebevidstheden eksklusivt opstå i et dematerialiseret interaktionsfelt, hvor meningene brydes og udveksles.

Offe fjerner sig længere og længere fra den marxistiske klasse teori, og hvor det i det ovenstående gjaldt, at de produktive arbejdere stadig må være den revolutionære avantgarde indenfor lønarbejderklassen som helhed, fordi deres arbejdes intensiveringsmaximering umiddelbart betyder en vækst i den enkelte kapitals profit, kan det vel ikke længere undre nogen, at Offe så godt som fuldt ud opgiver de produktive arbejdere i den umiddelbare produktionsproces som revolutionære - såvel reelt som potentielt: „Det revolutionære potentiale kommer idag fra sfærer, som ligger udenfor værdiøgningsprocessen (sic.) (:Læs udbytningsprocessen, O.M.), og som i sin form kun er brugsværdiproducerende (: han mener tjenesteydende arbejde, der ikke beskæftiges af en enkeltkapital, - ellers giver det slet ingen mening, da de produktive arbejderes produkter jo er varer og dermed såvel værdier som brugsværdier, O.M.). Det virker derfor desto mindre overbevisende med forsøg på teoretisk og praktisk at fastholde, at hine må indtage en strukturelt privilegeret position i klasse modsætningerne, som i henhold til deres økonomiske funktion producerer såvel brugsværdi som værdi, og for så vidt repræsenterer modsigelsens enhed: industriarbejdere.” (198)

Hermed har Offe anbragt sig helt på linie med den traditionelle borgerlige Marxkritik: arbejderklassen kan ikke lave revolutioner, for den er numerisk stagnerende, funktionærerne (som jo er en arbejdsretslig bestemmelse, der intet udsiger om stillingen til værdiøgningsprocessen, men som marxistisk set udgøres af hovedsageligt uproduktive arbejdere i serviceområder, kontorer o.l., O.M.) tilhører slet ikke arbejderklas-

sen, men som den mere „oplyste” gruppe i forhold til den „traditionelle dogmatisk bestemte arbejderklasse, som Marx stædigt holdt fast ved på trods af alle empiriske kendsgerninger”, kan funktionærerne diskutere højere livskvaliteter, det nære samfund, økonomisk demokrati o.s.v. med virksomhedsejerne, - til gavn for samfundet som helhed. O.s.v., o.s.v. i en lang uendelighed.

Imod klasseteoretiske ansatser som Claus Offes må man fastholde opfattelsen af arbejderklassen som totaliteten af lønarbejdere. For Danmarks vedkommende kan man her registrere en klar tendens, der går stik imod de af Offe angivne tendenser for de senkapitalistiske samfund. Her i landet er arbejderklassens objektive styrke vokset endog meget betragteligt, i og med udviklingen i de sidste 10-15 år er præget af, at arbejderklassen er vokset fra at udgøre en tredjedel til nu at udgøre to femtedele af befolkningen. Dermed er klassespolariseringen kategorialt set øget, da vi samtidigt kan registrere et fald i antallet af selvstændige (kapitalister og små næringsdrivende), der som helhed betragtet udgør borgerskabet. (På basis af egne beregninger for årene 67 og 71 har jeg fundet frem til, at selvstændige i 50 udgjorde 10.2%, i 67 8.5%, i 71 7.0%. Selvom det er en kendsgerning, at store grupper af lønmodtagerne - og især funktionærerne (der indbefatter tjenestemandsguppen) - er hyllet i borgerlig ideologi, må man dog betragte væksten i lønarbejdernes antal som en klar styrkelse af den revolutionære klasse i samfundet. De statistiske kendsgerninger giver derfor ingen anledning til jubel i den borgerlige presse, men bekræfter blot den marxske teori om klassernes voksende polarisering. Når den borgerlige videnskab derfor klynger sig til funktionærgruppen (d.v.s. kategorialt set de uproduktive arbejdere indenfor den statslige og private sektor), som rigtigt nok **FOR ØJEBLIKKET** synes at styrke den „borgerlige bevidsthed” i samfundet, og som udgør kernetropperne i den af borgerlig ideologi inficerede „nye middelklasse”, overser de den pointe, Grossman fremhæver i vurderingen af den nye - lønmodtagende - „middelklasse” (i parentes bemærket er begrebet „middelklasse” et rent politologisk-sociologisk begreb, der ikke dækker reale politøkonomiske forhold, men blot beskriver et fællesskab i materiel levestandard og fælles normer): „Men eksistensen af disse mellemlag, der er opstået på baggrund af den kapitalistiske produktion, bevirker at den samfundsmæssige samlede kapitals værdiøgningssrate bliver ringere; derfor forstærkes sammenbrudstendensen uafhængigt af den omstændighed, at disse mellemlag umiddelbart styrker kapitalens herredømme politisk. Hvis mellemlagene vokser, så må sammenbrudstendensen også skærpes (...) Sålænge merværdimassen vokser absolut er dette ikke synligt, men det vil komme så meget desto tydeligere for dagen fra det øjeblik af, hvor værdiøgningen bliver uforenelig med akkumulationens udvidelse.” (199)

En voksende proletarisering af flere og flere grupper i befolkningen er derfor en styrkelse af arbejderklassens magt. Men da væksten i lønarbejdere som oftest sker ved inddragelsen af tidligere selvstændige arbejds kræfter (smånæringsdrivende, husmænd og nu også husmødre), betyder en hastig proletarisering, som den Danmark har oplevet i de seneste år, også en tendentiell borgerliggørelse af arbejderpartiernes bevidsthed og artikulation. De tyske socialdemokratiske ledere i perioden omkring århundredeskiftet gjorde den erfaring, at den rapide proletarisering sendte befolkningsgrupper ud i produktionen - og som oftest ind i fagforening og socialdemokrati -, som havde levet en stor del af deres liv som selvstændige. Disse personer slæbte alle deres småborgerlige opfattelser, frihedsillusioner og selvstændighedsidealiser med ind i arbejderbevægelsen, og bidrog derfor på kort sigt til en borgerliggørelse af arbejderbevægelsen. Den hastige proletarisering, der rent statistisk giver en stor procentuel fremgang for arbejderklassen, kan ikke **UMIDDELBART** identificeres med en tilsvarende vækst i revenerbevidsthedens politiske artikuleringsformer (parti og fagforeningerne). Objektivt set er de nye lønmodtagere revolutionære qua lønarbejdere, - men det kræver en lang skoling i arbejdsprocessens intensiveringslogik, førend disse arbejdere også umiddelbart politisk handler revolutionært. „Disse revolutionære elementer er sandelig først kun potentielt revolutionære, og ikke i virkeligheden.” (200)

VII. OVERGANGEN TIL ANALYSEN AF STATSINTERVENTIONISMEN.

Vi har i afsnittene V og VI påvist intensiveringsimperativets gyldighed for alle arbejdsformer, der er subsumerede under lønarbejdsformen. Vi har set, at intensiveringstendensen er virksom i en vis grad under hele akkumulationsperioden, men at behovet for udpresning af merarbejde (merværdi) akcentueres radikalt i økonomiske kriseperioder. Vi så, at krisen betyder en ændring i forholdet mellem lønarbejde og kapital i den forstand, at for det første betyder de faldende profitter, at kapitalen under ingen omstændigheder kan tillade fradrag i merværdifonden, der skyldes en vækst i arbejdslønnen; og for det andet satte den økonomisk anspændte situation et stigende behov for eksploitation af det levende arbejde. Under normale højkonjunkturelle omstændigheder vil den øgede intensivering for en dels vedkommende blive ledsaget af stigende realløn (voksende materiel velstand) for arbejderklassen. I disse perioder, med vækst i såvel arbejdsindsats som i løn, vil socialpartnerbevidsthedens primærorganisation, fagforeningen, derfor stå stærkt i arbejderens bevidsthed som en yderst effektiv kampform. Samtidigt fungerer socialpartnerillusionen i det store og hele ud-

mærket, thi væksten i arbejdets produktivkraft synes at komme begge de sociale partnere til gode på en gang.

Den begyndende depression sætter en grænse for perpetueringen af socialpartnerillusionen samt for forhåbningerne til den traditionelle fagforeningsmæssige kamp. Kapitalen vil nu øge arbejdsindsatsen (bl.a. gennem nye lønformer samt gennem sine „sergeanter”), og i modsætning til prosperiteten vil den øgede arbejdsydelse ikke blive modsvaret af en vækst i lønningerne. Da den lønningsmæssige kompensation for den øgede intensivering bortfalder, vil fagforeningerne også miste den „tillid”, de hidtil igennem de gunstige konjunkturer nød i arbejderklassen. At det endvidere eksklusivt er kapitalen, der profiterer af den øgede arbejdsindsats, bidrager yderligere til undermineringen af den i højkonjunkturen så urokkelige socialpartnerbevidsthed. Arbejderne må, for overhovedet at fastholde lønningerne og så vidt muligt hæve dem i takt med den øgede eksploitation, gribe til nye kampformer (d.v.s. uden om fagbevægelsestoppen) og må, - af rent materielle årsager - ophøre med at agere på en måde, der for den borgerlige presse er „ansvarlig”.

Hertil kommer, at også intensiveringen af arbejdet har sine fysiske og historiske grænser, som ikke kan overskrides, selvom kapitalens behov for yderligere intensivering er nok så store. På et eller andet tidspunkt i den stagnerende økonomiske udvikling vil merværdiens masse ganske enkelt ikke kunne udvides nævneværdigt længere; arbejdets historisk bestemte eksploitationsmaximum er nået, og dermed kan der ikke skabes mere merværdi i produktionen. Samtidigt vil de „merværdiinjektioner” kapitalen kan opnå af anden vej, - f.eks. gennem en kontraktion af de uproduktive arbejder -, også være af begrænset varighed. Dermed er den absolutte og betingelsesløse overakkumulation af kapital indtrådt, og stagnationsfasen - hvor væksten (akkumuleringen) er lav - vil blive afløst af den egentlige krise. Krisen betyder devalorisering af den i varemængden eksisterende værdimasse, - og dermed et katastrofalt fald i de profiler kapitalerne kan realisere. Og dermed betyder krisen blokering af produktionen, som nu direkte kan være uprofitabel, - og er det indtil den konstante og variable kapital er blevet tilstrækkeligt billiggjort. Dermed betyder krisen standsning af produktionen, ophævelse af den gnidningsfri samfundsmæssige reproduktion via kapitallogikken og endelig en omfattende arbejdsløshed. Hvilket blot yderligere styrker mistilliden til fagforeningernes politik og socialpartnerfællesskabet i almindelighed. Det kollektive erfaringsmateriale, arbejderne oplever i den konjunkturelle depression, stagnation og endelig krise er derfor

- en fælles erkendelse af, at al tale om at aflønningen sker i forhold til arbejdsindsatsen er en illusion

- en fælles erkendelse af, at socialpartnerskabet i sidste ende blot gavner den ene socialpartner, kapitalen
- en fælles erkendelse af, at såfremt arbejderne blot udfører de handlinger, der er i overensstemmelse med socialpartnerskabets egen logik (køb og salg af arbejdskraft), handler de på en måde der direkte leder til krise
- og endelig en fælles erkendelse af, at de altså, gennem de systemkonforme handlinger der er krisens forudsætning, blot slutter med at ophæve deres eget materielle eksistensgrundlag (d.v.s. bliver arbejdsløse) ved at handle i overensstemmelse med den socialpartnerillusion, der netop prætenderer at garantere den fortsatte forbedring af deres eksistensvilkår.

Krisen er derfor i emphatisk forstand socialpartnerskabets 'skæbnetime', hvor arbejderklassen er tvunget til at finde alternative kampformer og alternative samfunds- og produktionsformer, med mindre den vil gennemløbe en ny fase med langvarig materiel elendighed igennem en krise som i 30'erne. 'Elendighedsteorien', som har været genstand for heftig debat indenfor og udenfor marxismen, skal ikke reddes ved at man - forblændet af det borgelige samfunds konjunkturrelle 'velfærdsfase' - hævder, at Marx aldrig med sin elendighedsteori mente, at arbejderne nødvendigvis måtte lave revolution p.g.a. direkte materiel nød. Den materielle elendighed er stadigvæk - ganske som i liberalkapitalismen - den væsentligste drivkraft for revolutionen (selvfølgelig er materiel elendighed en historisk størrelse, men indikerer altid en yderst radikal nedsættelse af arbejderklassens materielle levestandard), men tendensen mod stigende elendighed skal ikke opfattes som en lige og ubrudt tendens, men derimod som en cyklisk bevægelse - bestemt af kapital - akkumulationsfasen. Som cyklisk bestemt elendighedsteori har den imidlertid samme gyldighed som for den marxske kapitalisme.

Hvis krisen har den centrale klasseteoretiske betydning, som vi har tilkendt den, er det af indlysende grunde overordentligt vigtigt hvorvidt den moderne kapitalismes stat virkelig er i stand til at styre den økonomiske udvikling udenom kriserne; hvorvidt det idag er muligt at have en „kapitalisme uden kriser“ (Schonfield). Opfattelsen af den borgelige stat som krisemanager er ganske enkelt hovedpunktet og fundamentet i socialpartnerillusionen, og vi skal derfor i det følgende, udfra konkrete problemstillinger, vurdere den borgelige stats muligheder for at øve 'økonomisk styring'.

VIII. STATENS ROLLE OG MULIGHEDER I FORHOLD TIL DEN KLASSISKE ØKONOMISKE CYKLUS.

VIII. 1. Den borgelige statistik. -

Hvis man idag søger at begribe statens rolle i det økonomiske liv, er man a priori henvist til den empiriforståelse, man er i stand til at udlæse af den borgelige statistik. Der findes ikke, og vil vel næppe heller i en overskuelig fremtid findes, nogen form for 'marxistisk statistik', hvor grundbegreberne skulle være begreberne fra den marx-ske kritik af den politiske økonomi. Det mest eklatante eksempel på forskellen mellem Marx og den borgelige økonomiske videnskab, er den, at hvor Marx søger en begribelse ud fra værdikategorien opererer den borgelige økonomi eksklusivt med priser, - hvis man anvender udtrykket værdi, er det blot synonymt med pris (201). Det mest positive man kan sige om den borgerlige statistik er derfor, at de ud fra rent kvantitative kriterier søger at systematisere det borgelige samfunds overflade; og som sådan gengiver den også alle de fordrejninger, der findes på det borgelige samfunds overflade.

Dette er de betingelser en marxistisk analyse idag må leve under, og med mindre vi af angst for at tage skade på vor sjæl afholder os fra overhovedet at anvende borgelig statistik, må vi tage den som den er (den er endda nationalt forskellig), og søge at dechiffere den bedst muligt. Et slemt eksempel på en marxist, der af en udtalt despekt for den borgelige statistiks blotte gengivelser af overfladefænomener overhovedet afholder sig fra at anvende den, er Paul Mattick (202). I en polemik mod Gillmans yderst empirisk og statistisk underbyggede bog om profitratens fald hævder Mattick, at f.eks. den marxske lov om profitratens tendensielle fald har en rent teoretisk valeur, der påvirker at statistisk påviselige tendenser hverken kan af- eller bekræfte lovens gyldighed (203). Det delvis rigtige i Matticks pointe, at „Marx' teori om akkumulationen hænger ikke UMMIDELBART sammen med den virkelige kapitaldannelsesproces” (204), som giver god mening, hvis Mattick dermed tænker på niveauforskellen mellem 'kapitalen-i-almenhed-i-sin-realitet' og de faktiske empiriske kapitaler, bliver anvendt forkert til at hævde, at empiriske tendenser intet betyder for gyldigheden af den marxske teori (205). Her vil jeg fuldt ud give Mandel ret, når denne i sin „Spätkapitalismus” siger - i polemik mod Mattick: „Såsnart 'udviklingslove' betragtes som så abstrakte, at de ikke længere kan oplyse noget om den virkelige, konkret historiske proces, så hører opdagelsen af dem op med at være et instrument for den revolutionære omformning af denne proces. Hvad der bliver tilbage er en form for spekulativ socialøkonomisk filosofi (.....) Det ville ikke være svært at påvise, at Marx selv afviste dette quasitotale brud mellem teo-

retisk analyse og empiriske data på kategorisk og afgjort vis. Thi hvad denne adskillelse i virkeligheden betyder, er et tilbagefald fra den materialistiske til den idealistiske dialektik (...)” (206)

Den stik modsatte opfattelse af Matticks afvisning af borgeligt empirisk materiale som udsigende noget om gyldigheden af den marxiske teori, ser vi hos Lenin i dennes „Der Imperialismus als höchstes Stadium des Kapitalismus”. (207) Lige så kategorisk som Mattick afviser den borgerlige statistik i forbindelse med en marxistisk analyse, lige så kategorisk kaster Lenin sig direkte i armene på den borgelige statistik. „(...) Hovedopgaven for denne bog bliver nu som før at vise (....) det samlede billede af den kapitalistiske verdensøkonomi (....) udfra sammenfattende data fra ubestridt borgelig statistik (sic.) og vidnesbyrd fra lærde borgelige forskere i alle lande.” (208)

Den bedste vurdering af den borgelige statistik til dato kommer frem i Jens Brinchs empirisk orienterede bog om Kapitalakkumulationen i Danmark efter 1940. Brinch fastslår her, at „Det drejer sig ikke om at gøre den marxiske politiske økonomis begreber målelige gennem en kvantificering, - men om at skabe en forbindelse mellem to vidt forskellige abstraktionsniveauer i henholdsvis den politiske økonomi og statistikken.” (209) Han citerer i den forbindelse Altvater for et forsøg på at løse problemet mellem kritikken af den politiske økonomi og statistikken, der går ud på, at den af Marx teoretisk bestemte værdibevægelse selvfølgelig også må give sig udtryk i den empirisk registrerede bevægelse. Dette betyder, at de empiriske størrelser er uinteressante i sig (selv) som absolutte angivelser. De kan kun anvendes til at angive **UDVIKLINGSTENDENSER**, hvor værdibevægelsen udtrykker sine tendenser i de empirisk registrerede bevægelser (210).

Derefter går Brinch over til at dechiffrere visse statistiske nøglebegreber, så de svarer til marxiske kategorier. Han påpeger korrekt at industri- og erhvervsstatistikens tællingsenhed og metodiske udgangspunkt er enkeltkapitalen, - og fra enkeltkapitalen kommer varerne ud med priser, men ikke med umiddelbart erkendelige værdier. Brinch mener nu, at den borgerlige statistiks begreb ‚produktionsværdi’ - som er lig med salgspris ./- skatter og afgifter - dækker det marxiske begreb ‚produktionspris’ - kostpris+p (211). Her må man imidlertid råbe vagt i gevær, thi

- afgifterne kan ikke siges at indgå i den marxiske produktionspris, men skatterne gør det. Skatten er en del af den profit, der lægges til kostprisen, og som bagefter betales - af profitmassen den enkelte kapital realiserer - til staten.

-det marxiske begreb produktionspris er en **VÆRDIBESTEMMELSE** (udbud og efterspørgsel er her elimineret som indvirkende faktorer, - eller rettere, de ophæver hinanden). Produktionsværdien som enkeltkapitalens salgspris indbefatter derimod såvel: a) betydningen

af det specifikke forhold mellem udbud og efterspørgsel for denne specifikke vare (her det samlede behov for den samlede industris produkter); b) produktionsværdien, som industriens varers prissum, indbefatter inflationen. Hvor f.eks. den marxiske produktionspris ville være konstant, kan man udmærket tænke sig en inflationsbestemende vækst i varepriserne og dermed produktionsværdien.

Når den borgelige statistik derfor definerer produktionsværdi som: „Beregnet som salget af de producerede varer og ydelser (ydelse falder bort for industriens vedkommende O.M.), korrigeret for bevægelser i lagerbeholdninger af færdigvarer og produkter i arbejde ” (212), må man, for at kunne anvende denne størrelse, først kende inflationsraten for den samlede industris produkter. Denne rate KAN findes ved hjælp af simpel regning, men den er mig bekendt endnu ikke fundet af de borgelige statistikere, og er derfor foreløbig en ubekendt størrelse. (Vanskeligheden ligger i, at inflationsraten er forskellig for de forskellige brancher) (213).

Et andet nøglebegreb i den borgelige statistik er den såkaldte **bruttofaktorindkomst**. (Tidligere regnede man med det såkaldte bruttonationalprodukt, der også indbefatter afgifter som moms o.l.; flere steder i udlandet anvende endnu bruttonationalprodukt som nationaløkonomisk grundenhed). Den borgelige statistik definerer selv bruttofaktorindkomsten på flg. måde: „Bruttofaktorindkomsten er beregnet som værdien af produktionen i samtlige landets erhverv med fradrag af værdien af de rå- og hjælpestoffer, erhvervene har brugt ved produktionen (.....) Når værdien af produktionen er opgjort i kostpriser, d.v.s. at indirekte afgifter ikke er lagt til priserne, og statstilskud til nedbringelse af priserne ikke er trukket fra, vil bruttofaktorindkomsten give udtryk for den værditilvækst, der er skabt i det pågældende erhverv ved forarbejdningen af de udefra erhvervede rå- og hjælpestoffer. Bruttofaktorindkomsten svarer til lige til aflønningen af de produktionsfaktorer (jord, arbejde og kapital O.M.), der har medvirket ved produktionen. Denne aflønning er opgjort brutto, hvilket vil sige, at afskrivningerne ikke er fradraget, ligesom det heller ikke er fradraget udgifter til reparation og vedligeholdelse. Hvis man fra bruttofaktorindkomsten fradrager rente- og aktieudbyttebetalinger (netto) til udlandet, får man bruttonationalindkomsten.” (214) Derefter fremkommer bruttonationalproduktet ved at addere indirekte afgifter og fradrage subsidier til prisreduktion fra bruttofaktorindkomsten.

Bruttofaktorindkomsten er en dubiøs kategori at anvende for marxistiske politøkonomiske beregninger. Bl.a. indregnes priser for alle forskellige arbejdsformer i samfundet i bruttofaktorindkomsten (BFI), og det vil sige at prisen (lønnen og udgifterne til faste omkostninger) for en tjenesteydelse som f.eks. en skole også

indgår i BFI. Hvis man for eksempel har et land med en samlet værdisum på 1.000.000, hvoraf de 900.000 akkumuleres produktivt - med en p' på 20% - og de 100.000 anvendes uproduktivt, vil værdiproduktet i næste ombæring være på 1.080.000. Men for den borgerlige statistik gælder det, at også arbejde i den tjenesteydende sektor skaber værdier i og med det har en pris (figurerer som en indkomst). Hvis vi derfor sætter 1.000.000 værdienheder til 1.000.000 i priser (kr.), vil BFI året efter være 1.080.000 kr. + de værdier, der er skabt (givet ud som lønninger og betalinger for varer) i den tjenesteydende, statslige sektor - her 100.000 kr. BFI vil derfor være vokset med de uproduktivt anvendte 100.000 kr. udover den 'værdivækst' (vækst i prissum), der er sket i de produktive erhverv - alt i alt til 1.080.000 kr. + 100.000 kr. = 1.180.000 kr. Hvor man altså marxistisk kan registrere en uproduktiv akkumulation - og derfor et „fald” i den potentielle værdimasse - afspejler statistikken dette som en absolut vækst i prissummen. Mattick, der som vi så var meget skarp i sin afvisning af den borgerlige statistik, leverer i sin „Marx und Keynes” en god kritik af andre fordrejende momenter i den borgerlige kategori 'Bruttonationalprodukt' (som også gælder for BFI). Mattick dechiffrerer her et givet bruttonationalprodukt (BNP) med henblik på de effekter, et statsligt lån i udlandet har for den statistiske udregning af en national værditilvækst.

Hvis vi tager Dnamrk som eksempel, er den politøkonomiske funktionsgang ved udenlandsk låntagning som følger:

1. Danmark optager f.eks. i England et lån på f.eks. 100.000 £.

2. Denne sum transformeres til danske kroner, der nu bliver 'pumpet' ud i cirkulationene for via statsanlæg at realisere de på markedet eksisterende værdier (priser).

Dermed kan staten gennem vareopkøb f.eks. hjælpe kapitaler, der momentant er i knibe, ved at aftage deres varer og dermed garantere dem en passende profitrate.

3. Siden Keynes anser den borgelige økonomi ikke statsgæld for noget økonomisk farligt, hvis blot væksten i bruttonationalproduktet prismæssigt (værdimæssigt for den borgerlige økonomi) overstiger summen af renten på lånet på de 100.000 £.

4. Men i BNP tæller alle indtægter - også de, der skyldes en statslig udgift - som komponenter i BNP (jf. ovenfor). BNP sammensættes af konsumtion (individuel konsum), investering (produktivt konsum) og statsudgifter/socialkapital (marxistisk: uproduktivt kollektivt konsum).

5. Derfor tæller en national UDGIFT (lånet) i BNP som en national INDTÆGT, - nemlig som størrelsen af statsudgifterne, der indgår i udregningen af BNP, med den pris de har (d.v.s med den kronesum de koster).

Denne totalt fordrejede udregning, hvor en faktisk udgift tæller som en økonomisk indtægt, berettiger Mattick til følgende sammenfatning: „Derved, at en udgift tæller som indtægt, opstår den illusion, at en voksende statsgæld bliver neutraliseret af en voksende nationalindtægt (BNP)”. (215) De borgerlige økonomer får dermed skabt en falsk optimisme, hvor den stadige vækstrate - som glæder de keynesianske økonomer - ikke sammenholdes med det, som den også er: en stadig faldende betalingsbalance. De borgelige økonomer fixerer eksklusivt bevidstheden på vækstraten for BNP, men når de f.eks. sammenholder væksten i BNP i 1970 med væksten året før, overser de totalt, at væksten ikke blot er BNP 1970 ./ BNP 1969, men væksten i BNP 1970 ./ den vækst, der skyldes statslån. Derefter kan man så sammenligne væksten med den fra 1969.

Skal man derfor marxistisk anvende begrebet BFI (BNP) som indikator på størrelsen af den samfundsmæssige værdimasse - selvfølgelig kun relativt d.v.s. at man i forhold til de foregående år kan registrere opgang eller nedgang -, må man være klar over flg. For det første betyder summen af priserne, der indgår i BFI, intet som absolut tal, men sammenligningen af BFier over flere år kan dog, som Altvater siger, give en vis overskuelighed i værdibevægelserne. Men for at anvende BFI på denne måde, må man:

- rense BFi for den prissumsvækst (for borgerlig økonomi = værdi-vækst), der skyldes statslån
- rense BFI for inflationsbestemt prisvækst
- rense BFI for statslige anlæg overhovedet
- sammenholde den private kapitalens låntagning i udlandet med væksten i den private kapitalens værdisum. For den samlede nationale kapital gælder derfor, at væksten er lig med vækst i værdimasse ./ summen af udenlandske lån og renteudgifter.

- addere de tilbagebetalte lån og renteindtægter, som staten og de private kapitaler modtager fra tilgodehavender i udlandet.

- rense BFI for de profitter, der i BFI tæller som national indtægt, men som er skabt af udenlandske koncerner, og som flyder tilbage til koncernens hjemland.

Dette er de forhold, jeg for øjeblikket kan komme i tanke om. Hvis man derfor foretager de nævnte udrensninger i BFI, skulle denne størrelse da også kunne give en eksakt bestemmelse af udviklingen for den nationale kapital i forhold til de andre nationale kapitaler. Som vi senere skal se ved inflationen, er der imidlertid forhold, der p.g.a. priserne som borgerlig regneenhed i høj grad vil besværliggøre arbejdet.

BFI og BNP udgør imidlertid ikke den værdisum, der - via det politiske og økonomiske rivegilde om skatter og lønninger - kommer til uddeling mellem socialpartnerne. Den værdisum, som deles i de egentlige reventuformer (rente, profit og løn), er ikke BFI, men en størrelse

der kaldes nettofaktorindkomst (nettonationalprodukt). ((det flg. NFI og NNP). NFI er lig med BFI ./ afskrivninger for investeret kapital. Marxistisk set får vi derfor følgende sammenhæng:

- BFI udgør kategorialt (med de foran nævnte fradrag og tillæg) den samlede værdimasse, d.v.s. summen af gammel overført værdi og nyværdi.

- NFI udgør den samlede værdimasse ./ afskrivninger, der kategorialt må gælde for den overførte (forbrugt) konstante kapital.

Således skulle NFI være et gyldigt udtryk for den årlige nyværdi, og derfor indtage en central plads i marxistiske analyser. Men igen kommer der fordrejende momenter med i spillet, som i høj grad slører billedets klarhed. Thi størrelsen af afskrivningerne er nok bestemt økonomisk ud fra værdien af den forbrugt konstante kapital, men den absolutte størrelse (afskrivningsraten) bestemmes idag politisk af de tre socialpartnere i det politiske rivegilde om regeringsmagten og den dermed flg. økonomiske politik. Arbejderbevægelsespartierne vil føre en socialt ,afbalanceret' økonomisk politik, d.v.s. at afskrivningerne skal stå i et ,rimeligt' forhold til værditabet i maskinparken og de anvendte råstoffer. Økonomisk betyder dette, at socialdemokratiet søger at skabe afskrivningsregler, der stort set svarer til den faktiske nedslidning af den fixe kapital og det faktiske forbrug af råvarer. (Hvis en maskine f.eks. kan vare i 10 år, ja så afskriver man pr. anno en 1/10 af værdien for denne maskine).

Kapitalisternes interesse vil imidlertid være anderledes. Da man kategorialt kan sige, at de ,rimelige' afskrivninger er lig med den nedslidte maskinparks og de anvendte råstoffers (råstoffernes priser indgår kun i BNP men ikke i BFI, så derfor ser vi i det flg. bort fra dem, for udelukkende at koncentrere os om afskrivning af fixkapital) værdi). Værdien af disse afskrivninger trækkes nu - som **DET FØRSTE** træk i BFI - fra BFI, og resten skal derefter deles mellem socialpartnere som rente, profit og løn. Hvis det derfor er muligt at afskrive **MERE** end den faktisk nedslidte fixkapitals værdi, vil kapitalerne dermed **REALISERE EN EKSTRAPROFIT VIA NATIONALBUDGETTET**, som er lige så god som enhver anden ekstraprofit. Blot opnår kapitalerne ikke denne ekstraprofit på bekostning af andre konkurrerende kapitaler (således at tabet for den ene opvejer gevinsten for den anden, således at den samlede profitmasse ikke stiger). Denne ekstraprofit skyldes en nationaløkonomisk betinget hævelse af merværdiraten, derved at kapitalen får en del af nyværdien, **FØREND NYVÆRDIEN OVERHOVEDET ER BLEVET DRAGET IND I BILLEDET SOM EN VÆRDISTØRRELSE, DER EFTER ,SOCIALE PRINCIPPER' SKAL FORDELES MELLEML SOCIALPARTNERNE**. Den afskrivningsbestemte ekstraprofit er økono-

misk bestemt som en tribut, som de to andre socialpartnere (jordbesiddere og arbejdere) betaler til den tredje socialpartner, kapitalen.

Gennem de politiske bestemte 'gunstige afskrivningsregler', som kapitalisterne søger at opnå - og opnår - i en krisesituation ud fra et argument om, at såfremt de skal investere i denne økonomisk anspændte situation, kræver det som ultimativ betingelse en gunstig afskrivningsordning, opnår kapitalisterne altså via nationaløkonomiske sløringsfiger en ekstraprofit, hvis rimelighed end ikke problematiseres. Der er altid et hav af borgerlige økonomer, der, under henvisninger til internationale konjunkturer (behov for ny maskinpark o.l.), leverer den videnskabelige dækning for kapitalens ekstraprofitter. Således opfylder den i sin egen selvforståelse 'objektive' og politisk neutrale borgerlige økonomi sit bidrag til en styrkelse af kapitalens herredømme og en vækst i eksploitation af arbejdskraften.

VIII. 2. Statens muligheder mellem fuld beskæftigelse og stagrende økonomisk vækst. Inflation og indkomspolitik.-

I gennem sin historiske udvikling har kapitalismen en tendens til vedvarende at frisætte arbejdskraft relativt i forhold til den investerede kapital, - dette er blot det samme som at sige at kapitalens organiske sammensætning vokser. Ja væksten i det døde arbejde i forhold til det levende behøver endog ikke umiddelbart at give sig værdimæssige udslag, for som Gillman påviste for den amerikanske industri, kan man udmærket over en længere periode have en vækst i den tekniske sammensætning uden en vækst i den organiske (216). Udover denne almen relative tendens til frisætning af arbejdskraft, der blot er et udtryk for arbejdets voksende produktivkraft, og som i prosperitetsfasen mere end opvejes af den af den høje profitorate betingede vækst i behovet for ny arbejdskraft til en udvidelse af produktionen, findes der imidlertid en akkumulationsbestemt frisætning af arbejdskraft - den krisebestemte arbejdsløshed. Hvor den første form for frisætning af arbejdskraft er forudsætning for en absolut vækst i antallet af lønarbejdere, er den anden form en følge af den kapitalistiske produktionsmådes karakteregenskab som anarkistisk form for samfundsmæssig produktion. Hvor den første 'arbejdsløshed' må være i arbejdernes interesse, fordi den er identisk med en vækst i deres produktivkraft, er den anden form for arbejdsløshed (som er den egl. arbejdsløshed) blot udtryk for et specifikt HISTORISK forhold, - nemlig at den samfundsmæssige arbejdsproces er subsumeret under en værdiøgningsproces.

For en klasseteori (og en kriseteori) er det kun den konjunkturbestemte arbejdsløshed, der har teoretisk interesse; det er den, der iflg. Grossman udgør „kernen i den marxiske akkumulationsteori”, og det er den, der gør at akkumulationsteorien samtidigt er en klasse- og revolutionsteori.

Et af de væsentligste mål for arbejderbevægelsen har altid været - og må altid være - at sikre beskæftigelsen for sine medlemmer. Siden den store krise i 30'erne har fagbevægelse og socialdemokrati altid vurderet det ene hovedmål: den fulde beskæftigelse, højere end det andet hovedmål: stigende lønninger, og gennem sin politiske fremtrædelsesform i arbejderpartierne har socialpartnere, arbejde' altid søgt via staten at sikre den fulde beskæftigelse. Det er nok her at gå for vidt at hævde som Mattick at statsinterventionismen kun skal tjene et formål: at sikre den fulde beskæftigelse (217), men der kan på den anden side ikke herske tvivl om, at garantien af den fulde beskæftigelse - og dermed minimeringen af den disfunktionale situation en arbejdsløshed udgør med alle sine systemtruende muligheder - har været et af hovedmålene for de vesteuropæiske velfærdsstater i den økonomiske prosperitetsfase efter II. verdenskrig.

Jeg vil i det følgende ikke komme ind på diskussionen af statens 'rolle' i forhold til økonomien, men i det store og hele tilslutte mig Altvaters opfattelse af, at man politisk, også for de moderne 'velfærdsstater', må fastholde, at den statslige **POLITIK** må ses som bestemt af **ØKONOMISKE** krav. På et meget alment og kategorialt plan gælder derfor også for statens rolle som 'krisemanager', at den blot kan udskyde krisen, men ikke afskaffe den: „Krisen kan derfor ikke manipuleres af staten (...) Det må med rette betvivles om staten som en institution på det bestående samfunds grundlag (...) er i stand til at komme ind til roden af disse modsigelser. Ja endnu mere: staten er - som allerede vist - selv fanget i dette samfunds modsigelser, - hvordan skal den så kunne regulere dem på virksom vis?” (218) Men dette gælder meget alment - og er i sidste instans en følge af, at statens politik fastlægges som en resultant af kampene mellem de tre socialpartnere, der **I SIDSTE INSTANS ALLE OPFATTER SIG SOM SOCIALPARTNERE I SAMME SAMFUND**, og derfor pr. definition ikke kan føre en statslig politik der fører til socialpartnersamfundets direkte undergang. Når Ofte i sin - ofte berettigede kritik af Proklagruppens karmonikateori - mener, at der i det politiske system ikke findes en transcendent (eller bevæbnet) fornuft, der garanterer, at de politiske beslutninger ikke kan bringe kapitalismen i fare, ja så overser han, at selve den bevidsthed de politiske socialpartnerpartier

træder til arbejdet med, i sig selv er garant for systemets reproduktion (219). Lige så vigtigt som det imidlertid er, at så længe staten ledes på basis af en renefeticheret socialpartnerbevidsthed, vil statens politik ikke kunne true kapitalen dødeligt, lige så sikkert er det, at især Neususs og Mullers harmonikateori, hvor staten udvider og indskrænker sine transaktioner i fuldendt harmoni med kapitalens behov, er forfejlet. På dette punkt, hvor statspolitik fremstilles, som om den blot afspejler kapitalens højeste ønsker, forfalder Neususs og Muller til dårlig identitetsfilosofi (220). Illusionen om velfærdsstaten, der skal bryde sammen når krisen kræver en nedskæring af statsaktiviteterne, for at der ikke skal blive tale om radikal krise, ophæves ikke blot uden videre fordi den ene socialpartner kræver det, men ophæves først efter hårde politiske kampe, og „den såkaldte socialstatsillusion viser sig også og netop som fastholdt illusion i sin subversive, kriseforstærkende styrke.” (221) Såvel Offe som Proklagruppen synes her at være på gyngende grund; Offe fordi han ikke ser, at velfærdsstatens goder ikke er varige, men konjunkturelt bestemte i deres varighed, og Proklagruppen fordi den mener, at statens politik eo ipso er den kapitaloptimale politik.

a) Indkomstpolitik:

Hvis den liberalistiske markedsmekanisme uhindret fik lov til at fungere under en laissez-faire stat, ville etableringen af den fulde beskæftigelse betyde, at arbejdskraften p.g.a. loven om udbud og efterspørgsel ville være i stand til at fastholde sin værdi og evt. hæve sin pris over værdien. For kapitalen ville en sådan situation være identisk med en overakkumulation af kapital, thi hverken absolut eller relativt kan merværdimassen nu udvides. Følgen ville samfundsøkonomisk set være en nedgang i produktionen og en deraf følgende arbejdsløshed, der ville vare ved, indtil den krisebestemte devalorisering af fixkapital og den krisebestemte arbejdsløshed har skabt de værdimæssige forudsætninger for en genoptagelse af den kapitalistiske produktion. Gennem devaloriseringen af fixkapitalen og konstitutionen af den industrielle reservearmé som betingelsen for løntryk, udfører krisen således sin rensende funktion.

Således synes fuld beskæftigelse og vedvarende krisefri akkumulation at være hinandens eksklusive størrelser. Da værdiøgningsimperativet immerhin er det bestemmende element i den kapitalistiske produktionsmåde, er rammene for statens sikring af den fulde beskæftigelse sat dermed: **DEN FULDE BESKÆFTIGELSE MÅ PÅ INGEN MÅDE BETYDE EN FASTFRYSNING AF MERVÆRDIRATEN OG DERMED EN OVERAKKUMULATION.**

Hvis staten derfor i sin politik søger at sikre den fulde beskæftigelse, er dette kun muligt, hvis den frie liberalistiske markedsmechanisme sættes ud af kraft for arbejdsmarkedets vedkommende. Fro arbejdskraften skal gælde, at loven om udbud og efterspørgsel ved fuld beskæftigelse på ingen måde må føre til en forhøjelse af prisen på arbejdskraft; og hvis arbejdskraftens pris alligevel stiger, er der ingen vej udenom krise og arbejdsløshed. Under forudsætning af en bibeholdelse af socialpartnerskabet er arbejderklassen og staten i tilfælde af fuld beskæftigelse derfor tvunget til at føre 'socialt afbalanceret lønpolitik' og affinde sig med statslige indgreb i den liberalistiske arbejdsmarkedsøkonomi.

Som midler til indgreb i arbejdsmarkedsmekanismen har staten i tilfælde af fuld beskæftigelse hovedsageligt to midler: indkomstpolitik og inflation. **INDKOMSTPOLITIKKEN** er den politisk set mindst anvendelige, fordi den i langt højere grad end inflationen viser statens indgreb som repressive indgreb overfor arbejderklassen, og dermed direkte styrker opfattelsen af staten som en klassestat. Et statsligt fastlagt lønstop har, som Mandel siger, den effekt i arbejderklassens bevidsthed, at denne erkender, at staten nok vil kontrollere lønningerne men ikke priserne; hvis priserne blev 'frosset fast' sammen med lønningerne, vil indkomstpolitikken netop ikke bidrage til at hæve merværdiraten. „Statslig 'lønpolitik' viser sig som **LØNPOLITI**', d.v.s. et forsøg på en kunstig indskrænkning af lønningerne, - og kun som sådan." (222), og den repressive udhulning af lønnen vil hurtigt blive mødt med strejker (223), med mindre indkomstpolitikken indgår som led i en med væbnet magt opretholdt fascistisk korporationsøkonomi som i Nazityskland. Indkomstpolitik som et middel, der viser staten som klassestat, er derfor et middel, som de kapitalistiske lande kun har i baghånden til brug i ekstrem krisesituationer, men som de nødigt anvender hvis andre veje er åbne. Som et sådant eksempel kan den vesttyske stabilitetslov nævnes, da den udtrykkeligt tillader regeringen at gribe ind i lønpolitikken såfremt den finder, at andre udveje er umulige. For at sikre socialpartnerskabets materielle reproduktion er det derfor tilladt staten med alle midler at gennemføre et lønstop, - om fornødent gennem statslige magtmidler (224).

Herhjemme er talen om indkomstpolitik i høj grad blevet aktualiseret efter Venstre regeringens følere til fagbevægelsen om den mulige statslige direction af lønpolitikken. Det må her anses for overvejende sandsynligt, at Venstre ikke vil være i stand til at gennemføre en indkomstpolitik, da dennes repressive effekter i høj grad vil ophidse arbejderklassen og i højere grad end hidtil vende denne imod det 'sorte kabinet'. Skal der føres indkomstpolitik

i Danmark, har det siden afgiftsforliget været fagbevægelsens faste overbevisning, at lederen af denne politik må være socialdemokratiet. Kun socialdemokratiet har den fornødne støtte i arbejderbevægelsen - og de fornødne informationskanaler - til at det, af de nuværende danske partier som det eneste, er i stand til at fastholde regeringsmagten på trods af en direkte lønmodtagerrepræsentativ politik. Siden foråret har socialdemokratiet derfor også været op og søgt at gøre arbejderklassen forståelig, at det temporære lønstop man må affinde sig med vil blive mere end kompenseret af det krav, som socialdemokratiet sætter som betingelse for overhovedet at føre indkomspolitik: gennemførelsen af ØD., „Hver gang regeringen, Arbejdsgiverforeningen, den konservative opposition m.fl. råber i skovene om indkomspolitik (.....) m.m. lyder det automatiske svar fra lønmodtagernes politiske og faglige ledere: Økonomisk Demokrati er betingelsen. Eller sagt mindre præcist af en tidl. statsminister: det må knyttes sammen med en slags medejendomsret for lønmodtagerne.” (225)

Hvad enten vi får ØD og socialdemokratisk indkomspolitik eller ej, vil en indkomspolitik dog kun kunne UDSKYDE krisen. Den mulige udhulning af lønningerne og det dermed forbundne fald i arbejdskraftens pris - som vil være effekten af prisfaste lønninger i forhold til vareprisstigninger - vil før eller siden nå sin historiske grænse. På dette tidspunkt er de betingelsesløse grænser for merværdiens udvidelse nået, og krisen vil da være en realitet for den kapitalistiske økonomi.

b) Inflation:

Den alment politøkonomiske betydning af en inflation kan kun begribes, hvis man ser inflationen som virksomt middel for de borgerlige stater i kampen mod arbejderklassen. Hvis prisstigningerne (og dermed inflationen) var i samme takt for ALLE varer i samfundet, ville inflationen ikke betyde en døjt for forholdet mellem lønarbejde og kapital. Dermed ville inflationen heller ikke være et virksomt middel til at hæve merværdiraten med. Men som Mattick pointerer, sker prisstigningerne ikke i samme takt for alle varer, og da „f.eks. lønningerne (og dermed prisen på varen arbejdskraft O.M.) ikke stiger så hurtigt som priserne på andre varer”, betyder inflationen en vækst i merværdien på bekostning af arbejdskraftens værdi (226). Dermed trykker man prisen på arbejdskraft og forvandler „en del af arbejderens nødvendige konsumtionsfunds til kapitalens akkumulationsfunds.” (227)

Kategorielt sagt er inflationsmekanismen den følgende:

- den fulde beskæftigelse bevirker, at arbejdskraften kan hæve sin pris (i kr.)

- for at kompensere for de voksende lønningsudgifter hæver enkeltkapitalisterne prisen på den færdige vare tilsvarende eller mere.

Da vi imidlertid ved, at „(...) det ikke er det betalte arbejde som er værdimål (som hos Keynes O.M.), men varigheden af det forbrugte arbejde” (228), ved vi også, at disse prisstigninger på varen arbejdskraft og de færdige varer ikke øger den samlede værdisum i samfundet en tøddel (229). Da værdierne imidlertid fordeles i henhold til de realiserede priser, betyder en udvikling, hvor prisen på varen arbejdskraft f.eks. stiger med 10%, men hvor prisen på den færdige vare stiger med 15%, at det betalte arbejdes (lønnens) andel af varens pris og værdi er faldende. Dermed vokser såvel merværdien som profitten, og der sker et direkte fald i arbejdskraftens pris. (Da dyrtidsreguleringer altid er efterreguleringer, ændrer de intet ved dette bilde).

Hvis arbejdskraften f.eks. har en pris på 100 kr., og prisen på den færdige vare udgør 300 kr., kan vi tænke os at arbejdskraften p.g.a. loven om udbud og efterspørgsel ved fuld beskæftigelse vil hæve sin pris til 110 kr. Den gennemtvinger en lønforhøjelse, men kapitalisten kompenserer for denne ekstraudgift ved at hæve vareprisen til f.eks. 345 kr. Det betalte arbejdes andel er altså, på trods af intentionerne om at hæve den fra at udgøre 1/3 til at udgøre en større brøkdel af priserne, direkte faldet til nu at udgøre under 1/3. På trods af alle borgerlige økonomers udsagn må man derfor fastholde, at inflationen ikke skyldes, at arbejds lønnen stiger (dette kunne jo udmærket ske ved den samme varepris. blot ville profitterne så falde tilsvarende), men derimod at **INFLATIONEN SKYLDES, AT ARBEJDS-LØNNINGERNES ANDEL AF DEN SAMLEDE VÆRDI NETOP IKKE MÅ STIGE** for den kapitalistiske økonomi.

Hvis vi havde et finanspolitisk system med fast guldbinding, ville inflation være umulig som finanspolitisk garant for en stigende profitmasse. Inflation er, som Mattick rigtigt fremhæver, kun mulig efter at de kapitalistiske lande i Bretton-Woods (229 a) gik fra guldet (USA gjorde det først i Nixonperioden), og det vil i videre forstand sige, at det først er efter Bretton-Woods aftalerne, at man gennem statslig finanspolitik har kunnet forene fuld beskæftigelse og vedvarende akkumulation (230). Den bornerte guldbinding vi kender fra tidligere vareproducerende samfund og den klassiske laissez-faire kapitalisme, hvor en bestemt national møntenhed (f.eks. en krone) **SKULLE** repræsentere en bestemt metalværdi (f.eks. 1 g guld el. sølv) - og som er den valutateori vi kender fra den marxiske kritik af den politiske økonomi (231) - er siden I. verdenskrig og de jure siden Bretton-Woods aftalerne ophørt med at fungere. (Iflg. Bretton-Woods gælder guld nu kun som mål for de forskellige nationale valutaers kurser. Derimod - og

det er det væsentlige for os - er det op til de nationale regeringers finanspolitik, om 1 møntenhed den ene dag repræsenterer 1 g guld og året efter kun 1/5 g guld).

I den klassiske finanspolitisk bornerte kapitalisme var inflationære tendenser principielt umulige. This hvis vi f.eks. i 1850 havde:

$$\begin{array}{ll} \text{vareværdi} & = 100.000 & \text{penge(guld)værdi} & = 100.000 \text{ kr.} \\ \text{varemængde} & = 100.000 & \text{pris pr. vare} & = 1,- \text{ kr.} \end{array}$$

og der derefter fulgte en vækst i arbejdets produktivkraft, således at den samme mængde levende arbejde nu producerede 200.000 varer i samme tid, ville resultatet - da metalpengeværdimassen ikke blev ændret da vareværdien var konstant - nu være:

$$\begin{array}{ll} \text{vareværdi} & = 100.000 & \text{pengeværdi} & = 100.000 \text{ kr.} \\ \text{varemasse} & = 200.000 & \text{pris pr. vare} & = 0.50 \text{ kr.} \end{array}$$

Med andre ord ville varerne falde i pris i takt med den mængde værdi, der var nedlagt i dem. En sådan udvikling med faldende priser registreres af den borgerlige økonomi som deflation.

Efter at guldbindingen er forladt, bliver problemet imidlertid, hvad der nu bestemmer værdien af pengemassen i samfundet, - d.v.s. hvilken faktor bestemmer „værdien” af summen af de cirkulerende pengesedler, hvis det ikke længere er værdien af en bestemt guld- eller metalmasse, der er oplagret i den seddelemmissionerende institutions kælder? Det bedste bud indtil videre på dette stadig uafklarede problem er, for mig at se, Rudolf Hilferdings finanspolitiske ansatser i hans Finanzkapital. Efter at tilliden til pengene ikke længere skyldes, at deres samfundsmæssigt akcepterede værdi (evne til at fungere som den ene vare i et ækvivalentbytte) hviler på deres umiddelbare konvertibilitet til guld, stiller Hilferding spørgsmålet: hvorfor har vareejerne tillid til de af staten udstedte seddelpenge? (232) Hilferdings løsning på problemet om pengenes værdidækning er kategorien: **CIRKULATIONSVÆRDI** (233). Det er summen af de i cirkulationen eksisterende værdier i vareform (d.v.s. antal timer, der er nedlagt i varerne som stærknet arbejde), der bestemmer værdien af den eksisterende pengemasse. Dermed er de statsemmissionerede penge ophørt med at være „Goldzeichen”, og i stedet blevet det Hilferding kalder „Wertzeichen”, - d.v.s. at pengene reflekterer summen af den samfundsmæssigt skabte værdi. Tilliden til pengene skyldes nu, at vareejerne har tillid til at de vareværdier, pengene repræsenterer, ikke er fiktive værdier, - m.a.o. at borgerne har tillid til landets økonomi.

Hvis der kommer en „tillidskrise”, kan den emissionerende bank (Nationalbanken) til en vis grad indløse pengene til metal (en lille pro-

centdel af de i cirkulationen eksisterende pengeværdier er - også efter Bretton-Woods - konvertible til guld. F.eks. kan en nationalbank have en guldreserve, der værdimæssigt svarer til 10% af den pengeværdi, der cirkulerer). Men derudover består Nationalbankens reserver (de værdier pengene repræsenterer) af - udover udenlandsk valuta, der svarer til guld i denne udregning - pantebreve, veksler og lån i anden sikkerhed. Hvis borgerne mister tilliden til, at pengene repræsenterer den værdi, de er intenderede til at repræsentere, er dette finanspolitisk identisk med, at borgerne mister tilliden til, at det pantebrev, hvis dækning f. eks. er en maskinpark (pant i fixkapital) repræsenterer værdier; eller m.a.o.: at værdien af maskinerne reelt er helt anderledes og mindre end den værdimængde i pengeform, der cirkulerer i samfundet med „sikkerhed” i disse maskiner. Da den faktiske markedsværdi af fixkapital o.l., p.g.a. arbejdets stigende produktivkraft, vedvarende bliver mindre (f.eks. lå der i maskine x i 1950 10 værdi, men i 1960 kun 5 værdienheder), er finanskrisen derfor altid den store trussel for den moderne kapitalistiske markedskonometri.

Forståelsen af mekanismen omk. seddelemmission bliver lettere, hvis vi tager det følgende eksempel på sammenhængen mellem erhvervsliv, kredit, Nationalbankens pengeemission, kampen mellem lønarbejde og kapital og endelig inflation. Først må vi dog påpege, hvori en inflationær udvikling består:

Vi har i 1950

vareværdi (arbejdstimer) = 100.000 pengeværdi/mængde af cirkulerende kr. = 100.000 kr.

varemasse = 100.000 pris pr. vare = 1 kr.

Der sker en vækst i arbejdets produktivkraft ved samme antal arbejdstimer, og samtidigt fastholdes det gamle penges navn (pris i kr.) pr. vare gennem skabelse af flere penge (kr.) til at cirkulere de prisbestemte varer med. Vi får:

1960

vareværdi = 100.000 pengemængde = 200.000 kr.
varemasse = 200.000 pris pr. vare = 1 kr.

Men da den cirkulationsværdi pengene repræsenterer stadig er den samme, vil den enkelte kroners værdidækning være faldet til 1/2. Der er for marxisterne sket en inflationær udvikling, men for den keynesianske økonomi, der ser stort på pengenes reelle værdidækning (hvad enten dækningen er enheder af metalværdi eller cirkulationsværdi), er der intet sket, da prisen på varen er uforandret (234). For den klas-

sisk-liberalistiske borgerlige økonomi, der udregner pengenes værdi udfra den guldmasse, de repræsenterer, er der imidlertid - ganske som for marxisterne - sket en inflation.

Endelig har vi situationen med fuld beskæftigelse og også i keynesianske øjne inflationær udvikling, som vi kender den fra vesten siden midten af tresserne. Udgangspunktet er her det samme som før, nemlig at priserne fastholdes pr. vare - og at der emissioneres penge nok til at cirkulere varerne til disse priser -, men hertil kommer, at arbejdskraften p.g.a. fuld beskæftigelse vil hæve sin pris. Det gør den, og kapitalisterne slår denne prisvækst (evt. en yderligere prisvækst/omkostningsvækst) oven i varens gamle pris på 1 kr. F.eks. hæves prissummen pr. vare nu til 1.50 kr., - d.v.s. at der sker en absolut vækst i varens pengenaavn. Denne prisvækst var ikke mulig, hvis summen af kroner i seddelform var uændret fra før. I så tilfælde vil vareprisen vedblive at være på 1 kr., og samfundsøkonomisk er der blot sket det, at arbejderens lønningers andel af prissummerne er vokset.

Men det er en kendsgerning, at det **HAR VÆRET MULIGT** at hæve priserne af fabrik, og alligevel kan summen af cirkulationsmidler indløse disse priser. Da dette har været muligt, kan man reduktivt konkludere, at **STATEN HAR VÆRET REDE TIL AT UDSTEDE PENGE (FØRE INFLATIONSPOLITIK), I DEN GRAD KAPITALEN BEHØVER DET FOR AT KOMPENSERE OG OVERKOMPENSERE FOR VÆKSTEN I LØNNINGERNE.** Hvordan dette er muligt, - d.v.s. hvordan det sker, skal vi se senere. Da merværdimassen imidlertid ikke kan øges uden gennem de konstant stigende priser, vil kapitalisternes investeringslyst blive dæmpet betydeligt. Thi eksklusiv profitskabelse gennem prisstigninger er ikke i højere grad fremmende for akkumulationslysten, da man aldrig realiter kan vide, om varerne bliver indløst til de nye og højere priser. Tendensen vil gå i retning af stagnation i produktskabelsesprocessen, hvor profitterne nu skabes i stadig voksende grad ved samme produktmængdeskabelse (d.v.s. antal varer), som blot gennem prisstigninger bidrager til at ændre fordelingen af nyværdien. Denne situation, hvor det samme produktionsniveau gennem en inflationær udvikling overfører værdi fra arbejderklassen til kapitalisterne, er den såkaldte stagflation, - d.v.s. stagnerende produktionsniveau ved prisstigninger og inflationær udvikling. Logikken bag den såkaldte og herostratisk berømte stagflation er altså denne:

- den fulde beskæftigelse hindrer en absolut ekspansion af merværdimassen, der for en periode via intensivering o.a. kan opvejes af en vækst i den relative merværdi.
- disse grænser er historiske, og efter at de er nået, vil merværdimassen ikke kunne blive udvidet i produktionsprocessen.
- samtidigt vil arbejdskraften søge at hæve sin pris, og det synes den at gøre, i og med den opnår højere lønninger (nominallønninger).

-kapitalisterne vil søge at kompensere for væksten i prisen på varen arbejdskraft gennem et pristilslag til varen. Hvis kapitalisterne kun slår væksten i lønningerne oven i vareprisen, vil inflationsraten være identisk med vækstraten for arbejdernes nominalløn. Resultat: inflation, men ikke ændring i eksploitationsraten, da varepriser og arbejdskraftens pris stiger ens.

Herudover kan kapitalisterne søge at udhule arbejdslønnen, ved at hæve priserne mere end lønningerne nominelt stiger. Resultat: inflation med en inflationsrate, der er højere end væksten i nominallønnen. Effekten heraf er en vækst i eksploitationsraten. (Denne ekstraprofit er vel at mærke cirkulations- og finanspolitisk i sin oprindelse, og er ikke skabt i produktionsprocessen). Som tidligere nævnt skyldes inflationen i den stagflationære epoke i kapitalens akkumulationscyklus altså ikke, at arbejdernes løn vokser, men at kapitalen fastholder (evt. øger) udbytningssraten ved - takket være statens inflationspolitik - at hæve priserne vedvarende.

Hvordan inflationen virkeligt foregår - d.v.s. gennem hvilke mekanismer, man udsteder de flere penge, der er nødvendige for at cirkulere den voksende prissum -, skal vi herefter vende os til. Hvis vi som udgangspunkt tager en prissum på 1.000.000 kr., der ved fuld beskæftigelse repræsenterer en værdisum (cirkulationsværdi) på 1.000.000 værdienheder, og vi siger at der ikke sker en vækst i arbejdets produktivkraft (så at produktantallet pr. produktionsproces ikke stiger), vil man kunne tænke sig følgende udvikling.

Arbejdskraften hæver sin pris fra 500.000 kr. til 600.000 kr. Kapitalisten (alle kapitalister) kompenserer for dette ved at hæve varepriserne fra 1.000.000 kr. til f.eks. 1.200.000 kr. I forvejen var der selder nok til at cirkulere den gl. prissum på 1.000.000 kr., så cirkulationsmankoen bliver nu på 200.000 kr. Lad os abstrakt sige, at de varer, der repræsenterer de 200.000 kr., ejes af fire kapitalister A, B, C og D med 50.000 hver. A og B er kapitalister indenfor en produktionssektor og B og C indenfor en anden. For at genoptage produktionen har A behov for Cs varer, men han har ikke penge til at betale priserne med. Han udsteder derfor en veksel på kr. 50.000, som han overdrager til C, og derefter modtager han varerne af C. Vi kan nu se bort fra den situation, hvor en veksel direkte kan fungere som kreditpenge (235). C skal også købe varer (han har nu „solgt” sine), og fordi han ikke kan vente den tid (som oftest 6 mdr.) det varer, inden vekslen af A skal betales (indfries) med rede penge, går han i banken for at diskontere sin veksel. Det er værd at notere sig, at **VEKSLEN PÅ 50.000 kr. REPRÆSENTERER EN VÆRDI - NEMLIG DE VARER C OVERDROG TIL A-**, og at sikkerheden for vekslen altså er retten til at ekspropriere de af C producerede varer, der nu er i As besiddelse. I banken er der heller ikke penge, da alle penge i samfundet er gået til at cirkulere de

1.000.000 varepriser med. For at få penge til C låner banken derfor penge i Nationalbanken. Denne ligger ikke inde med rede penge - de er jo som nævnt allerede i cirkulationen -, og den emitterer (udsteder) derfor en pengesum på kr. 50.000 (vekslens pålydende), **MED SIKKERHED I BANKEN**, der låner pengene til C, og banken låner derefter C pengene **MED SIKKERHED I DE VAREVÆRDIER, DER NU ER I As BESIDDELSE**. Indirekte er Nationalbankens sikkerhed for sine nyemissionerede penge derfor As veksler. Disse penge er nu i Cs besiddelse. Han køber varer af B, der køber varer af D, der slutte- lig køber varer af A og dermed realiserer As varepriser. A har nu påny 50.000 kr. og med dem i hånden går han i banken og indfrier sin veksel. Pengene er nu, ganske som den værdi de repræsenterede (As fra C modtagne varer), gået ud af cirkulationen, - de vandrer fra banken tilbage til Nationalbanken og dermed i denne omgang ud af det økonomiske kredsløb.

Dette særlige eksempel er imidlertid yderst friktionsfrit, thi her kunne 50.000 nyemissionerede sedler cirkulere ialt $4 \times 50.000 = 200.000$ varepriser. Hvis nyemissionen skal være identisk med væksten i prissummen i samfundet, vil de samme penge ikke udføre alle de om- løb (mellem C/D, B/D, D/A og A/bank), som de gjorde her. I et så- dant tilfælde vil man tænke sig, at såvel A til C, som B til D, som D til A, som C til B udsteder veksler på hver 50.000 kr. Nyemissionen vil da være på ialt 200.000 kr., og sikkerheden vil være As, Bs, Cs og Ds vareværdier, der målt i priser er lig med 200.000 kr. Hvorvidt ny- emissionen bliver på 50.000 eller 200.000 afhænger af pengenes om- løbstid, men ændrer intet ved inflationsraten, da priserne i begge til- fælde er vokset i samme omfang. (Graden af pengenes omløbshastig- hed kan man iøvrigt erfaringsmæssigt fastlægge for en given periode.)

Dette er den almene logik i en inflationær bevægelse, og dermed er samtidigt angivet, at prisbestemmelsens genesis (højden af prisniveau- et) udgår fra enkeltkapitalerne og ikke umiddelbart fra samfundet. **Thi det er den enkeltkapitalsafledte prisfastsættelse, der i sidste in- stans er inflationens årsag.** For statslige finanspolitiske forholdsreg- ler er det imidlertid ikke ligegyldigt, på hvilken måde den inflations- frembringende kreditgivning administreres. Hilferding påviser i sin Fi- nanzkapital for Tysklands og Østrig-Ungarns vedkommende, at om- kring århundredeskiftet ændrer kreditgivningens form sig (236). Ind- til ca. 1900 skete seddelemmissionen på basis af faktisk fuldbyrdede køb og salg, der var formidlede over veksleudstedelse. Nationalban- kens rolle var her a posteriori i forhold til byttetransaktionen, i og med den blev konfronteret med en veksler, hvori prisstigningen allere- de var socialt kodificeret. Men vekslerkrediteringen ændrede fra Grun- derperiodens afslutning form, og det blev herefter bankerne, der kom

til at spille den afgørende rolle i transaktionerne. I vekselkrediterings-tilfældet udstedes penge, der anvendes socialt som **BETALINGSMIDDEL**, d.v.s. betaler for et allerede foretaget køb. Men nu ændres bankernes rolle derhen, at i takt med den stigende mistillid til vekslere (krakkene i krisen fra 72-73 viste empirisk, at vekslers sikkerhed ikke var uantastet, da mange af de vekseludstedende firmaer ganske enkelt ikke kunne indfri vekslen p.g.a. konkurs) bliver den kreditgivning, der er nødvendig for at en vareejer uden kontanter kan overtage en anden vareejers varer, til et bankanliggende. En forudsætning for at A i vores eksempel kan overtage Cs varer, er nu at han forinden har fået et lån på prissummen i sin bank. I sidste instans betyder dette, at A (formidlet over sin egen bank) henvender sig til Nationalbanken for at opnå et lån (læs: få Nationalbanken til at emissionere penge) for selv at kunne købe Cs varer. Her bliver pengeemissionen **IKKE LÆNGERE EN FØLGE, MEN EN FORUDSÆTNING FOR** indløsningen af varerne til deres af C (og de andre kapitalister i samme branche) fastsatte pris. Pengenes økonomiske bestemmelse ændres fra at være betalingsmiddel - penge, der anvendes til en senere betaling af forlængst brugte varer -, til at være kapital, d.v.s. penge der anvendes til køb af Pm og A, og hvis eksistens er en ultimativ forudsætning for dette køb. Funktionsgangen er ellers den samme som før, thi sikkerheden er de varer A modtager fra C (og som gennem byttet mellem A og C har fået sit sociale stempel); men det er ikke længere op til A alene, hvorvidt han vil købe varerne til den af C fastsatte pris. Hvorvidt inflationen skal foregå - samt evt. i hvilket omfang - er ikke længere op til de enkelte kapitalister, men afgøres for en stor del af Nationalbanken og dermed af regeringen (x). I inflationen såvel som i krisen er sammenhængen mellem økonomi og politik yderst snæver, og det er her, at staten - i langt højere grad end gennem anlæggelsen af almene produktionsbetingelser o.s.v. - bliver en direkte økonomisk potens.

Vi er nu ved noget væsentligt for forståelsen af de forskellige kapitalistiske staters finanspolitik, efter at disse stater endegyldigt er gået bort fra guldets. Thi hvis vi sagde, at priserne absolut og suverænt fastsattes af landets enkeltkapitalister, ville vi kunne tænke os flg. situation, at alle priser steg med 100% i forhold til tidligere. Hvis Danmark var en lukket økonomi ville der intet ske, bortset fra at lønningerne ville blive udhulet yderligere. Men Danmark er integreret i den kapitalistiske verdensøkonomi og derfor ikke helt fri i sine finanspolitiske aktiviteter (237). Hvis vi siger, at inden prisstigningerne kostede en

(x) Groft sagt: I første tilfælde blev pengene udstedt *efter* at varerne (via vekslere) var byttede socialt til deres priser. I andet tilfælde er den tilstrækkelige pengeudstedelse en *betingelse* - og dermed tidligt tidligere - for indløsningen af priserne.

dansk vare af kvalitet a 10 dkr., $1/2$ £ og f.eks. 5 DM, og vi ser bort fra alle andre lande på verdensmarkedet, får vi følgende udviklingstendens. Prisen på den danske vare stiger nu til 20 kr., og dermed vil det faktiske bytteforhold mellem de nationale valutaer være ændret (ikke kursen) fra 10 dkr.: $1/2$ £ : 5 DM til nu 20: $1/2$: 5. For så vidt ville der ikke være sket noget radikalt, hvis blot kurserne på valuta var flydende. Thi hvis vi f.eks. siger, at Danmark året før havde lånt 10.000 i England (som da repræsenterede 200.000 kr.), skal vi efter det nu givne forhold tilbagebetale 2×200.000 kr. i stedet for 200.000 kr. Men kurserne på valuta er ikke flydende (undtagen særlige dispensationer), men fastlagte i henhold til et internationalt valutamarbejde (238). Den måde hvorpå man udregner kurserne, som de forskellige nationale valutaers forhold til hinanden, er gennem deres indbyrdes udbud og efterspørgsel (239). Det vil sige, at Danmark - med mindre regeringen ændrer kursen ved at devaluere - tjener på de lån vi har optaget i udlandet, da England i vort eksempel kun får 200.000 kr., skønt disse 200.000 ikke længere har en købekraft, der tidligere svarede til 10.000 £.

For det danske erhvervsliv betyder inflationen derimod, at eksporten lammes, thi da det engelske prisniveau er stabilt - og kurserne uændrede fra før -, vil den samme vare koste $1/2$ £ i England og 1 £ i Danmark. De danske varer er dermed blevet dyrere målt i international valuta (hvor dollar ellers er måleenhed). Dette misforhold mellem den danske kroners faktiske købekraft efter prisstigningerne på hjemmemarkedet og den stadigt fastfrosne internationale kurs, ændres dog med tiden. Valutapolitisk betyder den skitserede udvikling, at dansk industri vil købe varer i England, thi den gl. kurs - $10: 1/2 = 20: 1$ - bevirker, at varer, der er steget til 20 kr. på hjemmemarkedet, kun koster 10 kr. ($1/2$ £) på det engelske marked. Dermed vokser importen enormt, hvorimod eksporten stagnerer - ja endog falder. Men når dansk industri køber varer i England, skal betalingen til de engelske kapitalister ske i £, og dette betyder, at der kommer et stort udbud af dansk valuta, der vil købe engelsk valuta. For kurserne betyder denne udvikling, at et stort udbud af dkr. modsvares af et tilsvarende behov for £. I dette tilfælde ændres kursen således, at £ bliver tilsvarende dyrere end tidligere, d.v.s. prisen på £ stiger fra 20 til 40 kr. Herefter er den danske stat i henhold til de internationale bestemmelser tvunget til at devaluere, hvilket blot er den finanspolitiske knæsatning af den faktiske udvikling: at den danske inflation er hurtigere end den engelske (240). Denne devaluering vil igen hjælpe på eksporten og skade importen, men med mindre regeringen finanspolitisk søger at dæmme op for inflationen, vil misforholdet mellem købekraft og kurs snart blive reetableret.

Nu kan man bedre forstå Nationalbanken - som nationalkapitalens clearingscentral - interesse i, gennem pengeemissionen at styre priserens udvikling. Muligheden for styring af prisudviklingen i en kapitalistisk stat, der ikke har guldbinding, ligger i kapitalkreditens rolle; d.v.s. i at pengeemission (banklån) er en forudsætning for og ikke en følge af varenes realisering til deres fulde priser. Det centrale middel i den politiske styring af økonomien via Nationalbanken er **DISKONTOEN**, der som den eneste rente i kapitalismen er politisk og ikke økonomisk bestemt.

Diskontoen er den rente, som Nationalbanken kræver for at låne penge ud til de normale banker (d.v.s. tager for at emissionere sedler), og hvis staten (formelt Nationalbankdirektøren) hæver diskontoen, blokerer man for bankernes pengeudlån og dermed i videre forstand for indløsningen af varerne til de af kapitalisterne fastsatte priser (241). Diskontoens finanspolitiske betydning er at „dæmpe prisniveauet” (x) eller m.a.o. at sænke inflationsraten; det omvendte vil selvfølgelig være tilfældet, hvis Nationalbanken sænker diskontosatsen. Som sådan er diskontoen et yderst vigtigt middel til at styre en inflation, men som alt andet i den kapitalistiske økonomi indeholder diskontoen (og finanspolitikken i videre forstand) interne modsigelser, som den blot kan akkumulere, men aldrig løse indenfor rammerne af en kapitalistisk økonomi.

Hvis der træffes en politisk beslutning om at bremse en stigende inflation ved at hæve diskontoen, har dette finansielle indgreb følgende konsekvenser:

- penge som **betalingsmiddel** bliver knappe i samfundet. For enkeltkapitalerne betyder det, at der bliver mangel på penge til at indfri de vekselbidsige kreditter kapitalisterne imellem med. Den ene kapitalist kan ikke få hvad den anden skylder ham, og da ingen af dem derfor har penge til at fortsætte produktionen med, vil følgen blive krise (produktionsstop) og arbejdsløshed. Dette viser sig først ved, at for at indfri sine skyldfordringer bliver de forgældede kapitalister nødt til at sælge - ligegyldigt til hvilke priser. Dermed rasler prisniveauet ned og sammen med det profitterne; produktionen bliver urentabel og krakkene og arbejdsløsheden følger umiddelbart efter. Diskontohævelsen har tjent sit formål: at sænke prisniveauet, men kuren slog patienten ihjel.

- en hævet diskontosats vil også føre til låntagning i udlandet, som nu billiggøres relativt i forhold til den høje danske rente. Dermed falder profitmassen, thi en del af de skabte profitter skal efter at være

(x) En vækst i diskontoen betyder, at renten på lånekapital og renten på vekslere stiger. Dermed bliver det „dyrere” for A i vores eksempel at „købe” (enten via lån ell. vekseludstedelse) Cs varer til den af C fastsatte pris.

skabt i Danmark reeksporteres til udlandet som rente på de der optagne lån (242).

- Det høje renteniveau vil medføre, at dansk kapital og den danske politik kommer under stigende pres fra udlandet. Thi dels vil danske kapitaler låne i udlandet, og dels vil udenlandsk pengekapital flyde til Nationalbanken, p.g.a. de høje renter som pengekapital kan realisere i Danmark. Denne tilflydte udenlandske kapital kommer imidlertid ikke erhvervslivet til gode, thi rentesatsen på lån er stadig så høj, at det er profitabelt for de danske kapitaler at låne i udlandet til en lavere rente end låne den kapital i Nationalbanken, som udlandet i form af pengekapital har eksporteret til Danmark.

I det valutariske samarbejde vil udlandet nu lægge pres på Danmark, for at få Hoffmeyer og Nationalbanken til at fortsætte den restriktive finans- og antiinflationspolitik. Thi hvis diskontoen sænkes, stiger priserne, og i det lange løb vil den danske krone blive devalueret. Dermed vil de renteindtægter udlandet henter i Danmark falde i værdi og indirekte skade lånyderne. Dette pres gennemføres under former som bl.a. at „OECD mister tilliden til den danske krone og finanspolitik“, „Danmarks stilling i Verdensbanken er forværret“ o.s.v. (243).

- endelig og vigtigst af alt: arbejdskraften vil stadig søge at hæve sin pris, og ved et diskontopolitisk fastlåst prisniveau kan kapitalisterne ikke kompensere for lønstigninger ved at hæve prisniveauet.

Hvis Nationalbanken alligevel på trods af udenlandsk pres - men under indtryk af den kommende krise - sænker diskontoen (pumper penge ud i cirkulationen), vil følgerne blot være de samme som før: de stigende priser fører til voksende import og krak i eksportindustrien. Kursen falder og inflationen fortsætter, og såvel hjemmemarkeds- som eksportindustri mister deres konkurrenceevne i forhold til udlandet. Så krisen kommer alligevel, men nu ikke af mangel på købekraft, men fordi pengene anvendes til at realisere udenlandske varer med i et stigende omfang.

Inflationen er derfor som alle andre statsindgreb et middel, der blot temporært kan udskyde krisen ved at trykke arbejdskraftens pris. Den profit produktionslivet for en periode vinder, ved at hæve m på bekostning af v, elimineres i det lange løb af den stigende import og faldende eksport. (Den empiriske fremtrædelsesform herfor er den negative handels- og betalingsbalance (244)). Hvis inflationsraten i alle kapitalistiske lande kunne blive ens, ville inflationen være virksom som middel til skabelse af profit, indtil selve den historiske grænse for generel trykning af arbejdslønnen var nået. På dette tidspunkt ville heller ikke inflationen kunne udvide merværdimassen. Men den ulige udvikling i de nationale inflationsrater bevirker længe inden da, at det ene efter det andet af de kapitalistiske lande må frafalde sin inflationspolitik og i stedet forberede sig på den kommende krise. Som et middel i kampen

mellem lønarbejde og kapital har inflationen ganske som indkomstpoltikken blot en akkumulationsforlængende virkning, men kan aldrig ophæve akkumulationsprocessens nødvendige resultat: overakkumulationen af kapital og den dermed forbundne krise.

VIII. 3. Staten og det „effektive behov”. -

„Den fejrede optimisme i den traditionelle økonomiske teori, der har bevirket, at man betragter økonomer som Candide'er, der i og med de har forladt denne verden for at dyrke deres haver lærer os, at alt ordner sig til det bedste i den bedste af alle tænkelige verdener, under forudsætning af at vi vil lade den være i fred, kan for mig at se også spores til den kendsgerning, at de har undladt at tage hensyn til den hæmsko for prosperitet, der udgøres af en mangel på effektivt behov. Thi der ville selvfølgelig være en naturlig tendens henimod den optimale beskæftigelse af ressourcerne i et samfund, der fungerede efter de klassiske postulater (at udbudet skaber sit eget behov O.M.). Det kan godt være, at den klassiske teori repræsenterer den måde, vi ønsker vores økonomi skal opføre sig på. Men at antage at den faktisk gør det, er at antage vores vanskeligheder bort.” (245) Med disse ord startede John Maynard Keynes sit felttog mod den klassiske borgerlige økonomi, og fremhævede at det ikke uden videre er nogen naturlov, at produktionen skaber sit eget behov. For Keynes er kapitalismen kun mulig, såfremt produktionen kan absorberes af et tilsvarende konsum, og størrelsen af dette konsum er absolut ikke uafhængig af det, Keynes kalder „lysten” til at forbruge (246). Thi hvis den for Keynes rent subjektive faktor - forbrugstrangen (propensity to consume) - falder, ja så vil det effektive behov (totaliteten af behov) falde tilsvarende. For Keynes sætter det effektive behov sig sammen af to kategorier: behovet for produktionsfaktorer og behovet for konsumgoder (248). Da konsumgoderne (levnedsmidler) i overvejende grad konsumeres af arbejderne, er det nødvendigt og ønskeligt med fuld beskæftigelse, således at dette konsum kan være så stort som muligt. Og da behovet for produktionsfaktorer for den største dels vedkommende udgøres af kapitalen, er det for væksten af dette behov nødvendigt, at profitraten, eller det Keynes kalder „income of the entrepreneur” er voksende. Her er det netop Keynes' indvending imod Candiderne i den klassiske økonomi, at de ikke ser, at kapitalisternes trang til at konsumere vil være mindre, jo større lønandelen er, og omvendt vil størrelsen af konsumet af fødevarer være faldende i takt med væksten i investeringer - der jo er tegn på højere profitter og dermed kategorialt sagt et fald i lønningernes andel. De nævnte indvendinger gælder kun for en situation med fuld beskæftigelse (249), men her er Keynes' pointe for så vidt også rigtig for en kapitalistisk økonomi. Thi hvis

lønningerne vokser, må „income of the entrepreneur” falde, og det vil lede til et faldende hang til forbrug (investering) fra kapitalisternes side. Følgen heraf vil være arbejdsløshed og krise og både som årsag hertil og som følge heraf: en nedgang i det effektive behov (250).

Keynes reflekterer her, at under en situation med fuld beskæftigelse vil behovet for den produktive kapitalens bestanddele (produktionsmidler og arbejdskraft) kun være konstant (evt. stigende), såfremt den relative andel af det effektive behov, som udgøres af lønningerne, er faldende. Dette kan man som marxist ikke være uenig med ham i, og Keynes middel mod faldet i kapitalisternes (produktive) konsum må også for en vis tid anses for effektivt. Dette middel er inflationen (251). At inflation foretrækkes frem for f.eks. indkomstpoltik hos Keynes, sker som Mattick siger ud fra rent politiske overvejelser; Keynes empiriske udgangspunkt var, at arbejderne i langt højere grad reagerede radikalt på et fald i nominallønnen end på et fald i reallønnen, og derfor var inflation at foretrække frem for indkomstpoltik, da man opnåede den samme effekt med mindre åbenlyst repressive midler (252).

Hvis der imidlertid på trods af inflationen skulle kommen en nedgang i det effektive behov, er det statens opgave at gribe ind i det økonomiske liv, for dermed at forhindre at afsætningspuklen skal udvikle sig i retning af en krise. Man kan her tænke sig to væsentligt forskellige årsager til en overproduktion eller - hvad der er det samme - en mangel på effektivt behov. Dels kan tilfældet være en regional overproduktion af en bestemt art af varer, f.eks. mursten, der skyldes at for meget kapital i forhold til det samfundsmæssige behov er blevet etableret i teglværksindustrien. Denne varemængde befinder sig nu i cirkulationssfæren, og såfremt den ikke bliver afsat, bliver følgen et katastrofalt fald i teglindustriens profiler, deraf følger et produktionsstop i denne branche, og det har til følge:

- arbejdsløshed, og deraf faldende behov for føde- og andre levnedsmidler,

- samt nedgang i behovet for produktionsmidler (tegløvnene o.s.v.) og lignende.

Såvel arbejdsløsheden som faldet i behovet for produktionsmidler bevirker et absolut fald i det effektive behov, og dermed vil den regionale overproduktion bevirke, at krisen bliver almengjort, da hverken produktionsmiddelindustrien eller fødevareindustrien nu kan afsætte deres udbud af varer.

Staten kan nu gribe ind med sine finanspolitiske midler, og gøre et af to. Først skal staten opkræve skatter, der, som vi tidligere har set, **umiddelbart** rammer kapitalens profitmasse. Lad os sige at staten beskærer den samlede kapitalens profitmasse med 100.000 kr. For at opsluge de overskydende mursten kan staten nu igangsætte offentligt

byggeri og opkøbe de overproducerende mursten, der repræsenterer en pris af 100.000 kr. Eller staten kan udbetale skatterne til teglindustrien som eksportstøtte, således at varerne kan afsættes på verdensmarkedet, hvor de tidligere var for dyre. Hvis vi siger at verdensmarkedsprisen på den specifikke mængde mursten vi beskæftiger os med er 50.000 kr., vil staten fra den samlede kapital opkræve 50.000 kr. i skatter og tildele denne sum til teglværkerne, der nu kan nedbringe markedsprisen fra 100.000 til 50.000 kr. og alligevel - fordi de direkte får 50.000 kr. 'foræret' af den samlede kapital via staten - realisere en profit, fordi den effektive salgspris er lig med 100.000 kr. Statens rolle er her at **OMFORDELE PROFITTERNE OG MERVÆRDIEN**, idet den opkræver skatter fra de kapitaler, der realiserer flotte profitter, og tildeler denne merværdimasse til den kriseramte kapital ved enten støtteopkøb eller subsidier til prisreduktion. I denne funktion kan man sige, at staten udligner profitraterne, og den skulle derfor tilsyneladende have en positiv betydning for økonomien. Men da den kapital, der var etableret i teglindustrien, oprindeligt var overakkumuleret, da dens udbud var for stort i forhold til det samfundsmæssige behov, og derfor p.g.a. det prisfald den skulle have gennemlevet skulle have sin profitrate beskåret i en sådan grad, at den ville flygte til andre produktionssfærer, forværrer statsindgrebet blot situationen. Thi det behov der konstituerer sig på markedet via den liberalistiske laissez-faire mekanisme, er det egentlige samfundsmæssige behov, og i forhold til dette er statens behov et overflødigt, extra-samfundsmæssigt behov. For teglindustrien er det imidlertid ligegyldigt, om der indenfor dens branche er tale om en overakkumulation og overproduktion i forhold til det egentlige samfundsmæssige behov. Så længe teglværkerne realiserer en passende profit, og det gør de så længe de så nogenlunde nogenlunde realiserer varerne til deres pris, vil de blive ved med at producere til disse priser. Derfor vil resultatet nu i næste omgang være det, at teglværkerne på ny kaster en overproduceret mængde mursten ud på markedet, og denne mængde kræver et behov. Staten må på ny gribe ind på samme måde, men blot er den overproducerede mængde nu større end før; thi da teglværkerne realiserede deres varer til prisen og dermed skabte sig en høj profit, vil de iflg. værdiøgningsimperativet blot akkumulere yderligere. Den udvidede produktion terminerer i en yderligere overproduktion o.s.v. Den disproportionalitet, der er kommet imellem de forskellige produktionssfærer, øges derfor blot af, at staten griber ind for at udligne profitterne, og i det lange løb fører denne udvikling over i den krise, som det netop var intentionen at afværge gennem det statslige indgreb. Indirekte bidrager dette statsindgreb også til at styrke en igangværende inflation, thi såfremt staten ikke havde realiseret murstenene til deres priser, ville en prisreduktion for teglvarerne ha-

ve været nødvendig, - og dermed ville den almene inflationsrate være blevet retarderet.

I tilfælde af en faktisk overakkumulation af kapital for den samlede kapital, og en deraf følgende overproduktion af varer, er statens muligheder for at skabe eller formidle det effektive behov også begrænsede. Da overakkumulationen jo skyldes, at den merværdimasse kapitalen producerer er for lille, og dermed også profitterne for små, vil en inflationær finanspolitik være en midlertidig løsning på dette problem. Som vi så, vil en hastig inflation dog blot føre til nedgang i eksporten (og dermed krise i eksporterhvervene) og vækst i importen (og deraf følgende krise i de erhverv, der producerer for hjemmemarkedet). En ekspansion af merværdimassen gennem inflation (og dermed også en vækst i det effektive behov, da akkumulationen jo ikke går i stå før merværdimassen ikke kan udvides) fører blot til en overproduktionskrise for såvel eksport- som hjemmemarkedsindustrien. Thi den udvidelse af behovet, der skabes gennem en inflationsbestemt vækst i merværdien, er ikke et behov der indløser den nationale industris produkter, men som derimod indløser udenlandsk industris produkter. Importrestriktioner er ikke nogen løsning thi udlandet vil da gøre det samme og dermed totalt lamme den danske eksportindustri og ad den vej udløse krisen.

Staten kan evt. skabe det effektive behov ved gennem skatteopkrævning at få de værdier til rådighed, der er nødvendige for at opkøbe den overakkumulerede kapitalers produkter. Men da skatterne umiddelbart udgør et fradrag fra profitmassen, vil man blot beskære profitten og i videre forstand akkumulationen i samme grad. Kategorialt svarer en udvidelse af behovet via skatterne til, at kapitalisterne selv udvidede deres uproduktive, individuelle konsum. Selvom det ville blive en mærkelig form for kapitalisme, der ville være resultatet, i og med produktionens formål blev en udvidelse af konsumet og ikke af akkumulationen, ville en sådan situation heller ikke varigt løse den samlede kapitalers overakkumulationsproblem. Thi den fulde beskæftigelse vil vedvare (den er jo rationaliteten bag statens effektive behov), og dermed vil lønningerne vokse; da voksende lønninger betyder mindre merværdi og dermed faldende profitter, må kapitalen føre en inflationær finanspolitik. Og dermed vil de ovenfor skitserede problemer følge oven i den 'foræring' af merværdi, som kapitalen giver staten gennem skatterne. Selvom statens uproduktive udgifter klippede profitmassen i en sådan grad, at akkumulationsraten stagnerede (økonomisk stagnation/stagnerende vækstrate i borgerlig økonomi), ville den samme produktionsstørrelse - der jo er identisk med stagnerende vækstrate - (nu er der tale om simpel og ikke udvidet reproduktion) føre med sig, at den samlede arbejdskraft nu som før er beskæftiget. Dermed vil lønkravene følge og dermed inflationen, - og møllen maler på-

ny problemerne for en kapitalistisk økonomi i krise.

Som Mattick rigtigt siger, er det kun deficitfinansieret (d.v.s. finansieret via låntagning) statslig konsum, der for længere tid kan hjælpe en overakkumuleret kapitalisme. Hvis produktionen som sådan - d.v.s. den samlede kapital - er i klemme, og ikke blot en enkelt sektor, kan offentlige udgifter via statskatter intet hjælpe. I en sådan almen krisesituation hjælper kun låntagning i udlandet. (Låntagning i indlandet begrænser jo det indlandske konsums eventuelle størrelse tilsvarende, og er derfor ikke nogen heldig løsning). (253)

Deficitfinansiering er imidlertid en vanskelig vej at vælge for den respektive nation, thi såfremt man låner i udlandet for at realisere indenlandske varer til deres priser, svarer dette blot til, at udlandet køber de (danske) varer til deres inflationsbetemmende og -bestemte pris. Dermed pustes prisniveauet vedvarende op, med de følger dette har. Det høje prisniveau bevirker, at de enkeltkapitaler, hvis varer blev realiseret til priserne af staten takket være det udenlandske statslån, nu også køber deres rå- og hjælpestoffer samt maskiner i udlandet, hvor prisniveauet er lavere. Effekten er den samme som før, og takket være udlandslån er dele af den danske industri sat i stand til at akkumulere videre, og de gennemfører denne produktionsudvidelse ved at opkøbe deres produktionsmidler i udlandet. Effekt: dårlig låne- og handelsbalance for Danmark. Samtidigt er den inflationsnære tendens blot yderligere forstærket.

Året efter skal landet svare renter af lånet, og såfremt man fra regeringens side skaffer sig de nødvendige midler over skatterne, begrænser man derved blot det indenlandske effektive behov ved at eksportere en del heraf til udlandet. Den anden - og hyppigst anvendte mulighed, er at låne til at betale renter på lån. Dermed forstærkes udviklingen blot yderligere. De statsindkøb, der er finansierede gennem låntagning i udlandet, skal imidlertid også konsumeres. Dette kræver en stadig stigende ekspansion af offentlige arbejder - for at tage det gl. eksempel skal de statsligt indkøbte mursten anvendes til noget, og det betyder en udvidelse af offentlige byggeanlæg. Jo mere arbejde der engageres i den statslige sektor på uproduktiv måde, jo mindre bliver der i den produktive sektor: „Hvis denne tendens vedvarer, må der komme et tidspunkt, hvor den ikke-profitable sektor dominerer i forhold til den profitable og dermed truer den sidstes eksistens. Der må altså være en grænse for ekspansionen af den ikke-profitable del af økonomien. Når denne grænse er nået, må deficitfinansiering og statslig iværksat produktion som midler imod de sociale følger af en synkende akkumulationsrate ophøre. Den keynesianske løsning viser sig som en skinløsning.” (254) Mattick sammenfatter i sin „Marx und Keynes” om de finanspolitiske midler staten har i tilfælde af overakkumulationsvanskeligheder: „Der findes

ikke nogen monetære forholdsregler, der kan bringe kapitalen ud af denne prekære situation, der er forårsaget af en utilstrækkelig kapitaldannelse. Handelsbalanceunderskuddet er i virkeligheden åbenbart en deficit i kapitalproduktionen.” (255)

Ingen af de finanspolitiske midler kan derfor i det lange løb udvirke, at et kapitalistisk samfund vil være i stand til at unddrage sig krisen. I det øjeblik den fulde beskæftigelse er opnået, vil tendensen overimod krisen begynde at melde sig, og fra det moment den relative merværdis produktion også har udtømt sine muligheder, vil profitskabelsen i selve produktionsprocessen ophøre med at udvide sig.

Lenin taler i sin pjece om Imperialismen som kapitalismens højeste stadium om kapitalismens ,tendens til dovenskab’ (256), der er et historisk stadium i kapitalismens historie, som ikke kan overvindes. Omkring 1900 er profitmulighederne i de metropolitiske kapitalcentre i Vesten stort set udtømte iflg. Lenin, og de gamle industrilande vil i det store og hele gå over til simpel reproduktion hjemme for dermed at leve af de profitter, der via kapitaleksport og imperialismen skabes i udviklingslandene. Tendensen vil gå i retning af stagnerende produktion i metropolerne og tilsvarende stigende eksploitation af arbejdskraften i udviklingslandene.

En sådan beskrivelse af kapitalismen er forkert i den udformning som Lenin giver den. For Lenin er dovenskaben en absolut historisk fase, der ikke kan overvindes af den vestlige ,gamle’ kapitalisme, men som nødvendigvis må vare ved indtil revolutionen kommer. Lenin, der ellers i andre sammenhænge indser, at der ikke findes situationer, hvor alle muligheder er udtømte, overser her at også dovenskaben er konjunkturtelt og ikke historisk bestemt. Tendensen til dovenskab må ikke nødvendigvis ophæves af socialismen, men kan ophæves af den krise, der påny skaber de værdimæssige forudsætninger for en prosperitetsfase og dermed en dynamisk udvikling af den samfundsmæssige produktion.

Under en konjunkturtel synsvinkel er der imidlertid noget rigtigt i Lenins lære om kapitalismens dovenskabstendens. I prosperitetens sene efterår, hvor profitterne og merværdien ikke længere kan øges i selve produktionsprocessen, går den kapitalistiske produktionsproces i stå. Da profitterne ikke længere kan skabes i nævneværdig grad ved en udvidelse af produktionen, går den kapitalistiske produktionsmåde over til simpel reproduktion, for til gengæld **AT SKABE SIG PROFITTER AF FINANSPOLITISK OPRINDELSE** gennem inflation og deficitfinansiering. Dovenskaben er her udpræget, i og med profitskabelsen bliver et finanspolitisk-cirkulationsmæssigt problem og for en periode kan trives sammen med en stagnerende materiel produktion.

Sin absolutte grænse har inflationspolitikken i arbejdslønninger-

nes absolutte minimum, sin relative grænse har inflationspolitikken i den uligemæssige udvikling i de forskellige nationale inflationsrater. Thi såfremt inflationen er hurtigere i et land end et andet, vil den profit, der skabes via inflationen, ikke blive anvendt til at op-suge varerne på hjemmemarkedet, men i stedet anvendt til at realisere udenlandske vareværdier. For den individuelle nationalkapital betyder dette som nævnt at krisen kommer, men ikke som følge af et keynesiansk befrygtet manglende købedygtigt behov, men fordi det købedygtige behov ikke realiserer de værdier, der er skabt af den nationale kapital.

Stagflationen er altså blot en særlig fase i kapitalens akkumulationsproces, efter at pengene har emaniceret sig fra metalbindingen; som sådan har stagflationen også en fælles skæbne med andre faser indenfor en akkumulationscyklus - den kan kun udskyde og opholde, men aldrig ophæve krisen. Altvater udtrykker det på den følgende måde: „Stagnationen er en særegen historisk fremtrædelsesform for krisen, der ikke følges af noget opsving for kapitalen. Dermed udtrykker den en tilstand i økonomien, der er kendetegnet af at krisens rensende funktion endnu ikke har fundet sted.” (257)

IX. ANSKUELIGHEDSMATERIALE TIL BORGERLIGT KRISEMANAGEMENT: NÆRLÆSNING AF PP II.

I den perspektivplan II, der udkom i december 1973, og som angiver de mulige perspektiver for den danske økonomi i årene op til 1985, er udgangspunktet en erkendelse af egen uformåenhed og dermed eksplicit en anerkendelse af det umulige i effektivt at føre en økonomisk politik i det kapitalistiske samfund, der for længere perioder skulle være i stand til at ophæve kapitalismens immanente kriser. For gruppen omkring PP II er det en principiel mulighed at foretage en økonomisk styring af kapitalismen, men dette kræver som ultimativ betingelse en ophævelse af den liberalistiske markedsmekanismes hidtige rolle som regulator af den kapitalistiske økonomi. (PP II s. 632). Markedsmekanismen, hvor det eksklusivt er profitmekanismen der styrer kapitalanlæggene i produktionen, på den vis at kapitalen søger derhen, hvor profitterne er høje, erkendes af forfatterne til PP II som irrationel såfremt man ønsker langvarigt at styre økonomien: „Markedskræfterne har den begrænsning, at de registrerer den hidtige udvikling og den aktuelle situation, (.....) men de er stort set til ringe nytte ved planlægning på langt sigt.” (ibid. s. 42) Ganske som de marxistiske økonomer erkender spydspidsen af borgerlig økonomi i Danmark, at i og med den sociale produktion og reproduktion ledes af værdiloven og markedsloven, er en a prio-

risk produktionsfornuft en umulighed; en umulighed, der i sidste instans bundet i modsætningen mellem arbejdets konkret-private og alment-sociale bestemmelse i det vareproducerende samfund.

Det rationelle ville derfor være etableringen af en centralt styret statskapitalisme, hvor fordelingen af det samfundsmæssige arbejde ikke længere fulgte markeds- og prisloven, men fulgte en højere, centraliseret fornuft. Her bliver kapitalismens egen ideologi - liberalismen og erhvervslivets uafhængighed i forhold til statens styring - imidlertid en momentan hæmsko for den borgerlige krisestyring. „For en overskuelig (sic.) fremtid tegner der sig ikke nogen mulighed for at erstatte markedsmekanismen med overordnet planlægning vedrørende virksomhedernes investeringer, produktionsplaner og afsætningsplaner.” (ibid. s. 41) Hele PP II er derfor præget af den progressive kapitals vedvarende lamentering over de ideologiske mekanismer, der såvel er inhærente i kapitalismen, somde samtidigt udgør en hindring for en effektiv styring af denne kapitalisme. Perspektivplanen er gennemsyret af det ‚moderne‘ erhvervslivs modvilje overfor den gammelkonservative, politiske indstilling, der ser ‚socialisme‘ i ethvert statsindgreb, der skal tjene til at styre økonomien, og som indirekte er med til at fremskynde kapitalismens kriser. For den øjeblikkelige situation må man affinde sig med de ideologiske blokeringer for en central styring af økonomien, men for en længere fremtid anser gruppen omkring PP II statsstyring for en objektiv nødvendighed. „Det bliver dog nok under alle omstændigheder indenfor en overskuelig (sic.) fremtid påkrævet at igangsætte en række modforholdsregler, bl.a. i form af større og mere **KONSEKVENTE BEGRÆNSNINGER I FORBRUGERNES OG VIRKSOMHEDERNES DISPOSITIONSFRIHED.**” (ibid. s. 125, fremh. af O.M.)

Bortset fra et plædoyer for statskapitalismen er det væsentligste mål for ekspertgruppen dog en afklaring af, hvorledes man under **BIBEHOLDELSEN AF DEN FULDE BESKÆFTIGELSE** ser sig i stand til at rette op på betalingsbalance og handelsbalance for dermed at undgå at det indenlandske effektive behov kanaliseres ud af landet gennem en øget import af udenlandske varer. „Opgaven med at fastholde en ubrudt stærk økonomisk vækst gennem hele perioden 1972-1977, vil givetvis stille et meget stort krav til den økonomiske-politiske styring af den indlandske efterspørgsel, hvis der samtidigt skal ske en opretning af betalingsbalancen. Støre, men ikke urealistiske krav, i den forstand, at der ved fortsat fuld beskæftigelse er mulighed for, at et kraftigt omsving i betalingsbalancen lader sig forene med en forbrugsstigning, der ikke er urealistisk lav. Kan den stærke vækst derimod ikke fastholdes gennem en væsentlig del af perioden, skifter forudsætningerne

udlandet ./ gæld til udlandet) er endnu værre, - i 1960 havde vi en nettogæld på 1 milliard kr., i 1970 på 12 milliarder kr. og i slutningen af 1970 på snart 15 milliarder. (jf. Stat. Tiårs-oversigt s. 47 og Statistisk Årbog 73 s. 249).

(245) Keynes, op.cit. s. 33.

(246) ibid. s. 89 ff.

(247) Bortfaldet.

(248) ibid. Book III s. 89-133. Keynes „hang til forbrug” er udelukkende en psykologisering af den marxske lov om, at profittens størrelse er afgørende for det produktive konsum.

(249) Jf. Keynes appendiks mod Pigou, ibid. s. 272 ff.

(250) Dette hænger sammen med „kapitalens grænseefficiens” som Keynes kalder forholdet mellem akkumulation og profitafkast.

(251) ibid. s. 301.

(252) Dette iflg. Mattick: Marx und Keynes, s. 15.

(253) ibid. s. 162 ff.

(254) ibid. s. 175.

(255) ibid. s. 233.

(256) Lenin, op.cit. s. 260 ff.

(257) Altvater: Zu einigen Problemen ... s. 30 f.

(258) Mattick: Marx und Keynes ... s. 143.

(259) Mandel, op.cit. s. 430 f.

(260) Semmler/Hoffmann, artik. cit. s. 27 f.

(261) Brinch, op.cit. s. 65.

(262) SOFI-kollektiv: Am Beispiel der Septemberstreiks ... (EVA).

(263) ibid. s. 49 ff.

(264) ibid. s. 54 f.

(265) ibid. s. 56.

(266) ibid. s. 57.

(267) jf. SOFI: Am Beispiel ... , s. 106 og passim.

CLIO

Forlaget CLIO er oprettet med det formål at udgive kilder til og studier i Danmarks økonomiske og sociale historie. For at holde prisen på et rimeligt niveau vil der blive sparet på bøgernes mere luksuriøse udstyr. De vil blive udgivet som paperbacks.

Forlaget vil foreløbig udgive 2 serier:

- 1) Kilder til Danmarks økonomiske og sociale historie
- 2) Studier i Danmarks økonomiske og sociale historie

I første serie genoptrykkes enkelte betydende personers eller gruppers samlede evt. udvalgte skrifter, tidskrifter og statistiske publikationer. Ligeledes kildesamlinger omkring væsentlige emner.

I den anden serie er det tanken at genoptrykke ældre væsentlige studier, og forsøge at få trykt nogle af de afløsningsopgaver og specialer fra universiteterne, som nu ligger og samler støv.

Forslag til udgivelser er velkomne.

Forlagets udgivelser kan købes i alternativboglader og bogcafeer. I København f. eks. hos DEMOS og KURASJE, og i Odense i BOGLADEN i Skt. Knuds Kirkestræde. Boglader og bogcafeer over resten af landet vil også blive tilbudt at få udgivelserne i kommission. Ligeledes kan man købe udgivelserne direkte fra forlaget ved henvendelse til dette.

Forlaget CLIO
Sterrebyvej 37
5762 Vester Skerninge

**UFFE ØSTERGÅRD (red.)
DEN MATERIALISTISKE HISTORIEOPFATTELSE
I DANMARK FØR 1945, bind I.**

Denne antologi er den første i en række på tre tekstsamlinger med eksempler på den materialistiske historieopfattelses status i Danmark 1884-ca. 1945. I dette bind vises hvorledes den marx'ske teori blev introduceret og diskuteret i socialdemokratiet i perioden før 1. verdenskrig, koncentreret om de fire teoretikere P. Knudsen, Gerson Trier, Nic. Petersen og Gustav Bang. Det følgende bind vil fortsætte behandlingen af Gustav Bang og føre udviklingen op til midt i 1920'erne, mens bind III vil dække tiden op til arbejderklassens nederlag efter modstandskampens afslutning 1945-46. Det er forfatterens tese at der i det meste af den behandlede periode har eksisteret marxistisk, samfundsvidenskabelig teori på et ret højt niveau, også i socialdemokratiet, men at denne teori ikke er blevet anvendt til egentlige samfundsanalyser med indflydelse på den „praktiske politik”. Denne totale adskillelse mellem teori og praksis er udtryk for den grundlæggende svaghed i den danske arbejderbevægelse, reformismen.
Indledning ved Uffe Østergård.

Bind II udkommer i foråret 1975.

352 sider. Kr. 35,00.

Indsæt beløbet på MODTRYK's postgiro 5 21 64 78, og bogen tilsendes portofrit.

Siden udsendelsen af vores katalog for 1974 har MODTRYK indledt samarbejde med forskellige grupper og organisationer uden for forlaget.

Dette samarbejde er fra MODTRYK's side et led i bestræbelserne på at gøre forlaget til redskab for de kræfter, der på videnskabeligt grundlag søger at udvikle de teoretiske og praktiske forudsætninger for en revolutionær strategi for klassekampen i dag i front mod revisionisme og dogmatisk tænkning.

Vi er fortsat åbne overfor andre grupper og organisationer på grundlag af vores forlagspolitiske linje, som vi fremlagde i kataloget for 1974.

Samarbejdet med redaktioner uden for forlaget omfatter i dag:

1. Udgivelsen af DEN JYSKE HISTORIKER, hvis redaktion selvstændigt foretager udgivelsen på Forlaget MODTRYK.
2. Udgivelsen af en bogserie for KOMMUNISTISK FORBUND på 5 bøger: Kampen for Arbejdermagt. Klassekampssituationen i dag. Kritik af DKP. Kritik af Sovjetunionen, samt genudgivelse af „Leninist“-programmet fra VS.
3. Udgivelsen af bogserien „KOMMUNISTISK POLITIK“ redigeret af to medlemmer af KOMMUNISTISK FORBUND. De to første bøger i denne serie er oversættelser af Marxistische Aufbauorganisation: Die Krise der kommunistischen Parteien og Proletarische Front's Die gegenwärtige Imperialismus. Det politiske grundlag for denne serie bliver fremlagt i den første udgivelse.
4. Sammen med Forlaget KURASJE udgiver MODTRYK Marx' GRUNDRIDS. Dette samarbejde følger op med Paul Mattick: Kriser og kriseteori.
5. Sammen med Forlaget KURASJE har vi indledt samarbejde med redaktionen af tidsskriftet FAGKRITIK, som foreløbigt har udsendt et særnummer „VIDENSKAB OG KAPITAL“.

Vi fortsætter iøvrigt vore egne udgivelser.

ISBN 87 87458 330